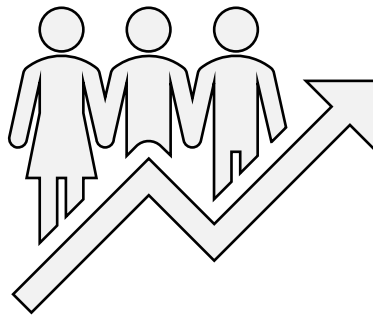

Bagó József

Foglalkoztatási keretrendszerek és folyamatok

Recenziók, összefoglalók, jegyzetek

Online kiadás 2023.

Kiadó: Profunditas Kft.

1022 Budapest, Barsi utca 6.

Kiadásért felel: A Profunditas Kft. ügyvezetője

Sajtó alá rendezte: Munkácsy Ferenc

Weboldal: www.munkaugyiszemle.hu

E-mail: munkaugyiszemle@gmail.com

ISBN 978-615-01-8110-3

E kiadvány cikkeinek szerzője szociológus, munkaügyi szakközgazdász. Két szakkönyv és egy tankönyv társszerzője, szakmai kiadványok szerkesztője, társszerkesztője. 2011 óta a Belügyminisztérium szakmai tanácsadója, vezető kormányfőnácsosa. A MunkaügyiSzemle.hu rovatvezetője, az Új Munkaügyi Szemle szerkesztő bizottságának tagja. A Magyar Közgazdasági Társaság Munkaügyi Szakosztályának harmadik alkalommal újraválasztott elnöke.

A jelen válogatás az utóbbi években az online Munkaügyi Szemle keretei között, a Chronica Laboris rovatban megjelent recenziók, összefoglalók, jegyzetek közül emel ki olyan írásokat, amelyek napjaink munkaerőpiaci, foglalkoztatási folyamatainak áttekintéséhez, esetleg megértéséhez adhatnak új nézőpontot.

A szerző rövidebb szakmai jegyzetei azon mozzanatokat, jelenségeket, definíciókat, elemzéseket, esetleg anomáliákat vizsgálják, amelyek látszólag csak lazán kapcsolódnak az emberierőforrás-gazdálkodáshoz, de áttételesen akár komoly hatást is gyakorolhatnak a foglalkoztatás, vagy a foglalkoztathatóság mennyiségére és minőségére.

A válogatásban szereplő írások nem feltétlenül a megjelenés időrendjében kerülnek újbóli közlésre, sőt inkább a mától haladnak visszafelé.

A foglalkoztatásnak – napjaink vágató változásainak közepette, a napi események értelmezési feladatai mellett – egyik, talán elhanyagolt területe a régmúlt idők, avagy éppen a közelmúlt folyamatainak, történéseinek elemzése. A korábbi időszak aktivitásait, eredményeit bemutató, feltáró publicisztikai, vagy esetleg tudományos munka segítheti az adott helyzetnek megfelelő célok és az eredménnyel kecsegtető eszközök helyes megválasztását. A kötet első fejezete betekintést ad egyes korszakok elemzési munkálataiba, avagy olykor az analízis nehézségeibe, problematikáiba.

Napjaink egyik kihívása a munkaerőpiaci, foglalkoztatási folyamatok elvi keretbe, keretrendszerbe helyezése. A közelmúltban felvetődött, forgalmazott, egyes publikációkban, hivatali jelentésekben vagy szakmai fórumokon említett „kulcsfogalmak” közelebbi vizsgálata, amely a második fejezetben kap kiemelt szerepet, segíthet az események, beavatkozások értelmezésében – nem elhallgatva a dilemmákat.

A foglalkoztatási folyamatok betagozódnak a gazdasági, társadalmi, demográfiai folyamba, ez is nehezíti körütekintő megközelítésüket. Az is természetes, hogy a közbeszéd nem feltétlenül releváns eseményeket ragad meg, előfordul, hogy a vita egyszerűsítése, vagy az egyszerűbb felmutatás érdekében csak a felszíni történések kerülnek középpontba. Ezért is adhatnak támpontokat azok a következő fejezetben szereplő szemelvények, amelyek a folyamatokból kiragadott egyes, az adott kontextusban nagyon is aktuális szegmenseket hoznak közelebb.

Éppen a rohanó világban visszatérő, fontos kérdés a munka jövője. Nem meglepő, hogy a különböző tudományágak képviselői az adott szaktudományos alapon más-más összefüggést tartanak fontosnak, a jövő trendjeit alapvetően meghatározónak. Nyilvánvalóan a záró fejezetben szemlézett kitekintések, illetve nagytájak csak az akkori időszak tudására építhettek, azonban ma is tanulságosak.

Ajánljuk e kötetet a szakma művelőinek, a gyakorlati, és az elméleti szakembereknek, továbbá az érdeklődőknek azzal, hogy bízunk a gondolatok lehetőség szerinti szélesebb áramlásában, esetleg a további, vagy éppen más szemléleti pontok bekapcsolásában.

BAGÓ JÓZSEF

Tartalomjegyzék

2. Bevezetés

Fejezetek a foglalkoztatás történetéből

- 5. Energiaválság és foglalkoztatás – ötven éve
- 8. Az elmúlt három évtized emlékezete
- 13. Diszciplínák és a munka (1989-2019)
- 19. Hogyan (nem) vizsgáljuk az 1945-1990 közötti időszak foglalkoztatását?
- 23. A Horthy-korszak vitatott szociálpolitikája

Foglalkoztatási keretrendszerek vizsgálata

- 28. Az erős állam és a foglalkoztatás
- 31. A munkahelyek kiváltásának narratívái
- 35. A magasabb jó és a foglalkoztatás
- 39. A „jó állam” és a foglalkoztatás

Foglalkoztatási folyamatok áttekintése

- 44. Fogyasztási hullámvás és foglalkoztatás
- 47. Létbiztonság és a minimálbér emelkedése
- 52. A nyugdíjrendszer rejtelmek
- 55. Az állami foglalkoztatási szolgálat – középvezetéstől
- 58. A külföldön munkát vállalók pótlásának módok
- 62. Mennyit költünk foglalkoztatásra?

A munka jövője

- 66. Új vasfüggöny a felsőoktatásban
- 69. Van-e jövőjük az okoscégeknek?
- 74. A munka a koronavírus után

Műhely

- 80. A szerző munkaügyi szaklapokban 2017 és 2022 között megjelent publikációinak elérhetősége

Fejezetek a foglalkoztatás történetéből

ENERGIAVÁLSÁG ÉS FOGLALKOZTATÁS – ÖTVEN ÉVE

Visszatekintve látható, az 1973-ban kezdődött első olajválsággal véget ért az addig jellemző gazdasági növekedés, magas foglalkoztatottság és a mérsékelt infláció korszaka. Az 1974-75-ös évek jelentették a mélypontot, amikor a világ vezető gazdaságai recesszióba kerültek. A korábbi energiaválság okainak, következményeinek és kezelésének tanulmányozása segítheti a napjainkban kialakuló, új energiaválságból történő kilábalást. A jegyzet a tájékozódás első lépéseit kívánja elősegíteni.

A napjainkban kialakuló, kialakult, új energiaválságból történő kilábalást segítheti az első olajválsággal megtapasztalt, korábbi energiaválság okainak, következményeinek és kezelésének tanulmányozása. Kirtág (2022) áttekintésében 1973 októberében a negyedik arab-izraeli háború kirobbanása következtében alakult ki az ún. első olajválság. A Kőolaj-exportáló Országok Szervezetének (OPEC) tagjai olajembargót vezettek be az Izraelt támogató országokkal szemben. Az intézkedés elsődleges célpontja az Egyesült Államok volt. A féléven át tartó bojkott jelentős ár-emelkedéshez és világméretű energiaválsághoz vezetett, melynek során a nyugati országok először szembesültek az olajnak való kitétség stratégiai jelentőségével. Az embargó végére az olaj ára világszerte a hordónkénti három dollárról közel tizenkét dollárra emelkedett. A válság 1974 márciusában enyhült, miután a washingtoni olajcsúcson lezajlott tárgyalásokat követően feloldották az embargót.

Az első olajválsággal véget ért az addig jellemző gazdasági növekedés, magas foglalkoztatottság és mérsékelt infláció korszaka. Világviszonylatban jelentősen visszaesett a nemzetközi kereskedelem volumene és a közvetlen külföldi beruházások értéke is. Az 1974-75-ös évek jelentették a mélypontot, amikor a világ vezető gazdaságai recesszióba kerültek. Az Egyesült Államok GDP növekedése az 1973. évi 5,4 százalékról -1,3 százalékra esett vissza 1974-ben. Japánban a korábbi évben tapasztalt közel tíz százalékos bővülést egyszázalékos recesszió követte. A GDP bővülése a legtöbb nyugat-európai országban szintén elmaradt az előző évhez képest. Egyes számítások (Kadlót, 2022) szerint az olajválságot követően 0,2-3,9 százalék közötti mértékben zsugorodott a nagyobb gazdaságok GDP-je. További következmény, hogy az infláció számos nyugati országban kétszámjegyre emelkedett, miközben nőtt a munkanélküliség is. Például az említett Egyesült Államokban a polgári munkaerő munkanélküliségi rátája az 1970. évi 4,9 %-ról 1975-re 8,5 %-ra emelkedett (Ehrenberg–Smith, 2003). Az infláció néhány OECD-tagállamban tizenkét százalék feletti csúcsot ért el az 1970-78 közötti időszakban. E negatív gazdasági tényezők kombinációjaként kialakult a stagfláció. A kőolajárak hirtelen növekedése, a nagy ütemben emelkedő infláció, illetve a hitelek után fizetendő egyre magasabb kamatok a fejlődő gazdaságokat is negatívan érintették, ugyanis meglévő adósságaikat csak újabb hitelek felvételével tudták törleszteni, ami sok esetben adósságspirál kialakulásához vezetett (Kirtág, 2022).

Az egyes gazdaságokat természetesen különböző mértékben érintette az akkori energiaválság. A magyarországi háttérrel, adottságot, felkészültséget vizsgálva Pető–Szakács (1985) nagyívű, ugyanakkor a részletekbe is bepillantó elemzéséből kitűnik, 1945 után hamar nyilvánvalóvá vált, a rendkívül nagyarányú beruházásokkal együttesen is a magyar gazdaság egyik legszűkebb keresztmetszete az energiaellátás. Az 1960-tól 1970-ig vázolható korszak energiagazdálkodását jellemezte, hogy a népgazdaság elektromos energia-felhasználása 2,2-szeresére, a mezőgazdaságé ugyanakkor tízszeresére nőtt. A fogyasztók „ágazata” szerint az ipar részesedése valamelyest,

a közlekedésé jelentősen csökkent, a lakosságnak és a mezőgazdaságnak jutó hányad viszont nőtt. Az időszakban módosult az elsődleges, illetve a másodlagos energiahordozókat előállító ágazatok gazdaságon belüli súlya. A villamosenergia-ipar a nemzeti jövedelem termelésében 1960-ban 1,4, 1970-ben pedig már 1,8 százalékkal részesült. Az import növekvő szerepével párhuzamosan csökkent a szénbányászat és ennek révén az egész bányászat súlya. A bányászat 1960-ban a nemzeti jövedelem 4,5, 1965-ben 4,4, 1970-ben pedig már csak 3,6 százalékát adta. A szénhidrogén kitermelése a bányászaton belül az 1960. évi 10-ről 1965-re 12,2, majd 1970-re 17,3 százalékra nőtt. Az időszakon belül a növekvő hazai felhasználás miatt az energiainport aránya nőtt, 1960-ban a felhasználás 34,1, 1970-ben 42,2 százalékát tette ki. Az energiainport legjelentősebb tétele a kőolaj volt, 1960-ban 40,7, 1970-ben 55,3 százalék. E korszakban minden gazdaságossági számítás a szovjet kőolaj beszerzése mellett szólt.

Ismeretes az a narratíva, Magyarországon a politika azt kommunikálta, hogy a válság úgymond nem gyűrűzik be hazánkba. Eleinte a keleti blokk országait csak közvetve érintette a válság, mivel azok a Szovjetunióból importált olajat használták. Az idő előrehaladtával azonban a KGST relációjában is érvényesültek a cserearányok eltolódásai. Azonnali áremelkedés tehát nem volt, de a magas olajár idővel érvényesült. Magyarországot az olajválság még érzékenyebben érintette, ugyanis az ipari termelés akkori alacsony színvonala nem bírta el azt a terhet, amelyet az energiahordozók drágulása hozott (Tarján, é.n.). A tervutasításos rendszer modelljét követő szocialista gazdaság nem tudott reagálni a kihívásokra, egyre többet kellett költenünk a nyersanyagokra. Ezzel Magyarország, mely – a konszolidációra költött életszínvonal növelő lépések miatt már elindult az eladósodottság útján – rövid időn belül megdőbbszörözte tartozásait (Menedzsment Fórum, 2013).

Romsics (2007) történeti analitikájában a 1971 és 1975 között (a IV. ötéves terv során) a nemzeti jövedelem korábbi növekedési ütemének trendje megtört, már „csak” évi 6,3 százalékos (az előző tervciklus 6,8 százalékos eredménye után). Ugyanakkor a mezőgazdaság ismét megközelítette a világszínvonalat. A mezőgazdasági termelést tekintve a 23 európai ország rangsorában hazánk a két világháború között a 18. helyen állt, az 1970-es évek elejére a 12. helyre ugrott, majd a következő évtizedben már a 9. helyre lépett elő. Az ipar növekedési üteme 1970-1980 között ugyancsak megtört, részesedése a nemzeti jövedelemből már „csak” 43-ról 44 százalékra emelkedett (a korábbi évtized hét százalékpontos növekedése után). Az 1973-as olajárrobbanásra a világ piaccgazdaságai az energiaigényes ágazatok leépítésével, innovációval, takarékosági intézkedésekkel, elbocsátásokkal és a bérek befagyasztásával reagáltak. A magyar vezetés számára ezek a módszerek elfogadhatatlanok voltak, s ragaszkodtak a legfőbb legitimációs eszközökhöz, a teljes foglalkoztatottsághoz és az életszínvonal emeléséhez.

Tímár (1981) bemutatja¹, hogy a foglalkoztatás 1949 utáni növekedésének lendülete 1970 és 1975 között némileg fékeződött, az aktív keresők aránya az öt év alatt mindössze 0,1 százalékponttal nőtt (48,4%). Az aktív keresők számának évi átlagos üteme az adott periódus alatt először csökkent 0,5 alá (0,3). A mezőgazdasági aktív keresők száma és aránya 1970 és 1976 között csökkent, az iparban és az építőiparban pedig nőtt. A szolgáltatás jellegű ágazatokban foglalkoztatottak aránya a népgazdaság összes aktív keresőinek százalékában ugyancsak 1970 és 1976 között pedig 3,5 százalékponttal 35,8 százalékra nőtt. 1970 és 1975 között a munkaképes koron túli aktív keresők (azaz az idősek) száma (102 ezer fővel) és aránya (2,2 százalékponttal) csökkent.

¹ Az összefoglaló természetesen érinti az adott időszakot, azonban nem minden esetben található erre a kiragadott időtartamra vonatkozó adatsorok, illetve nem egy esetben némileg változó időpontok közötti folyamatokat mutat be. A nyilvánvalóan más célból készült átfogó összegzés az energia, energiaválság fogalmakkal nem operál.

Magyarországon a társadalmilag várhatóan népszerűtlen kiigazítás elkerülése érdekében az akkori politikai vezetés inkább a növekedés fenntartását és a külföldi pénzügyi kölcsönfelvételeket választotta. A rendszerváltásig tartó teljes időszakból (Károly, 2016) az 1973 és az 1979 között keletkezett államadósságot kiragadva a nettó adósságállomány 805 millió dollárról 7.123 millió dollárra nőtt.

Az állami adósság felduzzadására vonatkozó újabb vizsgálatok (Szabó, 2016) szerint nem a (közgondolkodásban elterjedt) ún. túlfogyasztás játszotta a legnagyobb szerepet, hanem az, hogy a jegybank a devizaátértékelődések szempontjából szinte minden esetben a lehető legkedvezőtlenebbül választotta meg az adósságfelvétel devizáját². Egyes közgazdászok reflexiója szerint az egész rendszert azért kellett finanszírozni, mivel az embereket mindenáron foglalkoztatni akarták, a termékeket pedig oda adták el, ahová úgymond lehetett (Károly, 2016).

A korábbi, illetve az évfordulós megemlékezések mintha elfeledkeznének arról, a honi energiaválság közvetlen kiváltója az volt, hogy a fő beszállító, a szovjet fél a korábbi kedvező árakat megemelte. A publicisták, kutatók között ugyanakkor érzékelhetően egyetértés van abban, hogy az első olajválsággal elindult (majd a hetvenes évek végén lezajlott második olajválsággal súlyosbodott) energiaválság itthon elindította azt az összetett (természetesen nem előzmény nélküli) folyamatot, amely az akkori társadalmi, gazdasági, politikai rendszer későbbi összeomlásához vezetett.

Irodalomjegyzék:

- Ehrenberg, R.– Smith, R. (2003): Korszerű munkagazdaságtan. Panem, Budapest
- Kadlót Tibor (2022): Az 1970-es évek olajválságánál is többre kerülhet Európának a mostani gázársokk. Világgazdaság 2022. augusztus 30. <https://www.vg.hu/penz-es-tokepiac/2022/08/a-70-es-evек-olajvalsaganal-is-tobbe-kerulhet-europanak-a-gazarsokk>
- Károly Gábor (2016): Még mindig a Kádár-rendszer hiteleit nyögjük. Origo 2016. február 19. <https://www.origo.hu/gazdasag/20160208-allamadossag-kulso-adossag-deviza-jegybank-hitel-szabogergely.html>
- Kirtág Dorina (2022): Az 1970-es évek gazdasági folyamatainak történelmi háttere. Pénzcentrum 2022. július 20. <https://www.penzcentrum.hu/gazdasag/20220720/az-1970-es-evек-gazdasagi-folyamatainak-tortenelmi-hattere-1126989>
- Menedzsment Fórum (2013): 40 éve robbant ki az első olajválság. mfor.hu https://mfor.hu/cikkek/vallalatok/40_eve_robbant_ki_az_első_olajvalsag.html
- Pető Iván – Szakács Sándor (1985): A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985 I. Az újjáépítés és a tervutasításos gazdálkodás időszaka 1945-1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Romsics Ignác szerk. (2007): Magyarország története. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Szabó Gergely (2016): A magyar államadósság keletkezése (1973-1989). Pénzriport. http://www.penzriport.hu/letoltes/Magyar_allamadossag_keletkezese_1973_1989.pdf
- Tarján M. Tamás (é.n.) Kirobban az első olajválság. 1973. október 17. Rubicon Online. Kalendárium <https://rubicon.hu/kalendarium/1973-oktober-17-kirobban-az-első-olajvalsag>
- Tímár János szerk. (1981): Munkagazdaságtan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

² Az érintett MNB kapcsolódóan megfogalmazta, hogy a korábbi időszakra vonatkozó kutatói számításokat nem tudja ellenőrizni (Károly, 2016).

AZ ELMÚLT HÁROM ÉVTIZED EMLÉKEZETE

Az egyik hazai könyvkiadó +- 30 (*Esszék a közelmúltról és a közeljövőről*) címmel kötetet jelentetett meg. A tizenkét írás központi kérdései: Hogyan értékeljük a világ és a hazánk elmúlt három évtizedét? Milyen tanulságai vannak ennek az időszaknak? Magunkra, társadalmi szerepünkre nézve milyen következtetéseket vonunk le ezekből? Hogyan látjuk a jövőt? Milyennek szeretnénk a jövőt? A jegyzet reflexiókat fűz a kötethez, továbbá annak munkaerőpiaccal kapcsolatos néhány gondolatát ismerteti.

Salvador Dalí egyik legismertebb műve **Az emlékezet állandósága (Lágy órák - 1931)** című, görbülő, elfolyó órákat ábrázoló festménye. Az elfogadott értelmezés szerint a múltat, a jelent és a jövőt szimbolizálják ezek a szerkezetek, utalva arra, hogy a világon minden múlandó. Más látás szerint az, ahogyan a festő szinte kísérteties módon ábrázolja az óra olvadását és nyúlását, nagyon pontosan utal a saját meggyőződésére, amely szerint az idő múlása végzetes pusztítást eredményez.

Az emberiség korai törekvése az idő strukturálása. A szakaszolás természetesen szorosan összefüggött az idő múlásának megfigyelésével. A szakaszolást kezdetben a természetben előforduló jelenségekhez (a Föld forgása és keringése, a Hold és a Nap látszólagos mozgása) kötötték. Már a történelemtudomány kialakulásához kapcsolódik, hogy az idő múlását, szakaszolását (nagy) társadalmi eseményekhez kötik. Hazai, modern kori „hagyomány”, hogy az itthoni új történéseket a rendszerváltáshoz képest határozzák meg.

Harminc év nagy idő! Többünknek életünk fele, sokaknak már-már az egész élete. Ismeretes, hogy az egyik hazai kiadó tíz éve is szükségesnek tartotta a rendszerváltás óta eltelt korszakot értékelteni, s az egyes megközelítési dimenziókról **20 év után** címmel érdemes könyvsorozatot adott ki. Emblematikusak a gazdaságról, a társadalomról, az érdekegyeztetésről, az európai integrációról, a jogrendszer változásairól, a médiáról s más területekről az átfogóbb időszakot felölelően, s talán megfelelő időbeni rálátással írt elemzések, azonban – bevallottan elfogultan – egy jegyzetben korábban érintőlegesen említve hiányoltuk a munkaerőpiacról, foglalkoztatásról írt önálló kiadványt.

Nyilvánvalóan alapvetően kérdéses, hogy az eltelt harminc esztendőről lehet-e máris kellő „történelmi rálátással” elemzést készíteni. Vajon elegendő-e az eltelt idő a körültekintő analízishez?

„Hosszú távon mindannyian halottak vagyunk” – hangzik azonban a híres angol közgazdász, John Maynard Keynes talán leghíresebb mondása. A jelenkorban élőknek viszont a jelen időszakban van szükségük fogódzókra. A szellemi, szakmai segítségnyújtáshoz kétségtelenül merész vállalkozás, de voltaképpen a nagyobb közönség eszmecserébe történő bekapcsolásának kezdeményezője a mostani kötet.

A +- 30 (**Esszék a közelmúltról és a közeljövőről**) című kötetben a magyar szellemi élet néhány jeles szereplője, a jelölés szerint katolikus püspök, közgazdász, evangélikus lelkész, szociológus, tanár-szociális alapítványi vezető, költő, továbbá három történész és három író válaszol a feltett kérdésekre és válaszol a legjobb belátása szerint. A felkért szerzők természetesen más-más arányban és módon fejtik ki véleményüket a témáról. A továbbiakban ennek a kötetnek a (most is csak érintőlegesen tárgyalt) munkaerőpiaccal kapcsolatos néhány gondolatát ismertetjük – nem feltétlenül a kötetben található sorrendben.

Romsics Ignác gazdaságtörténeti áttekintésében egyik kiindulópont, hogy a gazdaság ágazatai közül a legmélyebb válságon a mezőgazdaság ment át. A mezőgazdasági termelés értéke 1993-ban alig 65 %-át tette ki az 1989-esnek, s az új évezredben sem érte el a rendszerváltás előtti szintet. Ennek negatív hatásait mérsékelte, hogy a mezőgazdaság nemzetgazdasági jelentősége folyamatosan csökkent. 1970-ben a bruttó hazai termék 18%-át, s még 1990-ben is 12%-át adta az ágazat. 2016-ban viszont már csak 3%-át, miközben a munkaerő 4,8 %-át foglalkoztatta.

Az ipari termelés kisebb mértékben szenvedte meg az átalakulást. A visszaesés elsősorban a korábban veszteséges nagyvállalatokat jellemezte, amelyek közül több megszűnt. A kisebb szervezetek rugalmasabban alkalmazkodtak az új feltételekhez. A hanyatlási folyamat 1993-ban állt meg. Az ipari termelés ezután folyamatosan emelkedett, és 1997-ben elérte az 1989-es szintet. Legfontosabb húzóágazatnak a gépipar bizonyult, amelynek megsokszorozódott a termelése. Ebben az idetelepült nagy, multinacionális cégek (Audi, Suzuki, Samsung és újabban Mercedes) játszottak fontos szerepet. A távközlés szempontjából fontos, hogy 2015-ben ezer lakosra 1159 mobiltelefon készülék jutott, amely majdnem elérte a 28 EU-tagállam átlagát (1237). Az ország személygépkocsi állománya 1989-hez képest egymillióval nőtt, 2015-re 3,3 millióra emelkedett. A növekvő forgalmat kiszolgáló autópályák és autóutak hossza 1989 és 2015 között 218 kilométerről 1781 kilométerre nőtt.

Úgy összegezz, a gazdaság teljesítményét tükröző bruttó hazai termék értéke 2006-ban 32 %-kal haladta meg az 1989-es szintet. Közben persze a világ országainak túlnyomó többsége is fejlődött. A vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó hazai GDP 2006-ban az EU régi 15 tagállamában mértnek ugyanúgy 60 %-át tette ki, mint a 1989-ben. Másképpen ez azt jelentette, hogy a közösség 25 tagállama között 2006-ban Magyarország a 21. helyen állt. Pozícióját a 2008-2009-es válság alatt és után romlott. 2010 és 2017 között az évi átlagos GDP-növekedés mindössze 2,2 %-os szintet ért el, amely Szlovénia után a legalacsonyabb volt. 2015-ben a 28 tagállam szintjének így 68 %-át értük el. A több mint száz szempont alapján összeállított versenyképességi mutató alapján 2016-ban a világranglista 69. helyén álltunk, miközben 15 évvel korábban, 2001-ben még a 29.-en. A gazdaság 2017-2018-as teljesítménye viszont lényegesen jobb volt. A GDP növekedése ebben a két évben itthon elérte a 4,1, illetve a 4,9 %-ot, amelynél jobb eredménnyel csak Szlovénia (5,0 illetve 4,9 %), Lengyelország (4,6 %, illetve 5,1 %) és Lettország (4,5 %, illetve 5,1 %) büszkélkedhetett.

A gazdasági nehézségekből a szerző szerint elkerülhetetlenül következett a jövedelmek zuhanásszerű visszaesése. A lakossági bevételek és a fogyasztás színvonala 1996-ban olyan volt, mint az 1970-es évek második felében. A bérből és fizetésből élők nettó keresetének reálértéke 1989 és 1997 között 26 %-kal, a több mint 3 millió nyugdíjas és járadékosé 31 %-kal csökkent. A társadalom felső egytizedére jutó jövedelem 1991-1992-ben ugyanakkor már csaknem hétsze-

rese volt a legszó szed átlagos jövedelmének, majd az évszázad végén már közel tízszerese. Bár ez nem volt rendkívüli, sőt megfelelt az uniós átlagnak, az egalitáriánus körülmények között szocializálódott emberek súlyos igazságtalanságnak érezték. A különbségek növekedéséből adódott, hogy a társadalom felső tizede nemcsak jóval többet keresett az átlagosnál, hanem jövedelme az átlaghoz képest fokozatosan emelkedett is, miközben a középrétegek nagy csoportjai folyamatosan süllyedtek lefelé. Az Eurostat 2016-os adatai szerint két és félmillió ember, vagyis az összlakosság 26,3 %-a tartozott a szegények kategóriájába, miközben az uniós átlag 23,7 % volt. A legszegényebbek, azaz az átlagos jövedelem felénél is kevesebbet keresők között nagyon magas volt a romák aránya. A rendszerváltás kárvallottjai tehát legnagyobbbrészt azok közül a kerültek ki, akik a Kádár-korban is a társadalmi piramis alján helyezkedtek el. A különbség az, hogy a távolság köztük és a felsőbb rétegek között nőtt.

A munkaerő-piaci kínálat lehetséges utánpótlását adó diáklétszám alakulása terén ellentétes tendenciákat lát. Az 1985 után kezdődött demográfiai hullámvölgy következtében az általános iskolai tanulók száma 1,3 millióról 2015-re 750 ezerre esett vissza. Az egy osztályteremre és az egy pedagógusra jutó tanulók száma ennek következtében jelentősen csökkent. A 10-15 éves diákok iskolai teljesítményei ennek ellenére növekvő mértékben maradnak el a nemzetközi átlagtól. A középfokon tanulók száma nőtt. Az érdeklődés elsősorban a továbbtanulásra felkészítő gimnáziumok és a szakközépiskolák iránt nyilvánult meg, amelyekben az évezred elején már több mint félmillióan tanultak. A szakmunkásképző intézetek iránti igény ugyanakkor szembeszökően csökkent. A nappali tagozatos egyetemisták és főiskolások száma 1990 és 2015 között 70 ezerről 210 ezerre emelkedett, az esti és levelező tagozaton tanulók és a távoktatásban részesülők száma viszont 100 ezerről 85 ezerre csökkent. 1990-ben a nappali tagozaton érettségizettek 20 %-a, 2003-ban több mint 45 %-a, 2015-ben már 62 %-a tanult tovább. A felsőoktatás eltömegesedése a világ fejlett régióiban, így például Nyugat-Európában már korábban, az 1960-as évektől kezdődően végbement. Magyarország az évezred elejére zárkózott fel ehhez a szinthez.

Magyarország a 16-74 éves lakosság digitális alapkészségei terén az Unió országai között a 19. helyet foglalta el az Eurostat adatai szerint 2015-ben, vagyis az egykori szovjet blokk legtöbb országához hasonlóan az utolsó harmadba tartozott.

Ferge Zuzsa közjóléti elemzésében rögzíti, az állam jóléti funkcióin belül a három legnagyobb tétel az oktatás, az egészségügy és a szociális védelem. Az oktatásra nagyjából az európai átlagnak megfelelő 5 százalékos arányban költünk. Ennél jóval magasabb, 6,5-7 százalékos arányt csak a skandináv országokban találunk. Az egészségügy esetében zavarosabb a kép a magánkiadások miatt. Úgy tűnik, hogy az összes kiadás (magánkiadásokkal együtt) az európai átlag körül van, a kormányzati kiadás pedig (a GDP 5 százaléka körül) inkább az átlag alatt. Komoly elmaradás a „szociális védelmi kiadások” arányában van. Ezen belül a nyugdíjknál a kiadás aránya az európai átlag körül maradt. A lakástámogatás csökken, ma az európai átlag fele. A segélyezési arány alacsony, szabályrendszere hullámvölgy. A segélyeket először az 1991. évi szociális törvény szabályozta. Fokozatosan kötelező ellátás lett az időskorúak járadéka, a foglalkoztatást helyettesítő támogatás (ami a munkanélküli segélyezést takarja), az egészségkárosodási és gyermekfelügyeleti támogatás, az ápolási díj, a közgyógyellátás, a rendszeres segély, a normatív lakástámogatás és az adósságcsökkentés. Ezek közül az utolsó három 2015-ben megszűnt, a többi feltételei nehezedtek. Ezzel (és más kifejezés változtatásokkal, például a GYES esetében) a szociálpolitika hivatalos szótárában megszűnt a segély fogalma. 2010-ig a jogok bővítése, 2010 óta a jogok szűkítése az inkább jellemző. Kiemelkedő fontosságúnak tartja a munkajogok változását.

A 20. század egyik nagy társadalmi vívmánya a munkajog megerősödése volt. Az utolsó évtizedekben a munkavállalói oldal gyengülése a munkaerő korábinál jóval nagyobb kiszolgáltatottságát, ezzel jogainak gyengülését hozta magával. A munkajogok gyengítése elsősorban a munka-

erőnek a vállalati érdekekhez fűződő szabad mozgását (a felmondást, az áthelyezést, a munkaidő rugalmas változtatását stb.) jelenti. A munkavállalók saját igényeik szerinti mozgása korlátozottabb. A nemzetközi mozgás lehetőségeit az EU-n belül is számos szabály késleltette és nehezítette. Az országon belüli szabad mozgás jogilag biztosított, a gyakorlatban a közlekedés és a lakhatás költségei korlátozó tényezők.

A magyar szociálpolitika 1990 után igyekezett az európai szociális modell értékeit (a szabadság, az emberi és szociális jogok tisztelete és gyakorlatba történő átültetése, a méltóságérzet erősítése) és céljait (az egyenlőtlenségek csökkentése, az életesélyek növelése: a szegénység, a kirekesztés, a diszkrimináció gyengítése) valamennyire figyelembe venni, ha kormányonként nagyon eltérő mértékben is. Így például erősebb volt a törekvés az egyenlőtlenségek csökkentésére, mint a diszkrimináció gyengítésére, vagy többet foglalkoztak a jogok erősítésével, mint az emberi méltóság tiszteletének elfogadásával. 2010 óta azonban azok a lépések dominálnak, amelyek szembemennek e célokkal és értékekkel, ami a fentiek szerint a szociálpolitikában is érzékelhető. Társadalmi alapjövedelem továbbra sincs, viszont lehetnek egyének és csoportok, akik minden jövedelemből, a segélyekből is kimaradnak. A teljes jövedelemhiány törvényesítése ezekben az esetekben valójában megvonja az élethez való jogot. A hajléktalanok közterületről való kitiltása sérti a szabadságot és a méltóságot, erősíti a kirekesztést. A továbbtanulás korlátozása és anyagi feltételekhez kötése növeli az életesélyek egyenlőtlenségét. Értelmezése szerint az európai szociális modellel, valójában a felvilágosodás eszményeivel való szembe fordulás voltaképpen a modern európai civilizáció ideális modelljének elutasítása. Ítélete szerint a gyakorlatban az ilyen lépések aláássák a társadalmi integrációt és a civilizációt.

A szerkesztő történész **Földes György** nem a bevezető szavaiban, hanem önálló tanulmányában fejt ki, sokféle lehetőség kínálkozik az elmúlt három évtized értékelésére, tanulságainak megvonasására. Ezért elvileg arra is, hogy a közelmúltból és a jelenből következtessünk a belátható jövőre. Ám ez ma cseppet sem egyszerű feladat. Nem azért, mert nem tudunk tudományosan érvényeset mondani a világban, Európában és Magyarországon lezajlott évtizedes változásokról. Azért nem egyszerű, mivel most olyan gyorsak a változások, hogy szinte lehetetlen az előzményekből, az elmúlt évek történéseiből kikövetkeztetni a következő időszak fejleményeit. Technológiai utópiák és környezeti, népesedési katasztrófa-forgatókönyvek néznek egymással farkasszemet a könyvespolcokon és a köztudatban. A globális problémák megoldására összefogást sürgetők vészkiáltásai összekeverednek a nemzethalállal riogatók ricsajával. A világ – talán Kína kivételével –, Európa és a félperiféria országainak jelentős része, köztük Magyarország is védekező, „nemzetvédő” alapállást vett fel.

Aggódik, ma kisebbségben vannak azok, akik hisznek a haladásban, és többségben azok, akik nem bíznak abban, hogy a problémák megoldódnak, a dolgok jobbra fordulnak az idők előrehaladtával. Ez elégséges ok lehet sokak számára, hogy ne törődjenek a jövővel, és belefeledkezzenek napi gondjaikba vagy napi szórakozásaikba, rutinjukba. Nincs a társadalmakat mozgósítani képes jövőkép. Inkább a rosszabbtól való rettegés bír tettekre embereket.

Bod Péter Ákos esszéjében írja, a harminc évvel ezelőtti magyar stratégiai konszenzus világos volt. Első eleme a piacgazdaság, a második a Nyugathoz tartozás, a harmadik a nemzeti szuverenitás. Az a konszenzus azonban ma már nem érvényes. Az eredeti konszenzus több eleme megroppant. Ma nincs társadalmi egyetértés súlyos nemzetpolitikai ügyekben, s nagy társadalmi ügyekben sem. Feladatunk egy új konszenzus megalkotásának, kiérlelésének, elfogadtatásának segítése.

Amennyiben az esszékötet, illetve az egyes tanulmányok nem is visznek közelebb a munkaerőpiaci, foglalkoztatási folyamatok és helyzetkép részletes feltáráshoz (s főképpen egy egységes jövőkép felvázolásához) – hiszen nem is alapvető küldetésük, annyi bizonyosan elmondható,

hogy hozzájárulnak a „jó munka” külső, társadalmi feltételrendszerének jobb megismeréséhez, továbbá egy új konszenzus érdekében egy szélesebb eszmecsere megindításához.

A szerkesztő által beillesztett irodalmi, legalábbis ilyen gyökerű emlékezések, művek arra utalhatnak, elképzelhető, hogy a művészet eszközeivel talán jobban megragadható a múlt, s esetleg tartósabban biztosítható az emlékezet.

Földes György (szerk): +- 30 (Esszék a közelmúltról és a közeljövőről) Napvilág Kiadó, Budapest, 2019.

DISZCIPLÍNÁK ÉS A MUNKA (1989-2019)

Elkészült az MTA30 – A magyar tudományos kutatás kiemelkedő eredményei a rendszerváltástól napjainkig (1989–2019) című online kiadvány³, amely betekintést nyújt a hazai tudományos műhelyek tevékenységébe, egyúttal tükrözi a magyar tudományosság tartalmi sokszínűségét, megőrizve az egyes diszciplínák hagyományait, idézési szokásait és stiláris eltéréseit. A cikk az érintőleges, vizsgált tudományágak eredményeit összefoglaló kutatók munkára, foglalkoztatásra, illetve a munkaerőpiacra vonatkozó, illetve azokra közvetlenül ható folyamatokra utaló főbb gondolatait összegzi. A tudományágak említése csak részben követi a kiadvány, illetve egyszersmind az akadémiai osztályokhoz tartozó egyes rész tudományok sorrendjét.

Az online kiadványt több mint két és félévnyi munkával állította össze a Magyar Tudomány folyóirat szerkesztőbizottságának vezetésével mintegy harminc kutató. A szerkesztők hangsúlyozták, az összeállítás nem egy teljességre törő enciklopédia, sem pedig bibliográfia, hanem egy szöveggyűjtemény azokról az eredményekről, amelyeket az adott tudományos osztály meg kíván mutatni a társadalomnak. Előzményként ismeretes, Palkovics László innovációs miniszter, akadémikus 2019 elején jelentette be az akadémiai kutatóhálózat elcsatolásának szándékát. Nem sokkal ezután, az MTA 191. közgyűlésén Blaskó Gábor akadémikus javaslatára megszületett a döntés, hogy a Magyar Tudományos Akadémia állítson össze egy áttekintő anyagot a rendszerváltás óta eltelt időszak hazai tudományos eredményeiről.

Népeségtudomány

A magyar népeségtudomány elemezte és értelmezte a termékenység, a párkapcsolatok, a halandóság és a migráció folyamatait, és vizsgálta ezek hatását a népességfejlődésre, a korösszetétel alakulására, az öregedésre. A termékenység visszaesése az első két évtizedben alapvetően a halasztás, a késői gyermekvállalás számlájára írható, mindeközben át is alakult a gyermekvállalási magatartás. Nemcsak későbbi életkorban születnek a gyermekek, de kevesebben is születnek, mindeközben differenciálódik is a gyermekvállalási magatartás, nő a gyermektelenség, elhalványul a kétgyermekes családmodell dominanciája. Az új típusú közelítések és módszerek segítségével meg lehetett ragadni a házasság népszerűségvesztését, az élettársi kapcsolatok terjedését, az élettársi kapcsolat és a házasság viszonyát, a „látogató párkapcsolatok” természetét, a válások gyakoriságának gyors ütemű növekedését, a mozaikcsaládok kialakulásának folyamatát, továbbá, hogy a házasságon kívüli gyermekvállalás a párkapcsolatok mélyreható átalakulásának következménye.

Az átalakulás okait kutatva a magyar demográfusok a társadalmi átalakulás következtében kialakuló kiszámíthatatlanságnak, a gyermekvállalás költségei növekedésének, az iskolai expanzióinak és a párkapcsolati viszonyok radikális átalakulásának meghatározó szerepét emelték ki. Számos empirikus elemzés mutatta ki, hogy a társadalompolitikai intervencióknak negatív és pozitív szerepe is lehet: a kilencvenes évekbeli restriktívokra negatív válasz érkezett, az elmúlt tíz évben a népesedéspolitika kor- és rétegspecifikus pozitív hatást váltott ki.

³ <https://mta.hu/mta30/mta30-az-akademia-harminc-eve-a-tudomanyos-eredmenyek-tukreben-111822>

A halandósági kutatások részletesen bemutatták a várható élettartam (leginkább férfiak körében megmutatkozó) csökkenését az 1960-as évek közepétől, feltárva ennek összetevőit: a XX. század elsősorban középső harmadának politikai megrázkódtatásait, gazdasági, társadalmi és kulturális átalakulásait. Elemezték az ennek hatására kialakult frusztrációt, stresszes állapotot, és az ezek nyomán kialakult egészségkárosító magatartás (mindenekelőtt az alkoholizmus, a dohányzás) hatásait. Ezek együttesen az egészségügyben a rendszerváltás előtt és után meglévő, sőt erősödő problémákkal jelentősen megnövelték az elkerülhető halálozások gyakoriságát, nemzetközi összehasonlításban rendkívül rossz halandósági viszonyokat okoztak, és különösen rontották a középkorú férfiak életkilátásait. Mindez megnyilvánul a kilencvenes évek tragikus halálozási viszonyaiban a szív- és érrendszeri és a daganatos halálozás terén. A kutatások kimutatták a jelentékeny javulást is, amely a kilencvenes évek közepétől indult el, és ennek összetevőit: a javulást a szív- és érrendszeri betegségek (ez a legnagyobb halálok) terén, miközben a daganatos halálozás továbbra is tragikusan rossz maradt. A javulás dacára a férfiakat a környező országokhoz képest rövidebb élettartam, magasabb elhalálozási gyakoriság jellemzi. Mindez kisebb mértékben a nőkre is igaz. Jelentős halandósági különbségek mutatkoznak regionálisan, iskolai végzettség és társadalmi csoportok szerint; ezek nemzetközi összehasonlításban is igen magasak, és többek között okozói a magas halandóságnak.

A vándorlásra vonatkozó kutatások nyomon követték, hogyan vált Magyarország a kilencvenes években befogadó országgá (mindenekelőtt a határon túli magyarok érkezésével), majd napjainkra hogyan válik egyre inkább kibocsátó országgá. A nyugati országok tükörstatisztikai és célzott adatfelvételek segítségével meglapozott becslések születtek a külföldön élő magyarok számáról, helyválasztásáról. Hasonló módon részletes elemzések születtek a bevándorlás változásairól, itt is születtek korrekciók a bevándorlók számáról, összetételük változásairól és a bevándorlók speciális demográfiai, képzettségi viszonyairól, munkapiaci integrációjáról.

Az előreszámítások ma már 2070-ig mutatják a népességcsökkenés mértékét különböző forgatókönyvek szerint. Megmutatják a népesség korösszetételének változásait, az öregedés folyamatát, amelyek rendkívül negatív hatást gyakorolhatnak a jóléti rendszerek fenntartására. A kutatási eredmények kimutatják, az idősek arányának növekedése nem egyszerűen az eltartási terheket növeli, hanem a háztartási munka beszámításával látható, hogy ők is hozzájárulnak a terhek vállalásához. Az életpálya mentén végbemenő pénzügyi és természetbeni terhek, vállalások újraelosztásának mérése és értelmezése összességében is új gazdaságdemográfiai eredményeket hozhat.

Gazdaságtudomány

Az értékelés szerint a magyar közgazdasági kutatásokat nem jellemezte a világáram meghatározó, fő sodrát jellemző elvontság és öncélú formalizmus. A matematikai és statisztikai kutatások hagyományosan erős áramlata mellett végig jelen volt a gazdaságpolitika és a társadalmi kérdések iránt nyitott, a társtudományokkal való együttműködést szorgalmazó megközelítés. A terület vezető hazai lapjai – a magyar nyelvűek közül a Közgazdasági Szemle, a Külgazdaság és a Statisztikai Szemle – folyamatosan törekedtek arra, hogy kínálatukban a határterületek és társtudományok képviselőit is megjelenítse. Számos, részben vagy egészében szociológiai, vagy természete szerint interdiszciplináris kérdés – így például a munkapiac, a társadalmi integráció és egyenlőtlenségek kérdései – e folyóiratok hasábjain jelenhettek meg.

Kiemelkedően fontos és hasznos volt a munkaerőpiac rendszeres megfigyelése és elemzése (kötetek formájában), az oktatás gazdasági kérdéseinek vizsgálata (mindkét irányban), valamint a társadalmi rétegződés kutatása. A munkapiaci kutatások elsőként és kellő súllyal hívták föl a figyelmet a magyar társadalom egyik legfontosabb problémájára, a cigányság és különösen a nők

kiszorulására a munkapiacról és az ennek hatására fölerősödő szegregáció, szegénység és dezintegrálódás folyamataira, a Kádár-korszakban megindult beépülés elakadására.

Finanszírozás és közlési készség hiánya okán visszaszorult a korábban virágzó vállalatkutatás, bár a külföldi befektetések vizsgálata és ezeknek a nemzetgazdaságban történő hatásának vizsgálata is kiterjedt maradt.

Ki kell emelni az emberi tőke jelentőségének kutatását, mind úgymond a képződés, mind a felhasználás oldaláról. Az oktatás gazdaságtanaként is ismert terület fontos felismeréseket fogalmazott meg, megjegyzi azonban, az oktatáspolitikai más – a népszerűséget és a költség-takarékosságot előtérbe helyező – szempontok szerint alakult.

Munkajog

A magyar munkajogtudomány és kodifikáció a rendszerváltás hatására a nyugat-európai jogfejlődés irányában mozdult el. Külön törvénnyel megalkotta – nyugat-európai mintára – a sztrájkjogot és a foglalkoztatás elősegítésének a jogát, majd pedig 1992-ben új Munkatörvénykönyv született. Az új kódexbe bekerült az egyéni munkajogviszonyon (individuális munkajog) túlmenően – ugyancsak a nyugati jog hatására – a munkavállalók érdekeit védő munkaügyi kapcsolatok joga, azon belül a szakszervezetek és a munkáltatói egyesületek közötti kollektív szerződéskötésre irányuló érdekegyeztetési tárgyalási jog, valamint az egyes üzemekben dolgozóknak az üzemi vezetésben történő részvételi joga.

Kikerült a törvénykönyvből a nem hatóságként működő közintézményekben közalkalmazottként, a hatóságoknál köztisztviselőként dolgozók köre. Az előbbiek jogviszonyának a rendezésére létrejött a közalkalmazotti, az utóbbiakéra a köztisztviselői törvény. E magyar szabályozás – amit a jogirodalom is kritizál – eltér a nyugat-európaiktól, ahol a közszolgálat egységes jog alá tartozik.

2012-ben új Munkatörvénykönyv került elfogadásra. Míg az 1992. évi Munkatörvénykönyv eredetileg viszonylag széleskörű szociális minimál-standardokkal védte a munkavállalók érdekeit relatíve kogens és diszpozitív szabályozás mellett, az 2012. évi újraszabályozás a szociális minimum követelményeket jelentősen szűkítette, viszont a két fél közötti megegyezés lehetőségét a relatív diszpozitivitás tágításával növelte, amely egyértelműen az erősebb félnek, a munkáltatónak kedvez.

A munkajog újra történő kodifikációjával és az új Polgári Törvénykönyv kidolgozásával kapcsolatos munkálatok során nagy szakmai diskurzus kísérte a magánjog és a munkajog közötti viszony kérdését, amellyel tudományos publikációk tucatjai foglalkoztak. Mivel a magyar munkajogi dogmatika és szabályozás még sok tekintetben a kísérletezés stádiumában van, a jogirodalma is gazdag. Több európai és internacionális jog-összehasonlító munka született, amelyek az egész munkajog magyar intézményrendszerét és egyes intézményeit összevetik a nyugat-európai és részben az amerikai joggal, valamint a munkavégzéssel összefüggő alapjogokat az alkotmányosság internacionális igényeivel.

Szociológia

A rendszerváltás óta eltelt három évtizedben a magyar szociológiai kutatásokat két fontos trend jellemezte. Egyrészt jelentősen megszaporodtak a szociológiai kutatásoknak otthon adó intézmények: egyetemi tanszékektől az adott projektekre szerveződő kutatócsoportokig és a civil szervezetekhez kapcsolódó műhelyekig számos intézményben fontos, nem egyszer újító kutatások zajlottak, legfőképp az átmenet szerteágazó témakörében. Másrészt tematikájában bővült a

szociológiai kutatások köre, nem egy új elágazásnak és a nagyobb témakörökről leváló és lassan önállósodó kutatási kezdeményezésnek adva teret.

A rendszerváltás időszaka egyedülálló kihívást hozott a struktúra- és egyenlőtlenség kutatásokban: egyidejűleg volt szükség a gyorsütemű társadalmi változások regisztrálására és a kibontakozó új társadalmiszerkezet vizsgálatára. A szociológia képes volt megalapozott kutatásokkal reagálni a gazdasági, politikai és kulturális elitek cserélődésére és cirkulációjára, a tőkével rendelkező csoportok felemelkedésére, a kisebb és nagyobb vállalkozások tömeges megjelenésére, ugyanakkor a növekvő területi, települési egyenlőtlenségekre, a munkanélküliségre, az elszegényedésre, és a pozícióhoz, illetve a faji hovatartozáshoz kapcsolódó kirekesztő mechanizmusok feltárására is.

A kilencvenes évek gazdasági, társadalmi és hatalmi átalakulása egyenes úton vezetett az egyenlőtlenségek radikális növekedéséhez és nagy társadalmi csoportok hátrányainak akkumulálódásához. A győztesek és még inkább a vesztesek kialakulása, az átalakulás társadalmi árának megismerése, a fizikai munkát végzők helyzetében bekövetkezett relatív és abszolút romlás feltérképezése, a tömeges munkanélküliség és a szegénység kutatása még fontosabb irányultsága volt az új korszak szociológiájának abban az értelemben, hogy míg a felül lévőekkel foglalkozó elemzésekből napjainkban már kevesebb születik, a társadalmi piramis aljára szorultak vizsgálata változatlanul a kiemelten fontos kutatási témák egyike, olyan fontos új hangsúlyokkal, mint a többszörös kirekesztettség, a faji alapú megkülönböztetés és – tágabban – a diszkrimináció hatásmechanizmusainak vizsgálata. A kutatások rámutattak, hogy e viszonyok újratermelődését illetően a hazai társadalmi struktúra meghatározói között a disztribúció/redisztribúciónak és a piaci hatásoknak van elsődleges jelentősége – ami jelzi az állam és a piac közötti, számos ellentmondással terhelt viszonyrendszer mindmáig élő, kiemelt hatását.

A rendszerváltást követően az egyenlőtlenségek újratermelődésével kapcsolatos szociológiai vizsgálatok egyértelműen kimutatták, hogy a különböző helyzetű társadalmi csoportok között a javak „perverz újraelosztása” a kasztosodás és gettósodás irányába torzította el és merevítette meg a társadalmi egyenlőtlenségeket a földrajzi és társadalmi térben egyaránt.

A hazai kutatások részletesen feltárták a női munkavállalók horizontális és vertikális hátrányos megkülönböztetését, többek között azzal, hogy bemutatták, a gondoskodásra és áldozatvállalásra épülő ún. női munkák alacsony presztízsét, és azt, hogy az „üvegplafon”, „üveglift” és hasonló jelenségek miként tartósítják az ún. jövedelmi szakadékot nők és férfiak között. A nők közéleti, politikai részvételének alacsony szintje, az akadémiai, tudományos elitben való elenyésző részvétele szintén a fennálló gender rezsím következménye, amely nemcsak kutatási kérdésként fontos, hanem a közpolitika számára is kihívást jelent. Lényeges új eredmények születtek azokból a kutatásokból, amelyek a gender-alapú egyenlőtlenségeket és hátrányokat a faji és osztály-alapú egyenlőtlenségekkel való kölcsönhatásukban vizsgálták. A kimutatott erős kölcsönhatások és az általuk generált új folyamatok leírásának új fogalma az interszekcionalitás, amelynek jelenségeit számos egyéb területen – így a munkaerőpiaci folyamatokban, a területi és települési egyenlőtlenségek terén, vagy az egészségügyhöz való hozzáférés réteg- és csoport-meghatározottságaiban – azonosították.

A társadalmi tőkére irányuló hazai kutatások elsősorban a rendszerváltás utáni időszak sajátos normaváltozásai miatt nemzetközi figyelmet kaptak. Ezen felül az ilyen irányú kutatások, különösen a pozíció-alapú társadalmi tőke vonatkozásában, új empirikus mérőrendszer kialakításához és alkalmazásához is vezettek. Az empirikus kutatások alátámasztották a társadalmi tőke rendkívüli jelentőségét a mindennapi érvényesülés folyamataiban. Ugyanakkor Magyarországon az erős kapcsolatokra épülő társadalmi tőke munkához jutásban és a jövedelmi egyenlőtlenségekben játszott jelentőségét tapasztalhattuk a rendszerváltást követően.

A munkahelyeken a szocialista korszak nemi emancipációját a nemi egyenlőtlenségek növekedése váltotta fel a felhalmozott társadalmi tőke tekintetében. A szocialista időszak és az átmenet éveire jellemző munkahelyi társadalmi kapcsolat- és normarendszer, amely kedvezett akár a teljesítmény-visszatartás normáinak is, belső stabilitása ellenére is a külső folyamatok miatt felbomlóban volt. Az informális kapcsolatok jelentősége átalakult, miközben a munkahelyi normarendszer személytelenebb és versenyzőbb irányba tolódott el, ahol a fokozottabb versenyben nagyobb jelentősége lett a fluktuációnak és a hálózati kulcsszereplők megtartásának. A sikeres szervezeti struktúrák kutatása rámutatott a kreatív rombolás meghatározó erejére az egymással összefüggő csoportok esetében. A nemzetközi irodalomban termékenyebbé vált a magyarországi kutatások során kifejlesztett „structural folds” koncepció, amely a különböző csoportok egymás közötti viszonyában átfedést jelentő kulcskötéseket takarja.

Társadalomföldrajz

A társadalomföldrajz egyik ágazatában, a népességföldrajz területén a két fő kutatási terület, a természetes népmozgalom és a migráció közül az utóbbi jutott nagyobb és izgalmasabb kutatási feladatokhoz. Ennek alapvető oka, hogy a migráció mindhárom típusát illetően jelentős változások történtek. Vizsgálatok történtek a 2015-ben meginduló migránshullám jellemzőinek feltárásában, de a külföldön élő magyarok motivációinak és helyzetének jobb megismerése érdekében is. Az országhatáron átlépő vándormozgalom kiemelt térsége volt a Kárpát-medence, ahol a kulcstéma a trianoni Magyarország és az elszakított területek közötti migráció részletes vizsgálata, de voltak kutatások a magyar diaszpórával kapcsolatban is.

A belföldi vándormozgalom vizsgálata állandó feladata a népességföldrajznak, így sikerült nyomon követni a területi és strukturális változásokat, a migrációs mintázat átalakulását és ennek népesedési következményeit. A cirkuláció vizsgálata elsősorban az ingázásra koncentrált, ennek jellemzőit a korábbiaknál jóval nagyobb mélységben sikerült feltárni. A népesség további jellemzőinek vizsgálata során kiemelkedő eredmények születtek a Kárpát-medence történelmileg változó etnikai képének feltárása terén. A trianoni Magyarország területére vonatkozóan új módszerek alkalmazásával árnyaltabb képet kaptunk nem csak az etnikai, hanem a vallási térszerkezet vonatkozásában is.

Egy másik ágazat, a településföldrajz a rendszerváltozás után gyökeres átalakuláson ment keresztül hazánkban, miközben a művelőinek száma (ideértve a témában fokozatot szerzett, vagy egyszerűen csak kutató-publikáló kollégákat) növekedett. A kutatói és publikációs létszámnövekedés egyértelműen a „városföldrajz” reneszánszához volt köthető, amelyben szerepet játszott nemcsak az ország gyorsuló urbanizációja, a városokhoz köthető problémák (pl. piaci lakásvi-szonyok, új vásárlási és szabadidős szokások, életmódváltozás, motorizáció) megjelenése, de az a tény is, hogy ezek a folyamatok egyre inkább voltak köthetők (és összehasonlíthatók) a nyugati irodalomból megismert jelenségekhez.

1990 után ugyan fennmaradtak olyan klasszikus kutatási irányzatai a hazai településföldrajznak, mint a városok belső funkcionális morfológiai szerkezetének vizsgálata, a településtipológia, a városok körüli vonzaskörzetek kiterjedésének, vagy a hátrányos helyzetű térségek aprófalvai elnéptelenedésének a mérése, de súlyuk csökkent, miközben számos új kutatási témakör jelent meg. Közülük első helyen említendő a szuburbanizáció vizsgálata, amely az 1990-es években elsőként Budapesten, majd az ezredfordulót követően már a vidéki városok körül is a legmarkánsabb hazai térfolyamatként jelentkezett, egészen a középvárosokig (kb. ötvenezer fő) bezárólag. Ezek a vizsgálatok feltárták a népesség és a gazdaság elővárosi kiáramlásának főbb okait, szabályszerűségeit, tér- és időbeli eltéréseit, az elővárosi övezetre gyakorolt társadalmi és környezeti hatásait.

Ugyancsak kiemelkedik a városok belső tereiben zajló szegregációs folyamatok vizsgálata, ezen belül a lecsúszó és megújuló városnegyedek okozta kihívások. A jövedelmek polarizálódásával a városi társadalmak belső szerkezete is átalakult, új lakáosztályok (életforma csoportok) jelentek meg, akik a városokon belül markánsan elkülönültek pl. lakóparkokban. Ugyancsak megindult a korábbi évtizedekben leromlott állapotú lakónegyedek megújulása (városrehabilitáció), ami új funkciók és a magas státuszú népesség megjelenését eredményezték az érintett negyedekben. Eközben a társadalmi peremhelyezettel jellemezhető csoportok alacsony színvonalú negyedekbe, ún. szegregátumokba tömörültek. A települések életjelenségeinek vizsgálata során emellett olyan új szempontok kerültek előtérbe, mint a környezeti igazságosság, a reziliencia, a városi nagyberuházások szerepe és a városi kormányzás hatékonyságának növelése.

HOGYAN (NEM) VIZSGÁLJUK AZ 1945-1990 KÖZÖTTI IDŐSZAK FOGLALKOZTATÁSÁT?

A szovjet típusú rendszer időszakának vitatott kérdései címmel tartottak konferenciát a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) szervezésében 2021. október 18-19-én, amely előadói az 1945-1990 közötti korszakot elemezték. A fórum (címében is követve) közvetlen folytatása volt a 2020 őszén tartott, *A Horthy-korszak vitatott kérdései* című rendezvénynek, tematikájában így többek között őrizte az előzmény dialógus felépítését. A panelek címei a következők voltak: Társadalom és társadalompolitika; Iparosítás, agrárium, reform; Kultúra és művelődés; Kemény és puha diktatúra. A politikai rendszer jellege; Magyarország és a nemzetközi politika; Oktatás és tudomány(politika); Kádárrendszer, -korszak, -izmus? Több korábbi tanulmányból is ismert, a korszak egyik legfontosabb szociálpolitikai eredménye a teljes foglalkoztatottság biztosítása lett. A jelen jegyzet a konferencia foglalkoztatásra vonatkozó gondolataira reflektál.

A kutatások módszertanával kapcsolatos egyik dilemma, hogy az élő tudományos emlékezet mintegy nyolcvan évet tud felölelni, amikor a tényeket még talán közvetlenül ismerve tudunk egy korszakot elemezni. Jelenleg tehát még az említett időszakon belül vagyunk, a tényeket (legalább részben) első kézből is ismer(het)jük. Amennyiben azonban valamely módon érintettek vagyunk, az a tárgyilagosságot máris befolyásolhatja. Tapasztalat az is, az elemzéseket olykor inspirálja, vagy esetleg irányítja a rákövetkező korszak emlékezetpolitikája. Az időszak kutatása jelenleg (más szakterületekhez, illetve igazgatási szegmensekhez hasonlóan ugyancsak) fragmentált. Nincs szervezett, avagy intézményes kutatás a korszakról, egyéni kutatásokról, erőfeszítésekről, azok eredményeiről, kérdésfeltevéseiről lehet beszélni. Gondot jelent az utánpótlás (ezen a területen is). A teljes időtartam, az összességében negyvenöt év megnevezése nem egyhangú, különböző felfogások is érvényesek lehetnek. Részben napjainkra utal, hogy a kor leírható (mai politológiai fogalmi szóhasználat) az illiberális berendezkedés alakváltozatának. Anyoni bizonyos, hogy maga a közel félévszázad sem egységes egész, a tagolás mindenképpen indokolt⁴, azonban vitás, hogy az pontosan melyik szakaszokat öleli fel. Az azonosítás újabb módszertani dilemma. Feltűnő, hogy a házigazda szervező az MTA II. Osztálya, tehát a Filozófiai és Történettudományok Osztálya volt, hiányolható ugyanakkor más tudományterületek, például a jog- és a gazdaságtudomány (MTA IX. Osztálya) szélesebb, illetve markánsabb képviselője – természetesen a gazdaságtörténettel (is) foglalkozó jeles hazai közgazdászok nevének, munkájának említése, kinyilvánított tisztelete nem tölthet be helyettesítő szerepet.

Önmagában a gazdaságtörténeti kutatások expanziójának bemutatása, vagy a (hazai és nemzetközi) történetírással való kapcsolódásainak feltárása, illetve a módszertan fejlődésének vázolása nyilvánvalóan nem pótolhatja a (szakaszolható) korszak gazdaságának átfogó elemzését. A jelenkori sommás analízis szerint a korszak gazdaságát az (erőltetett) iparosítás felemás eredményei, az agrárium paradox helyzete és a szűk belső piac állandósuló problematikája, konstans

⁴ Elhangzott például, csak az 1944-1947 közötti időszakra mintegy félszáz megnevezés lelhető fel. Rátékingésünk van arra is, hogy az ötvenes évektől Magyarországon háborús készülődés zajlott, s elvonták a pénzügyi forrásokat más ágazatoktól, elsősorban a mezőgazdaságtól.

exportképyszere jellemezte. Más diagnózisok mellett ugyanakkor ismert az a korábbi (kortársi) elemzés, hogy a „tervezési rendszer természeténél fogva akadályozza a világgazdasági alkalmazkodást és főleg az endogén technológiai fejlődést meg az innovációt – a növekedés legfontosabb forrásait.” (Csaba, 1984) A párhuzamos kutatások egyik tartós eredménye volt az elzárkózó, befelé forduló gazdaságpolitika lehetetlenségének és a tervgazdaság megreformálhatatlanságának bemutatása, amelyből a kelet-európai országok, köztük Magyarország világgazdasági tévesztésének elkerülhetetlensége adódott (Csaba, 1984). Fiskális szempontból hozzá kell tennünk, a magyar gazdaságot az 1973 és 1978 közötti öt év gazdaságpolitikája vitte az eladósodás útjára. A konvertibilis adósságállomány – részben a tőkés valuták árváltozásai miatt – 1987 végéig megkétszereződött. Ekkorra Magyarország a világ egyik legeladósodottabb országává vált (Lóránt, 1989).

Amíg a Horthy-korszak kérdéseiről tartott tanácskozásnak a társadalom és társadalompolitika témájú szekciója mintegy kiemelten vizsgálta a szociálpolitika kérdéskörét⁵, a mostani vita már erre a szakterületre részleteiben nem tért ki. Csak a korszak lelegejére vonatkozóan került éppen csupán felvillantásra, a negyvenes évek végéig, amíg a szakszervezetek nem kapták meg az államosított struktúrában a kijelölt feladataikat, addig Magyarországon elég jól kiépített szociálpolitika, segélyezés működött, például egyházi és biztosító intézetek keretében. Ezek tűnnek el a negyvenes évek végén, s nagyon nehezen tudják újjászervezni az ilyen típusú ellátást. Az államszocialista rendszer korai időszaka nem tud mit kezdeni a szegénységgel, a nyomorral. Inkább stigmatizál, például betiltják a koldulást, ahelyett, hogy érdemi intézkedéseket tennének. Nem is beszélnek róla, nincs a kérdéskörnek nyilvánossága.

A különböző hozzászólásokban néhányszor említést kapott még a korszak, illetőleg a korszak központosított államának „gondoskodó” jellege. Tomka Béla pár évvel ezelőtti, átfogó munkájában kiemeli, hogy a két világháború közötti jelentős mértékű társadalmi egyenlőtlenség nagymértékben csökkent a második világháború után, amikor „*a szociális jogok sajátos, a nyugat-európaiaktól lényegesen eltérő rendszere jött létre, mely a teljes foglalkoztatottságon alapult, s amihez a társadalombiztosítás, a munkahelyek jelentős szociálpolitikai szerepe és az ártámogatások társultak további fontos intézményekként.*” (Tomka, 2015) „*Például az ártámogatások jelentősége hosszú ideig stagnált, majd az 1970-es évektől nőtt, s végül az 1980-as évek végén nagyban csökkent.*” (id. mű) „*A társadalombiztosítási rendszeren belüli legnagyobb változás ... az állampolgári jogon nyújtott juttatások irányába való elmozdulás volt. Ez egybeesett az élenjáró nyugat-európai jóléti államokban megfigyelhető trendekkel.*” (id. mű)

A gazdasággal és a társadalommal természetesen szerves kapcsolatban álló foglalkoztatás átfogó kérdéskörére a konferencián csak egy-két fogalmi utalás hangzott el, ilyen például az időszak egyik fő jellemzője az extenzív munkaerő-fejlesztés, s ennek egyik elemeként a nők számban történő bevonása a munkába, ha a vezetésbe nem is. Másik megemlített folyamat az ún. második gazdaság⁶ növekvő foglalkoztatási, s jövedelemnövelő szerepköre.

Többször került említésre (a részletes tartalmi ismertetésre nem kitérve) Pető–Szakács (1985) nagyívű, emblemikus, az 1945-1968 közötti időszakot elemző korábbi munkája – amelynek folytatólagos része már nem készült el. Ismeretes, hogy a szerzők adekvát módon bemutatták a foglalkoztatás mind országos, mind ágazati főbb jellemzőit.

⁵ Felhívjuk a figyelmet Bagó (2021) jegyzetére.

⁶ Gábor R.–Galasi (1981) vonatkozó könyvükben óvatosan megállapítják: „A lakosság munkavégző képességének bizonyos hányada a szocialista szektoron kívül hasznosul.” Továbbá írják: „A hivatalos statisztikai adatokból, az egyéb felmérésekből és becslésekből a második gazdaság terjedelmének bővülésére következtethetünk, amit a működési formák és funkciók változásai kísérnek.”

Visszalapozva tehát: „A háború előtt a munkások, alkalmazottak életszínvonalát kedvezőtlenül befolyásolta az időnként súlyossá váló munkanélküliség. Ugyanakkor az átlagos bérek biztosították, hogy egy kereső is képes legyen egy háromtagú család eltartására. Ezzel szemben az első öt éves terv idején a munkaerő-kereslet már mesze meghaladta a munkavállalók számát, sőt az egyik legfontosabb szociálpolitikai eredmény a teljes foglalkoztatottság biztosítása lett. A munkába állást viszont serkentette, hogy egy dolgozó jövedelme már nem volt elegendő egy háromtagú család eltartására.” (id. mű) Az új, „illiberális modell” érzékelhető lényege tehát a foglalkoztatás bővítése, s egyidejűleg a bérek leszorítása, illetőleg terítése – egészen a széleskörű ún. második gazdaság, illetve annak további kiterjedése határáig.

A foglalkoztatás növekedését adatszerűen követve: „1949-hez képest 1960-ig 20,5, 1970-re 45 százalékkal nőtt a keresők s csökkent 53 százalékról 38-ra az eltartottak száma. 1949-ben az aktív keresők majdnem 53 százaléka a mezőgazdaságban dolgozott, s mintegy ötöde az iparban. 1970-re 25,7 százalékra esett már a mezőgazdasági aktív keresők és 36,8 százalékra szaladt fel az ipariak aránya.” (id. mű) A társadalombiztosítás eredményeire, továbbá az öregedő európai társadalmak demográfiai jellemzőire tekintettel ma is találónak hat a nyugdíjasokra vonatkozó korábbi megközelítésük: „Létszámuk 1949-et 100-nak véve 1960-ra 73 százalékkal, 1970-re pedig 472 százalékkal bővült, s a keresők közt a társadalmon a két aktív csoport, a 37 százalékos részesedésű ipari és a 26 százalékkal részesedő mezőgazdasági kereső népesség mellett a társadalom számban és arányban harmadik legfontosabb kategóriájává vált.” (id. mű)

Tomka Béla (tehát nem a konferencián) nemzetközi összehasonlításában hangsúlyozza, a szociális biztonság alapintézménye a teljes foglalkoztatottság volt. Az eszköztárba tartozott a munkaerő irányítása, a női munkavállalás magas fokát elősegítő gyermekgondozó intézmények hálózatának kiépítése, mindenekelőtt azonban a hiánygazdaság és az egzisztenciális kényszer. A munkajog rendelkezései is megnehezítették az alkalmazottaknak való felmondást. Szinte minden szociális juttatás a munkavállalói státuszhoz kapcsolódott. A munkahellyel nem rendelkezők ellen a hatóságok a büntetőpolitika eszközeivel is felléptek. Összességében a rendszer igen merev munkaerőpiacot eredményezett, s ezáltal akadályozta a munkaerő hatékony foglalkoztatását (Tomka, 2015).

A (nemcsak a) közgazdaságtanban a jelen időszakban (mintha újólág) fontossá váló intézményi megközelítés irányából⁷ Pető–Szakács (1985) alapján már a jelen jegyzet írója emeli ki, a hároméves terv (1947-1949) idején állami munkaügyi hivatal működött. 1950-ben szervezték meg a Munkaerő Tartalékok Hivatalát. Az 1956. november 12-én kihirdetett kormányon belül, egyik új funkcionális szervként megalakult a Munkaügyi Minisztérium⁸, amelyet 1981. szeptember 30. napjával szüntettek meg. Utódja az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal lett, majd ennek bázisán 1990 májusában, már a rendszerváltás után ismét megalakult a Munkaügyi Minisztérium.

Ugyancsak e metszetben a foglalkoztatás, a munka tudományos megalapozását tekintve jelezniünk kell, 1942-ben alakult meg a Mezőgazdasági Munkatudományi Intézet, majd 1947-ben az Országos Munkatudományi és Racionalizálási Intézet, amelyek célzottan és szervezeten kezdték meg a munka közgazdasági vizsgálatát. Az ötvenes évek elején mindkét intézetet felszámolták. Később, 1971-ben alakult meg a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Munkatudományi

⁷ Az intézményi megközelítést a szűkebb értelemben véve. A jegyzet a választott formai keret okán ugyanakkor nem térhet ki a teljes hivatali intézményrendszer, s annak változásai bemutatására.

⁸ Jogelődnek tekinthető a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium, amelyet az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnése után hoztak létre. Még a korábbi kutatások mutattak rá, 1932-ben – a szociális szolgáltatások csökkentése mellett – ezt a Minisztériumot megszüntették, és ügykörét hat másik tárca között osztották szét. (Egresi, 2008).

Intézete, majd 1974-ben hozták létre a Munkaügyi Kutató Intézetet, mindezek azonban valójában nagyfokú hazai elmaradást jeleztek (Timár, 1981).

Irodalomjegyzék:

Bagó József (2021): A Horthy-korszak vitatott szociálpolitikája. Munkaügyi.Szemle.hu augusztus
<http://www.munkaugyiszemle.hu/horthy-korszak-vitatott-szocialpolitikaja>

Csaba László (1984): Kelet-Európa a világgazdaságban. Alkalmazkodás és gazdasági mechanizmus. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Egresi Katalin (2008): Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919-1939. Napvilág Kiadó, Budapest.

Gábor R. István – Galasi Péter (1981): A „második” gazdaság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Lóránt Károly (1989): Gazdasági fejlődésünk kritikus kérdései 1968-1988. MSZMP KB Társadalomtudományi Kutatóintézete, Budapest.

Pető Iván – Szakács Sándor (1985): A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985 I. Az újjáépítés és a tervutasításos gazdálkodás időszaka. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Timár János (szerk.) (1981): Munkagazdaságtan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Tomka Béla (2015): Szociálpolitika. Fejlődés, formák, összehasonlítások. Osiris, Budapest.

A HORTHY-KORSZAK VITATOTT SZOCIÁLPOLITIKÁJA

***A Horthy-korszak vitatott kérdései* címmel jelent meg kötet, amely célja a nyilvánosság elé tárni, hogy mi valójában a jelenkori szaktudomány hiteles, belső vitáktól sem mentes álláspontja a Horthy-kor szerteágazó történeti kérdéseiről. A jegyzet a kötet szociálpolitikára vonatkozó gondolatait összegzi és fűz hozzá megjegyzéseket.**

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia 2020-ban tartott, azonos című konferenciájának előadásait tartalmazza.⁹ A szervező szerkesztők véleménye szerint elérkezett az idő a nyilvánosság elé tárni, hogy mi valójában a szaktudomány hiteles, belső vitáktól sem mentes álláspontja a Horthy-kor szerteágazó történeti kérdéseiről. Az eszmecserét indokolta az is, hogy már évtizedek óta nem került sor ilyen közös számvetésre. Az együttes tárgyalást úgymond az is sürgetővé tette, hogy az utóbbi években – mindenekelőtt a Horthy-kor megítélése kapcsán – politikai foganatású támadások keresztüztüzebe került az akadémiai történetírás.

A konferencián összesen 28 referátum és korreferátum, továbbá számos hozzászólás hangzott el. A szekciók a korszak lényeges kérdéseit, dilemmáit tárgyalták, pl. az oktatás, kultúra, az antiszemitizmus, a külpolitika, a revízió, a második világháborús szerepvállalás – olykor provokálóan megfogalmazott címmel. Végezetül felteszik a kérdést, valamint vizsgálják is, honmentő és/vagy honvesztő volt-e Horthy Miklós.

A rendezvény a járványveszély miatt viszonylag kis számban jelenlévő közönség előtt zajlott, ugyanakkor sokak által az MTA videocsatornáján a távolból is követhető volt. A kötet a gondolatok megőrzése mellett egyúttal próbálkozás arra, hogy leküzdje a tömegtájékoztató közönyét, amellyel magát a tudományos tanácskozást, annak megrendezését fogadta. Az alábbiakban a könyv, közelebbről a tematikus szekció szociálpolitikára vonatkozó gondolatait összegezzük, inkább a gondolati csomópontokra fókuszálva.

A „hárommillió koldus” és a többiek ... Társadalom és társadalompolitika¹⁰ című szekció egyik alapkérdése volt, hogy megközelítésünk tárgya a kor társadalompolitikája, avagy a szociálpolitikája. Amennyiben a kor társadalompolitikájának a bemutatását célozzuk, indokolt bevonni az elemzésbe a társadalomra ható szakpolitikák, így mindenekelőtt a gazdaságpolitikai gondolatok és a hozott intézkedések, illetőleg a beavatkozások hatásainak bemutatását. Ez azonban óhatatlanul túlnyúlik a szociálpolitikai szempontú analízis hatókörén. A tágabb tudományos megközelítést az is ösztönzi, hogy már az adott korszak nem egy közgazdász az akkori gazdaságot egyetemesebb perspektívából szemlélte. Így például Heller Farkas nézőpontjából a társadalompolitika voltaképpen az emberi szempont átültetése. Földes Béla pedig míg 1870-es években a szociális kérdésben csupán erkölcsi problémát látott, 1936-ban már szociális igazságsággról írt.

⁹ A Horthy-korszak vitatott kérdései - Konferencia, MTA Székháza, Díszterem 2020. szeptember 14-15. Kossuth Kiadó, Budapest 2020.

¹⁰ A címben foglalt, ismert, „hárommillió koldus” kifejezés utalás a korszak sommás megítélésére, amely a hazai emlékezetpolitikát a rendszerváltás előtt jellemezte. Árnyaltabban fogalmaz *Ferge 1986*, összefoglalója szerint a két világháború között a szociális szegénység aránya az időszakról függően 55-75 százalék között mozoghatott, a legmagasabb aránnyal a harmincas évek közepén. A harmincas évek közepéig a szociális szegények jelentős része szegényebb volt, mint az I. világháború előtt, és a közsegélyre szoruló ínségesek száma félmillió feletti és olykor az egymilliót közelítő lehetett.

A tágabb nézőpontból tekintve a mai tudomány rámutat, a korszak viszonylagos gazdasági sikerességének egyik gyökere, hogy a trianoni békeszerződésnek voltak ugyan negatív gazdasági hatásai, azonban ezek összességében – különösen hosszabb távon – nem befolyásolták jelentősen a magyar gazdaság teljesítményét. Ennek fő oka az, hogy a természeti erőforrások – mint például az ásványkincsek és erdők – már a két világháború között sem tartoztak a gazdasági növekedés fontos tényezői közé, sokkal inkább a gazdasági szerkezet változásai, a technológiai fejlődés és a humán tőke voltak a fejlődés hajtóerői, és ezeket nem érintette negatívan a békeszerződés. A gazdaság értékelését tekintve, a nemzetközi folyamatokat alapul véve bizonyítható, hogy 1920-1938 között – a korábbi felfogástól eltérően – nem volt szó európai „felzárkózásról”, hanem Magyarország (értelemszerűen az első világháború előtt is a trianoni területet alapul véve) tartotta korábban elért pozícióját.

Nem teljesen érthető, hogy a szekcióban nem hangzott el, a gazdaság stabilizálásában szerepet játszott a Népszövetség tagjaként¹¹ felvett, s 1924-től folyósított népszövetségi kölcsön, illetve annak (ellenőrzött) felhasználása¹². Ugyancsak hiányérzetet kelt, hogy nem kerültek említésre, a későbbiekben, a világgazdasági válság kirobbanása után a hazai „pénzügyi katasztrófa” elkerülését célzó nemzetközi pénzügyi hitel felvételére irányuló törekvések, illetve elsősorban annak okai¹³.

A korabeli társadalom szerkezetét vizsgálva a mai kutatók, ha nem is egyöntetűen, voltaképpen túllépnek a korábbi, statikusnak mondható „kettős struktúra” elméletén, mely szerint a „történelmi nemzeti” és a „modern polgári” tömbök lettek volna az akkori magyar társadalom úgymond meghatározó csoportjai. Ez a megosztás ugyanis nem veszi figyelembe, hogy a társadalom nem csupán a termelési viszonyoknak és a jövedelmi/vagyoni helyzetnek megfelelően oszlott alsó, közép és felső rétegekre. Látni kell azt is, hogy a társadalomban szinte régi állapotában megmaradt a parasztság. Az 1920. évi népszámlálás adatai alapján pedig nem lehet megkerülni a „tömeget”, a többségében agrárkeresőkből, valamint az iparosokból és a gyáripari munkásokból álló társadalmi rétegeket. Továbbá speciális helyzetben voltak az újonnan kialakított határok mellett élők, vagy az ország belsőbb, alföldi vidékein, például a tanyákon élők (mintegy másfél millió fő).

Az értelemszerűen szűkebb nézőpontú szociálpolitikát¹⁴ vizsgálva ki kell térni arra, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia „szociális olajcseppeknek” nevezett korszakában a szociális törvények egy szűk rétegnek, az ipari munkásságnak a szociális biztosítására (baleset- és betegségbiztosítás), illetve a vasárnapi munkaszünet bevezetésére terjedtek ki, amelyek megfeleltek az európai gyakorlatnak, és így szervesen illeszkedtek a korszak egészét meghatározó gazdaságpolitika eszköztárába.

Az első világháborút követően több szinten következett be változás. A háborút lezáró Párizs környéki békék „Munka” című fejezete tartalmazta azon jogokat, amelyek a modern(ebb) társadalom ismérvei, például mindenkét megillet a tisztességes munkabér, a 8 órás munkanap, a 48 órás munkahét, a gyermekmunka megszüntetése, a női és férfi munkabérek közötti különbségek megszüntetése. Emblemikus esemény volt a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal első (francia) ve-

¹¹ Magyarország 1922 és 1939 között, mintegy 17 évig volt tagja a Népszövetségnek.

¹² A népszövetségi hitel körülményeiről szól Schlett (2014).

¹³ A magyar kormánynak a nagy világgazdasági válság utáni kölcsönfelvételét tárgyalja Ferber (1987-1988)

¹⁴ A korszak szociálpolitikáját teljességében tekinti át például Egresi (2008)

zetőjének 1927. februári látogatása¹⁵, ahol a hazai jogalkotás elmaradásáról tájékozódott – külön felkeresve a gyáriparosok és a szakszervezetek képviselőit is. A látogatásnak mintegy következménye lett az 1927/28-as szociális biztosítási törvények (a betegség-baleset, az öregség, az özvegyesség és az árvaság esetére) kidolgozása, illetve elfogadása¹⁶. Talán a jogszabályalkotásoknál is lényegesebb a gondolkodásbeli változás¹⁷, amely a szociálpolitikát kiemelte a korábbi, lényegesen szűkebb „munkáskérdésből”, vagy a „szegényügyből”. A kormányzati politika szintjén azonban összességében elmondható, hogy a fókusz elsősorban a társadalombiztosításon volt.

A biztosítás kérdésének újdonságát, egyúttal előtérbe helyezését jól illusztrálja az Országos Munkásbiztosító Pénztár igazgatójának egyik korabeli szakmai jegyzete, melyben kifejti: *„Hiszen, ha közelebbről szemléljük a munkásbiztosítás ügyét, a nemzet megerősödésének és boldogulásának egyik leghatalmasabb tényezőjét fedezhetjük fel benne, egészséget, megelégedést, örömet, emberi szolidaritást, alkotási lehetőséget és ezek révén kenyeret jelent. Gondoljunk csak el milyen viszonyok lennének ma Magyarországon a munkásbiztosító nélkül.”* (Rodé, 1927) Ugyanakkor, bár a patetikus szövegvezetés nem maradt el, az intézmény pillanatnyi jelentőségét, hatókörét így jellemezte: *„... kötelezőleg kereken 1 millió egyén van a betegség és baleset esetére biztosítva, amelyhez ha a családtagokat is hozzászámítjuk, a munkásbiztosítás áldásaiban 3 millió lélek részesül, mely szám az összlakosság cca. 38%-át képezi.”* (Rodé, 1927) A társadalmi szerkezet vázlatos bemutatása tükrében is lényeges probléma volt a mezőgazdaságból élők széles rétegeinek társadalombiztosításon kívül maradása.

A biztosítások rendszerébe nem került be a munkanélküliség esetére szóló biztosítás. Ennek oka nem a szakmai felkészültség hiánya volt. A vonatkozó kutatások feltárták, a törvényjavaslat már 1926 elejére elkészült, valamint elkezdődött a tervezet megvitatása szakmai fórumon¹⁸ és politikai szinten is, továbbá a gazdasági-társadalmi párbeszéd keretében, tehát a munkaadói és munkavállalói érdekképviselői szervek bevonásával. A munkanélküliségi biztosítás ügyét a kormány tehát úgymond ejtette, s azt a 30-as években sem vezették be¹⁹.

Az inkább társadalom- és eszmetörténeti fejtegetések mellett a szekcióban nem került szóba a szorosabb értelemben vett intézményi háttér. A jelen jegyzet írója kiemeli, az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnése után az önálló magyar állam első intézkedései közé tartozott a Népjelölti és Munkaügyi Minisztérium felállítása. Még a korábbi kutatások mutattak rá, 1932-ben – a szociális szolgáltatások csökkentése mellett – a Minisztériumot megszüntették, és ügykörét hat másik tárca között osztották szét. Megszüntetésének indokát a gazdasági világválság nyomán mélyebben és súlyosabban jelentkező szociális feszültségekben jelölték meg. A változtatás iránya az volt, hogy a minisztériumokat egyformán hasssa át a szociális szellem, azaz minden egyes miniszteri szerv foglalkozzon a társadalom szociális érdekvédelmének egy-egy szeletével (Egresi, 2008).

¹⁵ A látogatásról szubjektíven, naplójegyzetben számol be az igazgató, Thomas (2014). A rövid látogatás során meghallott mikrodiagnózisok között elhangzott a jobbágysági helyzetben tartott magyar parasztság problémája. A jegyzetből kiderül, az igazgató valahogy olyan benyomást szerzett, hogy Magyarországon – Németországhoz hasonlóan – háborús készülődés zajlik.

¹⁶ Ehhez társult 1928-ban 11 nemzetközi egyezmény ratifikálása. Ismert ugyanakkor az is, hogy a munkavállalói jogokkal kapcsolatos egyezménytervezetek egyikét sem ratifikálták (Egresi, 2008).

¹⁷ A vázolt szellemi, s intézményi folyamatoktól nem függetlenül alapították meg, s adták ki munkaügyi, társadalombiztosítási, egészségügyi és közgazdasági (havi) szaklapként a Munkaügyi Szemle c. folyóiratot 1927-től 1942-ig.

¹⁸ A törvénytervezetet először a Magyar Közgazdasági Társaság 1926. márciusi ülésén vitatták meg (Egresi, 2008).

¹⁹ Borisza (1987) korábbi elemzésében ezzel kapcsolatban megfogalmazza, úgy tűnik, Magyarország gyakorlata e témában végképp eltért a fejlett európai országok által követett úttól.

A mai tudomány már pontosabban látja a területi különbségeket is. A tágabb nézőpontból szemlélve, s néhány fontos metszetet kiemelve megállapítható, a halálozási viszonyok inkább az Alföldön, az oktatási helyzet inkább Északon, míg a vagyoni-jövedelmi körülmények inkább a Dunántúlon mutattak kedvező(bb) vonásokat, ráirányítva a figyelmet arra, hogy egy-egy régióban melyik tényező járult hozzá legjobban az életminőség emelkedéséhez. Ugyancsak az utóbbi évek úttörő gazdaságtörténeti kutatásai mutatták ki, az ország gazdasága viszonylag gyorsan regenerálódott 1920 után. Új felismerés az is, hogy ennek a gazdasági eredménynek az elérésében minden bizonnyal kulcsszerepe volt a trianoni Magyarország több központú fejlettségi térszerkezetének.

Az elemzők az oktatás területén jelentős előrelépést látnak a két világháború közötti időszakban. A kultúrát tekintve – azt széles értelemben véve, a társadalmi értékeket és normákat is beleértve, a történelemtudomány szorosabb kereteiből kilépve – azonban hanyatlást diagnosztizáltak. A Horthy-korszakban a magyar társadalomban széles körben terjedtek el az olyan attitűdök és értékbeállítódások, mint a politikai erőszak elfogadása, sőt az erőszak kultusza, az eltérő véleményekkel és a már társadalmi csoportokkal szembeni türelmetlenség, a kizárólagosságra törekvés, továbbá a társadalmi kirekesztésre való hajlandóság, melyek kedveztek az autoriter, tekintélyelvű rendszer kialakulásának. Ez ugyan nem volt magyar sajátosság a korban, de a tudomány felfogása szerint „felzárkózásként” semmiképpen sem értelmezhető.

Irodalomjegyzék:

Borisza Gyula (1987): Nézetek a munkanélküliség csökkentéséről a felszabadulás előtti Magyarországon. Munkaügyi Szemle 12. 28-35. o.

Egresi Katalin (2008): Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919-1939. Napvilág Kiadó, Budapest.

Ferber Katalin (1987-1988): Lépéshátrányban. A magyar kormány kölcsönszerzési kísérlete 1930-1931-ben. Történelmi Szemle 2. 137-154. o. https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1987-88_2/ferber.pdf

Ferge Zsuzsa (1986): Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Rodé János (1927): Beköszöntő. Munkaügyi Szemle 1. 1-3. o. <https://adt.arcanum.com/hu/collection/MunkaugyiSzemle/>

Schlett András (2014): Válsághasonlatok. Külső eladósodás az 1920-as és a 2000-es évek Magyarországon. Valóság 11. 69-84. o. http://epa.oszk.hu/02900/02924/00023/pdf/EPA02924_valosag_2014_11.pdf

Thomas, Albert (1927): Utazás Bécs – Budapest – Belgrád – Athén. Napi jegyzetek. Budapest 1927. február 22. – 1927. február 27. AETAS 3. 152-170. o. http://acta.bibl.u-szeged.hu/34867/1/aetas_2014_003_152-170.pdf

Foglalkoztatási keretrendszerek vizsgálata

AZ ERŐS ÁLLAM ÉS A FOGLALKOZTATÁS

Az utóbbi két évtizedben megszorodtak az állam szerepköréről szóló hazai publikációk. Ezekben az erős állam fogalom, továbbá ennek számos alakváltozása jelent meg. A jegyzet bemutatja a fogalom felbukkanásának körülményeit, s modellezi a fejlesztő állam munkaerőpiaccal kapcsolatos intézkedéseit.

A XX. század egyik jelentős intézményi változása volt a kormányok gazdasági szerepvállalásának megnövekedése. A korábbi időszakokkal összehasonlítva: a XVII. század abszolút uralkodói még úgymond kényük-kedvük szerint próbálták országaik gazdaságát alakítani, azonban elegendő forrás nélkül és megfelelően hatékony eszközök híján. A XIX. században a kormányok – nem függetlenül a klasszikus közgazdászok hatásától – már tudatosan korlátozták saját gazdasági szerepvállalásuk mértékét. A múlt században (békeidőben) az állami kiadások a nemzeti jövedelem 10%-át sem érték el, a második világháború után a lényegesen nagyobb nemzeti jövedelemen belül azok már 30-40%-ra emelkedtek (néhány, általában a szegényebb országokban azt meg is haladták). A kormányzati expanzió a XXI. században teljeseedett, teljeseedik ki. (Veres, 2017)

Az erős állam felértékelődése

Az utóbbi két évtizedben az állam gazdasági szerepvállalásának megnövekedéséről, illetőleg növelésének indoklásáról szóló publikációkban az erős állam fogalom maga, továbbá számos voltaképpen alakváltozása jelent meg, ilyenek – a teljesség igénye nélkül – a beavatkozó, vagy intervencionista állam, a fejlesztő állam, az ösztönző állam, a „fejlesztő jóléti állam” (Pongrácz, 2017), a jól irányított állam. A fogalmak megjelenései a világgazdasági változásokkal, továbbá elsősorban a piacgazdaság periodikus gazdasági válságaival, s azok leküzdésének szükségességével kapcsolatosan a kívánatos állami szerepvállalás különböző mértékére, illetőleg egyes főfunkcióira utalnak. A hazai „fősodortól” eltérően például Fukuyama részben az AIDS egészségügyi világiárvány elleni hatékonyabb (állami) védekezés szükségessége, részben a 2001. szeptember 11-i támadás okán, az odavezető út, tágabban az elmaradott országok államképességének hiánya, illetve annak elemzése alapján veti fel az erős állam kiépítésének, akár annak segítése szükségességét (Fukuyama, 2005).

Az elemzők kisebb része helyezi el a fogalmat a társadalom viszonyrendszerében. E metszetben az állam, illetve a társadalom gyenge, illetve erős volta alapján négy ideáltípust különítenek el:

1) Erős állam – erős társadalom 2) Erős állam – gyenge társadalom 3) Gyenge állam – erős társadalom 4) Gyenge állam – gyenge társadalom (Csáki, 2009). Ezek tartalmát az alábbiakban vizsgáljuk.

1. Erős állam – erős társadalom

A modellben az állam nagyfokú legitimitással rendelkezik, és autoritása a társadalmi struktúrákba ágyazott, stabil. Az állam ellenőrizhető és számon kérhető, melynek erős intézményi garanciái vannak. Eltérő mértékben ugyan, de független a közvetlen érdekérvényesítés hatásaitól. Az együttműködési készség magas mértéke jellemzi. A fejlett ipari államok nagy többsége e csoportba sorolható.

2. Erős állam – gyenge társadalom

Ezen országok meghatározó jegye a politikai és gazdasági stabilitás. Az állam a gazdasági fejlődésre koncentrálna, optimális esetben növekedéstámogató stratégiát követ. Az erős állam közpolitikáit nem szabotálja egyetlen társadalmi csoport sem, nem is létezik kritikus hangú, a hatalommal szemben érdekeit és elképzeléseit hatékonyan megfogalmazni és érvényesíteni képes gazdasági vagy politikai erő. A fejlődő országok egy viszonylag szűk csoportjára jellemző, általában ide sorolják az ázsiai fejlesztő államokat.

3. Gyenge állam – erős társadalom

A modellben járadékvadász csoportok vetélkednek a hatalomért és az elosztható javakért. Jellemzően rövid távú tervezés dominál, nincs helye fejlesztési szemléletnek. Mivel az állam nem képes a fejlesztési célok követésére és a megfelelő beruházások megvalósítására, így a magán-szektor sem vállalja a magasabb tőkeigényű és kockázatos befektetéseket. A fejlődő országok legtöbbje sorolható ide. A legjellemzőbb megvalósulási formája Latin-Amerikában, illetve néhány, erőforrásokban viszonylag gazdagabb afrikai országban fellelhető.

4. Gyenge állam – gyenge társadalom

E modellben az országhatárok általában mesterségesek, felülről vezéreltek, amelyek nem vezetnek sem az állami autoritás kialakításának, sem a társadalom megszerveződésének, erősödésének. A függetlenné válás utáni időszakról kezdődően napjainkig meghatározó kérdés, hogy mely társadalmi csoport, etnikum, vallási közösség stb. ellenőrzi az államot, illetve melyik gyakorolja a hatalmat. A hatalom időleges birtokosai rendre elnyomják a többséget és ellehetetlenítik a felzárkózást, meghatározó a klientizmus, a tömeges erőszak és a kooptálás. E konstelláció tipikus esete a gyarmati uralom alól felszabadult Afrika.

Az állam erősségének fokozati skáláján jeleníthető meg az ún. különlegesen erős állam, azaz a totális állam, feltűnő azonban, hogy ennek kialakítása, kialakulása elvi lehetőségéről, továbbá kapcsolódóan a társadalmi, gazdasági veszélyeiről az elemzők eddig alig szóltak.

A foglalkoztatás fejlesztése

Az eddigi hazai publikációkban nem fogalmazódott meg az elvontabb fogalom, az erős állam lehetséges, vagy kifejezetten javasolt (valamint értelemszerűen gyakorlatiasabb) foglalkoztatási szerepvállalására vonatkozó koherens vázlat. Értékes résztanulmányok ugyanakkor már megszülettek. Három EU-tagország (Hollandia, Lengyelország, Németország) felnőttképzési rendszerét vizsgálja az ÁSZKUT (2009), a fejlesztő állam (ázsiai országok) humántőke befektetéseit vizsgálja Csáki (2009) és Csath (2011), az OECD-országok, azaz a fejlett ipari államok munkaerőpiaci gyakorlatát térképezi fel ugyancsak Csáki (2009), a globalizációval, a munkaerő áramlásával, annak természetes korlátaival, illetőleg állami korlátozásával foglalkozik Veres (2017), továbbá az EU-országok munkaügyi modelljeit tárja fel Farkas (2017). Jelen jegyzet terjedelmi okokból nem teszi lehetővé, hogy az említett részterületeket teljességében áttekintsük, illetőleg esetleges párhuzamosság esetén ütköztessük. Arra szorítkozunk, hogy az OECD-országok munkaerőpiaci szerepvállalását modellezzük.

Csáki György megközelítésében a fejlesztő állam munkaerőpiaccal kapcsolatos intézkedései – a nemzetközi gyakorlat alapján – alapvetően öt, funkcionálisan jól elkülöníthető csoportba tartoznak.

1. Azok az intézkedések, amelyek elsődleges célja a munkával nem rendelkezők szociális integrációjának erősítése – transzferekkel.
2. Intézkedések, melyek középpontjában a munkavállaló foglalkoztathatóvá tétele áll – ugyancsak transzferek alkalmazásával.
3. Lépések, melyek jogi eszközökkel próbálják aktiválni a munkavállalásra a munkaerőt.
4. A munkajog alakítása révén olyan környezet megteremtése, amelyben a munkaerőkínálat gyorsan képes reagálni a munkaerőkereslet változásaira.
5. A stabil, kiszámítható makrogazdasági környezet megteremtése, amelynek során a kamatszint és infláció áll a középpontban, és különösen a munkaerő adóterheinek kedvező kialakítása, aminek révén a gazdaság versenyképessége biztosítható.

Ahogy az állami kiadásoknak a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya egy meghatározott módon jelzi a kormány gazdasági szerepvállalásának mértékét, bizonyos skálán elhelyezve az állam erősségét, hasonlóan a munkaerő adóterheinek aránya (azaz, hogy az állam a teljes munkaerőköltségnek hány százalékát vonja el különböző adók és járulékok formájában) részben jellemzi a foglalkoztatás makrogazdasági környezetét. Ismeretes, hogy a munkával összefüggő terhelés szempontjából Magyarországon valamelyest javult a helyzet az utóbbi években, de továbbra is az OECD kedvezőtlenebb helyzetű országai közé tartozunk. A mutató alakulását természetesen több különböző tényező befolyásolja, ezek közé tartozik például a munkaintenzitás, a munkaidő hossza és rugalmassága, a fizikai terhelés, vagy a képzésben való részvétel lehetősége. Mindezek egyúttal a munkaerő termelékenységére, valamint a család és a munkavégzés összehangolására is hatással vannak.

Magyarország tehát a bérekre rakódó adóterhelés szempontjából nem áll előkelő helyen, és nemcsak a régióban, hanem európai uniós szinten sem. Magyarországon a mutató 43,6 százalék volt 2020-ban, amely továbbra is a harmadik legmagasabb az EU-ban. A magyar elvonásoknál magasabb szintet mutat a német és a belga gyakorlat, sorrendben 45, illetve 44,1 százalékkal. A skála másik oldalán a legkevésbé a ciprusi (18,1 százalék), a svájci (19,4 százalék) és az ír megoldás (24,1 százalék) terheli a munkabéreket.

Irodalomjegyzék:

- ÁSZKUT (2009): A felnőttképzési rendszerek hatékonysága nemzetközi összehasonlításban. Kézirat. <https://www.asz.hu/storage/files/files/Szakmai%20kutat%C3%A1s/2009/t312.pdf?download=true>
- Csáki György (szerk.) (2009): A látható kéz. A fejlesztő állam a globalizációban. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Csath Madolna (2021): A közepes fejlettség és a humánvagyon kapcsolata. Magyar Tudomány. 4. 462-473. https://mersz.hu/mod/object.php?objazonosito=matud202104_f57034_i1
- Farkas Beáta (2017): Piaccgazdaságok az Európai Unióban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fukuyama, Francis (2005): Államépítés. Kormányzás és világtrend a 21. században. Századvég Kiadó, Budapest.
- Pongrácz Alex (2017): Az állam gazdaságpolitikai szerepvállalásának változásai. Magyar Közigazgatás, 3., 168-195. http://real.mtak.hu/92384/1/09_Pongracz_Alex_WEB-PPB_2017_3-10.pdf
- Veres Lajos (2017): Az állam gazdasági szerepvállalásának felértékelődése. Polgári Szemle, 13. 1-3. 116-132. <https://polgariszemle.hu/archivum/140-2017-november-13-efolyam-1-3-szam/regionalis-gazdasag/888-az-allam-gazdasagi-szerepvallalasanak-felertekelodese>

A MUNKAHELYEK KIVÁLTÁSÁNAK NARRATÍVÁI

Robert J. Shiller Nobel-éremdíjas közgazdász *Narratív közgazdaságtan – Hogyan hatnak a vírus módjára terjedő történetek a gazdaságra?* címmel jelentette meg könyvet. A munkahelyek kiváltásával kapcsolatban két ismert gazdasági narratívát említ. Az egyik, hogy a gépek átveszik a munkások helyét, sok munkát kiváltanak, tömeges munkanélküliséget okozva ezzel. A másik, ezzel némileg rokon, hogy a forradalmian új technológiák nélkülözhetővé, sőt szükségtelenné tehetik az emberi munkaerőt, és arra kényszerítenek bennünket, hogy alapjaiban újragondoljuk életünk és munkánk normáit. A jegyzet bemutatja az elemzés elvi keretét, továbbá vázolja a két narratíva eredetét és feltételezett gazdasági-társadalmi hatását.

Robert J. Shiller magyarul is elérhető értekezésének (Shiller, 2020) közvetlen előzménye az Amerikai Közgazdasági Társaság előtt azonos főcímmel tartott elnöki előadása, amelynek leirata 2017 áprilisában megjelent a Társaság folyóiratában. A voltaképpeni tartalmi előzmények a viselkedési közgazdaságtanhoz köthetően végzett átfogó munkálatok, köztük az emblematikus, a lelki tényezők szerepéről írt kötete (Akerlof-Shiller, 2011), továbbá az interneten, illetve a nyomtatott sajtóban az évtized eleje óta megjelent, számos esetben a szűkebb nemzeti keretből kilépő, globális perspektívájú szakmai jegyzetei.

A könyvben kiinduló pontként megadott, talán a címét is magyarázó alapdefiníciója: „a gazdasági narratíva egy ragályos történet, amely képes hatást gyakorolni az emberek gazdasági döntéseire. Ezen túl, hogy felvesznek-e egy alkalmazottat, vagy várnak egy kedvezőbb időszakra; belevágnak-e valami újba, vagy inkább óvatosak maradnak; elindítanak-e egy vállalkozást, vagy befektetnek egy bizonytalan, spekulatív pénzügyi eszközbe. A gazdasági narratívákat általában nem a leginkább közszájon forgó sztorik között találjuk, így ahhoz, hogy felfedezzük őket, mindig a történetekben rejlő, gazdasági viselkedést befolyásoló potenciált kell keresnünk.”

Az egyik kulcsüzenete, hogy „*A narratívák járványszerű terjedését be kellene építeni a gazdaság-elméletbe.*” Ennek gyakorlati megvalósításához a nagyterjedelmű dolgozat végén számos javaslattal szolgál.

A koronavírus világjárvány időszakában olvasva figyelemre méltó tudomány módszertani eljárás, s egyszerre különös időszerűséget is ad a munkának – bár annak zárása megelőzte a mostani világjárvány kitörésének időpontját –, hogy a vizsgálatba bekapcsolja az epidemiológia tanulságait. Az epidemiológia vagy járványtan (a betegségek terjedésével foglalkozó orvosi tudományág) legkiemelkedőbb eredményeit a 20. században érte el. Ezek közül kiemelkedik a járványok matematikai elmélete, amely arra is magyarázatot adhat, miként befolyásolják a gazdaság történéseit az „ötletjárványok”. A szerző meggyőződése, hogy ez az elmélet a gazdasági narratívák terjedésének modellezésére is alkalmazható.

Rövid antropológiai kitekintés alapján megállapítja, a narratíva kizárólagosan emberi jelenség, egyetlen más fajnál sem létezik. Az emberek arra használják a narratívákat, hogy történeteket meséljenek el, és elmagyarázzák a dolgok eredetét. Felelő felvetése, a Homo narrativus

talán találóbb, egyben pontosabb megjelölés fajunkra, mint a világszerte elterjedt Homo sapiens²⁰, amely persze mindannyiunkra nézve hízelgőbb.

A könyv célja, hogy segítsen a jövőben pontosabban előre látni és eredményesebben kezelni az olyan nagyobb gazdasági eseményeket, mint a válságok, recessziók vagy a hosszú távú stagnálások. Azonban a megbízható előrejelzés készítéséhez tisztában kell lennünk azzal, milyen végső okok állnak ezen események mögött. Ebben kétségkívül a legnagyobb nehézség annak meghatározása, hogy mi az ok, és mi az okozat. Annak segítésére, hogy megérthessük a nagy történelmi narratívákat, és beazonosíthassuk az újakat, hét alaptételt vázol, melyek a következők:

1. Egy járvány lehet kicsi vagy nagy, lassú, vagy gyors lefolyású. A járványok mértéke és időbeli lefolyása széles skálán mozog.
2. Fontos gazdasági narratívákról olykor csak nagyon kevesen és keveset beszélnek. A ritkán hallható narratíváknak is lehet fontos gazdasági szerepük.
3. A narratívakonstellációknak nagyobb a hatásuk, mint bármely önálló narratívának. A konstellációknak kiemelt szerepük van.
4. A narratívák gazdasági hatása változhat az idők során. A változó részletek – idővel, a narratívák átalakulásával – fontos szerepet kapnak.
5. Az igazság kevés ahhoz, hogy megfékezze a hamis narratívát. Fontos az igazság, de csak akkor, ha az égbekiáltóan nyilvánvaló.
6. A gazdasági narratívák terjedése az ismétlési lehetőségekre épül. Fontos a megerősítés.
7. A gazdasági narratívákat érzelmi megnyilvánulások éltetik. Ezek közül kiemelt szerepet kap az emberközelség, az őszinteség, az identitás és a hazafiság.

Shiller a legfontosabb narratívakonstellációk közül kilencet mutat be, ezek szinte mindegyike kötődik a gazdasági világválságokhoz, mint ahogy a szövegvezetésében is számos alkalommal visszatér az egyes gazdasági recessziókra, válságciklusokra. Ezek úgymond örökzöld narratívák, azaz sosem fognak teljesen eltűnni, rendre felbukkannak, számos különböző formában. Azonos bennük, hogy mindegyik korunk legfontosabb témáit érinti.

A bemutatott konstellációk közül a jelen jegyzet kereteiben kettővel foglalkozunk. Az egyik, hogy a gépek átveszik a munkások helyét, sok munkát kiváltanak, tömeges munkanélküliséget okozva ezzel. A másik, ezzel némileg rokon, hogy a forradalmian új technológiák nélkülözhetővé, sőt szükségtelenné tehetik az emberi munkaerőt, és arra kényszerítenek bennünket, hogy alapjainban újragondoljuk életünk és munkánk normáit.

Történelmi áttekintésében a munkaerő-megtakarító gépek narratíváját az ókorból eredezteti, s összekapcsolja a műszaki fejlődés okozta technológiai munkanélküliség narratívájával. Summázata, hogy a gépek miatt állástalanná váló tömegek narratívája messzire nyúlik vissza, és különféle változatokban több különféle „járványt” generált.

A munkaerő-megtakarító gépek narratíváját a 1600-as évekre vonatkozóan az alulfogyasztás és a túltermelés viszonyrendszer elméleti környezetében helyezi el. Ennek magyarázata, hogy az emberek egészen egyszerűen képtelenek elfogyasztani és megvásárolni a gépek által megtermelt összes árut, aminek elkerülhetetlen következménye a tartós munkanélküliség. Párszáz évet ezúttal mi átugrunk, s aláhúzzuk a későbbi közfelfogásra utalást: a robotok, vagyis az automatizálás okozta állástalanság lett a nagy gazdasági válság egyik legfőbb magyarázata, következésképp annak egyik legfőbb oka.

²⁰ A Homo sapiens megnevezés egy másik, „barátságos” variánsával operál, továbbá néhány „örök” narratívát említ könyvében Rutger Bregman (2020).

A munkaerő-megtakarító gépek narratívája a II. világháborút követően „egy új csavarral” került elő újra. A narratíva új témája az elektronikus agy, vagyis a számítógép lett. Ez a kifejezés olyan „járványgörbét” írt le, amely 1960 körül tetőzött. Az eredeti narratíva tehát „mutálódott” és máshogy lett „ragályos”. Az utóbbi időkben előtérbe került az automatizálás, továbbá a mesterséges intelligencia kifejezés. A mesterséges intelligencia 2010-es évekbeli narratívája pedig mindent felülmúl.

Utal arra, a nagy gazdasági világválság óta a legsúlyosabb gazdasági válság az automatizálás miatti riadalom idején kialakult ikerrecesszió volt, amelyet egyszerre okozhatott a visszafogott költségek és a jövőtől való félelem. Az 1957-58-as recessziót akkoriban „az automatizálás recessziójának” nevezték. Az automatizálás narratívájának egy „erősen mutálódott” formája tért vissza az 1980-as és a 1981-82-es ikerrecesszióval, amikor a munkanélküliségi ráta kétszámjegyre nőtt. Ez adta az ötletet, hogy talán megint az automatizálás lehet a felelős a kirúgásokért. E gondolat pedig erősítette az összkereslet csökkenését, amitől még tovább nőtt a munkanélküliség. Az internetes keresési adatok szerint az automatizálás, illetőleg a technológiai alapú félelem legutóbbi hulláma 2016-ban indult meg, s tart mind a mai napig, legalábbis a kötet nyomdába adásáig.

Újabban központi téma lett a gépi tanulás, amelynek lényege, hogy számítógépet önálló tanulásra tervezik, hogy ne hagyatkozzanak az emberi programozásra. Bizonyos szempontból a gépi tanulás narratívája aggasztóbb, mint az ember által készített programokon futó számítógépeké. A szerző megosztja Yuval Noah Harari²¹ történész észrevételét, miszerint nőhet az aggodalom, hogy lesüllyedünk egy „újfajta haszontalan társadalmi osztályba”. Shiller prognózisa, amennyiben az efféle egzisztenciális félelmek „járvánnyá” terebélyesednek, akkor egészen biztosan befolyásolni tudják a gazdaságba vetett bizalom, és így a gazdaság alakulását.

Elemzéséből kitűnik, nagy figyelem övezte a munkahelyeket fenyegető gépekről szóló narratívákat az elmúlt két évszázadban. Állítja, ezek a történetek egész biztosan hatással voltak és vannak ma is arra, mennyire hajlandóak az emberek fogyasztási cikkekre és befektetésekre költeni, és mennyire lelkesíti őket a vállalkozószellem vagy éppen a piaci spekuláció lehetősége. Figyelmeztet, amennyiben egy átmeneti recesszió vagy válság gazdasági nehézségeit összetévesztik a gépek munkahelypusztító hatásával, az – önbeteljesítő jóslatként – további pesszimista gazdasági reakciókat szül.

A fellángoló félelmek egyúttal újfajta narratívákat szülnek, illetve erősítenek meg. Ezek közül a kettő legismertebb: (ugyancsak egyfajta félelemként) a digitális szakadék kifejezés narratívája, továbbá (kivezető javaslatként) az általános alapjövedelem – amely egyébként már korábban más formátumban felbukkant. Shiller vonatkozó végösszegzése szerint, habár senki nem tudja megjósolni, milyen hatással lesznek a munkaerő-megtakarító és intelligens gépek a munkánkra és a megélhetésünkre a jövőben, az azonban nyilvánvaló, hogy a narratívák már önmagukban is képesek befolyásolni a gazdasági fellendülést és hanyatlást, valamint a közpolitikát. Azt érzékelt a könyv írásakor, hogy a munkahelyek kiváltásának bemutatott, illetve ismételt narratívái máris némi bizonytalanságot keltettek a vállalkozások és a költségek sémáiban.

Benyomásunk szerint a fentiekben vázolt könyvfejezetek, ha nem is minden elemükben újszerűek, de ismeretbővítők, érdekesek és igen aktuálisak, legalábbis abban a kontextusban, amelyben a jelenlegi egészségügyi világjárvány részben elfedi a megjelent, a klímaváltozásból adódó globális válságot, ugyanakkor egyidejűleg egyáltalán nem szabadna lebecsülni a technológiai para-

²¹ Ismeretes, Harari (2018) egyik korábbi munkájában az info- és biotechnológiai fejlődés 21. századi kihívásai kapcsán említi, az, hogy elveszítjük az irányítást az életünk fölött, s a hatalom az emberekből az algoritmusok kezébe kerül, az egyik legrémisztőbb lehetőség.

digmaváltásból eredő kihívásokat. Bár a közvetlen benyomások alapján erősödik a sejtés, a járvány mostani megjelenése, továbbá leküzdésének szándéka alakíthatja, esetleg gyorsíthatja az új technológiák, új szervezési rendszerek bevezetésére vonatkozó fejlesztési terveket és magukat a fejlesztéseket. Az érdeklődő olvasó további összefoglalókat talál a kötetben például a bitcoinról, a takarékoságról, a tőzsdei lufikról, vagy az ingatlanpiacról. Ugyancsak érdekfeszítőnek, továbbá termékenynek tartom az epidemiológiai nézőpont bekapcsolását, azaz tehát bizonyos gazdasági narratívák vírusszerű terjedésének felfogását – de nem csupán a világjárvány okozta sajnálatos napi aktualitás okán.

Irodalomjegyzék:

Akerlof, George A. – Shiller, Robert J. (2011): *Animal Spirits* avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban. Corvina, Budapest.

Bregman, Rutger (2020): *Ember(i)ség. Mégis jobbak lennénk, mint hittük?* HVG Kiadó Zrt., Budapest.

Harari, Yuval Noah (2018): *21 lecke a 21. századra.* Animus Kiadó, Budapest.

Shiller, Robert J. (2020): *Narratív közgazdaságtan. Hogyan hatnak a vírus módjára terjedő történetek a gazdaságra?* HVG Kiadó Zrt., Budapest.

A MAGASABB JÓ ÉS A FOGLALKOZTATÁS

Több közgazdász megfogalmazta, hogy valószínűleg egyfajta modellváltás kapujához érteztünk. A jegyzet röviden áttekinti az utóbbi évtizedek működő gazdasági-társadalmi rendszereinek főbb foglalkoztatási elemeit, munkaügyi szempontból segítve ezzel az elvileg választható modellek közötti eligazodást.

Bod Péter Ákos (2019) esszéjében írja, a harminc évvel ezelőtti magyar stratégiai konszenzus világos volt. Első eleme a piacgazdaság, a második a Nyugathoz tartozás, a harmadik a nemzeti szuverenitás. Az a konszenzus azonban ma már nem érvényes – hívja fel a figyelmet. Az eredeti konszenzus több eleme megroppant. Ma nincs társadalmi egyetértés súlyos nemzetpolitikai ügyekben, s nagy társadalmi ügyekben sem. Feladatunk – írja –, egy új konszenzus megalkotásának, kiérlelésének, elfogadtatásának segítése. Észrevételezzük, hogy a feladat ugyanakkor sürgős, legalábbis, ha azt vesszük alapul, hogy a World Economic Forum versenyképességi rangsorában²² az aktuális helyezés szerinti mutatónk a következők szerint alakult: 2001/2002: 28. hely, 2005/2006: 39. hely; 2011/2012: 48. hely; 2016/2017: 69. hely.

A következőkben áttekintjük az utóbbi évtizedek ismertebb gazdasági rendszereinek főbb foglalkoztatási elemeit, munkaügyi szempontból segítve ezzel az elvileg választható modellek közötti eligazodást. A működő piacgazdasági modellek vázlatainál az európai szintéren maradunk, nem elfeledkezve, hogy más földrészekben is működhetnek olyan új, vagy kialakulófélben lévő, vagy éppen átalakuló modellek, példák, esetleg átvehető elemek, amelyek valamilyen értelemben mintákat adhatnak. Ezek ismertetése azonban szétfeszítené a jelen írás kereteit.

Az államkapitalista rendszer és a foglalkoztatás

Jordán Gyula (1997) lényegében retrospektív, ugyanakkor Kína példáján keresztül egyszerre mintegy párhuzamosan rátekintő, s mai szemmel sem teljesen elavult összefoglalója szerint az államkapitalista rendszerekben (másképpen a szocialista tervgazdaságban) a munkavégzés minden munkaképes ember számára jog és egyúttal kötelesség, és ennek megvalósítását a rendszer egyik fő feladatának tekintette. A múltból örökölt munkanélküliség felszámolására a munkaerő teljes ellenőrzésének, a városi munkaerő esetében a központosított adminisztratív elosztásnak a gyakorlatát követték.

Több értelemben is lényegében kizárták a munkaerő-mobilitás lehetőségét. Mindenekelőtt szigorú háztartási regisztrációs rendszer (és a városokban – de lényegében a falvakban is – az ehhez kapcsolt ellátás) alkalmazásával megakadályozták a mobilitást a városi és a falusi területek között. A vállalatok és intézmények nem vehettek fel és nem bocsáthattak el szabadon alkalmazottakat, dolgozókat az állami munkaerő-gazdálkodási osztályoktól kellett igényelniük. A munkahely-kijelölés gyakorlatilag „élethossziglan” szólt, egy állami vállalatnál való alkalmazás biztos állást, fizetést és különböző juttatásokat jelentett, amit „vas rizsasztal” rendszernek jellemeztek. Ráadásul kialakult az a gyakorlat is, hogy a munkahelyet a gyermekek örökölhették, és a biztos állást gyakran a legkevésbé tehetséges gyermeknek adták át, ami a szakmai szint csökkenését is előidézte.

²² Ismeretes, hogy az évtized végén módszertani vita alakult ki a versenyképességi rangsor(ok) tartalmáról, illetve egyes mérési elemeiről. A háttérben ugyanakkor felsejlik a gazdasági teljesítmény megfelelő mérésére, mérhetőségére vonatkozó, tartósnak, legalábbis ismétlődőnek tűnő polémia.

Bár a munkaerő ezen bürokratikus elosztása kidolgozott szabályok szerint folyt, a színpalak mögött széles körű informális folyamatok zajlottak, a fiatalok, az elhelyezésre várók mozgósították a kínai körülmények között az élet minden területén igen fontos „kapcsolatokat”.

A teljes foglalkoztatottságra törekvés jegyében a szükségesnél több munkaerőt kényszerítettek a vállalatokra, intézményekre, így akut problémává vált a kapun belüli latens munkanélküliség, a „tétlen foglalkoztatottak” jelensége. A munkabér jórészt elvesztette ösztönző jellegét, nagyfokú egyenlősdi uralkodott, a bér elsősorban a munkában eltöltött idő és az előléptetés arányában emelkedett. A rendszer a magas szubvenciók, az alacsony árak és a korlátozott fogyasztás politikáját követte, amely párosult a magas foglalkoztatási aránnyal és az alacsony fizetésekkel.

Mindez rendkívül kedvezőtlen hatással volt a termelékenységre, a munkafegyelemre, a szakmai színvonalra. Az állami vállalatok – nagymértékben jelenleg is – egyfajta „mini jóléti államként” funkcionáltak, amelyek dolgozóiknak lakást, orvosi ellátást biztosítottak, különböző gyermek-, üdülési stb. létesítményeket üzemeltettek, sőt a visszavonultak nyugdíját is ők fizették. Ezek a hatalmas terhek rendkívüli módon akadályozták a vállalatok alkalmazkodását a piaci körülményekhez, és a foglalkoztatáshoz is kapcsolódva szükségessé tették a társadalombiztosítási, szociális ellátási és nyugdíjrendszer kialakítását, illetve alapvető reformját.

A tulajdonviszonyok alakításában és a gazdaságfejlesztésben évtizedeken át követett elvek sok vonatkozásban ellene hatottak a teljes foglalkoztatásra törekvésnek. A szocialista tulajdonviszonyok kizárólagosságát szem előtt tartva szinte teljesen felszámolták a magántevékenységet. Az emberek önfoglalkoztatása lehetetlenné vált, kezdeményező készségüket visszafejlesztették, passzívan az államtól várták foglalkoztatásuk megoldását. A nehézipar fejlesztésére helyezett indokolatlanul nagy hangsúly, a beruházási tőke aránytalanul nagy részének erre a célra fordítása jelentős mértékben a teljes foglalkoztatás ellen hatott. A reformidőszak kezdetén végzett számítások szerint egymillió jüan állótőke-beruházás a nehéziparban 94 munkahelyet teremtett, ugyanekkora összeg az állami könnyűiparban 257-et, míg a szolgáltató szektorban több mint 2 ezret. A terciér szektor még 1988-ban is csak 21 százalékkal járult a GDP-hez, míg Indiában 38, Indonéziában 40, a Fülöp-szigeteken 44 százalékkal.

Egyéb tényezők mellett – nem szándékos következményként – még a torz árrendszer is diszkriminálta a munkaigényes tevékenységeket. Így például az villamos áram díjából a tőke- és energiaigényes ágazatok árkedvezményt kaptak, míg a magasabb árak csökkentették a munkaintenzívek nyereségességét. Bizonyos értelemben a kormány az állami vállalatoknak – amelyek jellegzetesen kevésbé munkaigényesek, mint a kollektív és magáncégek – átfogó kedvezményeket biztosít a beruházási tőkétől az anyag- és energiaellátásig.

A mezőgazdaságban kezdődő reformok felszínre hozták azt a kommunaidőszakban jórészt rejtve maradt ténytet, hogy igen nagy tömegű felesleges munkaerő található ebben a szektorban. A reform lényegét jelentő családi termelési felelősségi rendszer összekapcsolta a munkát, a teljesítményt a jövedelemmel, és a nyereség középpontba állításával nagy tömegeket zárt ki a gazdálkodásból. A mezőgazdasági termékekre jellemző – sokszor adminisztratív, piacon kívüli eszközökkel megszabott – alacsony árak, az egyéb szektorokban megszerezhető sokkal magasabb jövedelmek szintén a föld elhagyására ösztönzik a parasztokat, növelik a kivándorlást a mezőgazdaságból.

A piaccgazdaságok és a foglalkoztatás

Számosan rámutattak, hogy a rendszerváltáskor inkább abban volt egyetértés, hogy mit nem akarunk, a „választható modellek” kidolgozása akkor azonban nem történt meg kellő mélységben. **Farkas Beáta** (2017) mintegy hatéves, regionális hatókörű kutatása bázisán született analízis

zise alapján tekintjük át az európai szintéren működő piaczgazdasági modelleket – természetesen a választott, mostani formai keretben szükségszerűen csak vázlatosan.²³

Előre kell bocsátani, a munkapiaci aspektust természetesen igen nehéz kiragadni a szociális védelem és a jóléti állam, továbbá az oktatás, vagy a felzárkózási törekvések együtteséből, azonban a munkapiaci és a munkaügyi kapcsolatok együttesének vizsgálata önmagában is értékelhető modellek elkülönítését hozta.

A klaszteranalízis eredményeképpen végül Farkas a vizsgált 25 uniós tagállamot öt klaszterbe sorolta. Minket is belefoglalva az összes posztoszocialista ország Szlovénia kivételével, Görögország és Olaszország társaságában egy csoportot képez. Ebben a határozott és a részmunkaidős foglalkoztatás aránya alacsony, a foglalkoztatás merevsége közepes, a bérek járulékos költségei kissé átlag feletti. Az aktív és a passzív munkapiaci eszközökre keveset költenek. Nemcsak a szakszervezeti szervezethez alacsony szintű, hanem a béralkuk kiterjedtsége is csekély. A két mediterrán országban utóbbi kiterjedtsége és koordináltsága erősebb. A foglalkoztatás szintje átlag alatti.

Két skandináv állam, Dánia és Svédország mellett Belgium tűnik fel további önálló klaszterben. A munkapiac rugalmasságot mutat – mint az angolszász modellben –, ugyanakkor az állam sokat költ mind az aktív, mind a passzív munkapiaci eszközökre. Mindezeket a többiekhez képest kimagasló szervezethez és a béralkuk rendszere kíséri. A foglalkoztatás szintje magas. Belgium esetében azonban a foglalkoztatási és munkanélküliségi adatok lényegesen kedvezőtlenebbek, mint a másik két országban.

Hollandia egyedül képezi a harmadik klasztert, amely közel áll az előbbihez. Azonban itt még a második klaszternél is magasabb a határozott idejű és különösen a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya, illetve kevesebb az aktív és magas a passzív munkapiaci eszközökre fordított közkiadások aránya. A szakszervezeti szervezethez alacsony, de a béralkuk kiterjedtek és koordináltak. A munkapiac rugalmas, a foglalkoztatás magas szintű.

Kontinentális és mediterrán országok alkotják a negyedik klasztert (Ausztria, Finnország, Franciaország, Luxemburg, Németország, Portugália, Spanyolország) egy volt szocialista országgal, Szlovéniával közösen. Ezekben az országokban nemcsak az angolszász modellhez, hanem a második és a harmadik klaszterhez képest is merevebb munkapiaccal találkozunk. A határozott idejű szerződéssel foglalkoztatottak aránya magas, a részmunkaidőben foglalkoztatottaké pedig közepes, de a foglalkoztatás merevségét mérő indexek magas értéket mutatnak, a bérek járulékos költségei úgyszintén. Az aktív munkapiaci eszközökre közepes mértékben költenek, a passzívakra sokat, de a második és a harmadik klaszternél kevesebbet. A szakszervezeti szervezethez közepes, de a béralkuk rendszere kiterjedt és koordinált. A foglalkoztatás és a munkanélküliség az uniós átlag körüli.

Az Egyesült Királyság és Írország tankönyvszerűen mutatja azokat a jellemzőket, amelyeket a jártasabb elemző az angolszász modelltől várt. A határozott idejű szerződéssel alkalmazottak aránya alacsony, a részmunkaidőben alkalmazottaké viszont nagyon magas: összességében a foglalkoztatás indexei rendkívül rugalmas munkaerőpiacra utalnak. A munkapiaci közkiadások nagyon alacsonyak, kivéve az információs szolgáltatásokra fordítottakat. A szakszervezeti szer-

²³ Vázlatunk megfelelő adatbázis, továbbá időbeni rátekintés hiányában természetesen nem térhet ki arra, hogy a 2020. évi koronavírus világvárvány, az arra gyors reagálásként adott gazdasági-társadalmi válaszok, avagy a tudományos alapokon megtervezett (vagy esetleg csupán másolt) válságkezelő intézkedések miképpen befolyásolták a modellek működését, esetleg rendezték át a most bemutatott, számontartott klasztereket.

vezettség ugyan közepes, de a bérmegállapodások nem kiterjedtek. A foglalkoztatás magas szintű.

Farkas megállapítása szerint a munkapiacok vizsgálata összességében azt mutatja, hogy a magas szintű foglalkoztatás egymástól erőteljesen különböző intézményrendszer mellett is megvalósítható. Az összefoglaló munka említi, az „európai modell” közös sajátosságai, illetőleg a gazdaság- és szociálpolitikák közös értékei a következők: szolidaritás és kohézió, egyenlő lehetőségek, harc a diszkrimináció minden formája ellen, megfelelő egészségügyi és biztonsági feltételek a munkahelyen, univerzális hozzáférés az oktatáshoz, egészségüghöz, élet- és munkaminőség, fenntartható fejlődés és a civil társadalom bevonása.

Irodalomjegyzék:

Bod Péter Ákos (2019): Változnak az idők. in. Földes György (szerk): +- 30 (Esszék a közelmúltról és a közeljövőről) Napvilág Kiadó, Budapest.

Farkas Beáta (2017): Piacgazdaságok az Európai Unióban. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Jordán Gyula (1997): A foglalkoztatás Kínában. Statisztikai Szemle 7. szám 598-606. o.

http://www.ksh.hu/statszemle_archive/1997/1997_07/1997_07_598.pdf

A „JÓ ÁLLAM” ÉS A FOGLALKOZTATÁS

Az Állami Számvevőszék elemzést jelentetett meg „A közszféra teljesítményérése – Nemzeti és Ágazati Stratégiák értékelése” címmel, amely szakmai keretként támaszkodik a „jó állam” fogalomra. A cikk vázlatosan áttekinti a „jó állam” átvilágítási szempontjait, majd az elemzés nézőpontját tükrözteti az elvi szempontokkal. Végül röviden bemutatja az értékelés foglalkoztatási elemeit, azaz a befektetés-ösztönzésre és a közfoglalkoztatásra vonatkozó megállapításokat, továbbá az utóbbihoz megjegyzéseket is fűz.

A koronavírus okozta világjárvány következtében elrendelt karantén időszakában, 2020 májusában megjelent érdekes makroelemzés (ÁSZ, 2020) célja a közszféra stratégiaalkotási és teljesítményértékelési gyakorlatának komplex vizsgálata. Arra a kérdésre keresték a választ, hogy a nemzetgazdasági és ágazati szintű hosszú- és középtávú stratégiai tervdokumentumok megfeleltek-e a stratégiai kormányrendeletben előírtaknak. A stratégiai célokhoz meghatároztak-e mutatókat és azokhoz kapcsolódó eredménycélokat (kritériumokat), a célok megalapozottak voltak-e, és egymást támogató rendszert alkottak-e, illetve a célok eléréséhez biztosították-e a szükséges eszközöket.

Az Állami Számvevőszék (ÁSZ) a jól irányított, magasan teljesítő állam céljára fűzi fel ellenőrzési tevékenységét. Szakmai fogalmi keretként támaszkodik a „jó állam” fogalomra, amely célja a társadalmi jólét elősegítése, a közjó előmozdítása, a társadalom működését biztosító rend megteremtése, az állampolgárok boldogulásának, egyéni és társadalmi céljaik megvalósításának elősegítése.

A Jó Állam Jelentés

A modern társadalmak egyik alapkérdése, hogy az állam mennyiben szolgálja polgárait, polgárai jóllétét. A teljesítmény mérését szolgálja a „jó államiság” vizsgálata. Ismeretes, hogy hazánkban a rendszeressé vált Jó Állam Jelentést a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE) állítja össze. A legutóbbi, a Jó Állam Jelentés 2019 (a továbbiakban: Jelentés 2019) első változatának anyaga az NKE KTI Kutatásmódszertani és Mérésügyi Irodájának szakmai koordinálásával készült. A korábbi évekhez képest nem változott a Jelentés alapvetése, célrendszere, megtartotta szerkezetét, dimenzióinak és indikátorainak számát. A nemzetközi összehasonlításra alkalmas indikátorok értékeit elsősorban az egyes V4-országok teljesítményéhez, valamint az EU28 átlagához viszonyítva, ún. hőmérőkön jelenítették meg, a 150 indikátorból 81 mellé tudtak hőmérőt rendelni (NKE 2019).

A Jelentés 2019 öt dimenzióban méri a biztonság és a társadalmi bizalom körébe sorolható kormányzati képességek és tevékenységek folyamatait, eredményét és hatását: külső biztonság, közbiztonság és katasztrófavédelem, jogbiztonság, kormányzat iránti közbizalom és átláthatóság, létbiztonság. Az utóbbiként említett létbiztonság számos eleme közül ugyancsak öt sávot vizsgál, ezek a következők: a munkanélküliségi ráta, a lakhatási biztonság, a lakosság anyagi helyzetre vonatkozó várakozása, a lakosság anyagi biztonságérzete, a minimálbér reálértékének változása. A magyarázatuk szerint a létbiztonság megteremtésének egyik alapja, hogy egy adott országban milyen a munkaerőpiaci helyzet. Ennélfogva a munkaerőpiac jellemzése a létbiztonság vizsgálatának egyik kiemelt területe, az ehhez használt leggyakoribb mutatószám pedig a munkanélküliségi ráta. A munkanélküliség, a rendszeres jövedelem hiánya az egyén és családjának létbiztonságát fenyegető legnagyobb veszélyfaktor. A megállapításuk szerint a munkanélkü-

liségi ráta Magyarországon 2014 óta 10% alatt van, és folyamatosan csökken, azonban a megyéket vizsgálva jelentős eltérések figyelhetők meg.

Az NKE megközelítésében a lakosság jövedelmének alakulása kiemelkedő szerepet tölt be a jövedelembiztonság fenntartásában. Az alkalmazásban állók keresete, köztük a minimálbér a háztartások jövedelmének, így létbiztonságának jelentős tényezője, ugyanakkor a termelési költségek nagy részét kitevő munkaerőköltség fő tétele is egyben. A 2012-ben tapasztalható jelentősebb minimálbér-emelkedés az adójóváírás kivezetésének kompenzálása miatt történt. 2017-ben ismét jelentős emelkedés figyelhető meg, amely a minimálbér 15%-os emelésének és az alacsony inflációnak köszönhető. 2018-ban a minimálbér 8,2%-kal nőtt az előző évhez képest.

A Jelentés 2019 ugyanakkor, a korábbi évek után ismételten tartalmazza a közösségi jóllét vizsgálatát. Ennek vonatkozó metszetei a következők: a háztartási szektor jövedelme, az alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete, a háztartások megtakarítási rátája, a háztartási szektor eladósodottsága, a 3. és 4. jövedelmi ötödbe esők éves bruttó átlagjövedelme, a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázata, a jövedelmi szegénység kockázata, a súlyos anyagi depriváció kockázata, a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya, a gyermekekre vonatkozó jövedelmi szegénység kockázata, az egészségben eltöltött évek száma, a társadalmi juttatások a GDP arányában. Természetesen más, közvetett tételek is kapcsolhatók pl. a korai iskolaelhagyók aránya, az étellel való elégedettség.

Az ÁSZ az új publikációjában az általa választott „jó állam” fogalmát, értelmezési lehetőségeit, kereteit végül jelentősen leszűkítette, így a foglalkoztatás, a foglalkoztatáspolitikát világából mindössze két direkt elemet, a befektetés-ösztönzést és a közfoglalkoztatást vizsgálja. Nyilvánvalóan nem vitatható azonban, hogy mindkettő támogató beavatkozás közvetlen hatással van a létbiztonságra, azon belül a munkanélküliségi rátára.

Az ÁSZ mostani elemzése egyes korábbi ÁSZ jelentések és elemzések eredményeit dolgozta fel. Módszerében jellemzően a dokumentumelemzést, statisztikai adatelemzést, gazdasági teljesítményadatok elemzését alkalmazta. A magyarázata szerint a fenti módszerek minden olyan esetben használhatóak, amikor egy stratégia megalkotása során nem alakítottak ki megfelelő cél- és mérőrendszert, ugyanakkor a stratégia célok megvalósulásának ellenőrzése, illetve értékelése szükségessé válik.

A piaci munkahelyek nem megfelelően célzott támogatása

Kétségtelen, hogy a befektetés-ösztönzés hat a munkahelyek számának növelésére, a munkanélküliség szintjének csökkentésére, a jövedelmi szint növekedésére. Az ÁSZ elemzésében (ÁSZ 2020) a befektetés-ösztönzés esetében a kimutatott, megfogalmazott társadalmi cél, a működő tőke beáramlásának növelése mellett a munkahelyek számának növelése volt. A viszonylag új, 2019. évi alapvizsgálat szerint a munkahelyek növelése teljesült, ami a tevékenység eredményességét igazolta, sőt egyes iparágakban és területeken munkaerőhiány alakult ki. A közpénz tehát olyan területre áramlott, ahol állami beavatkozás nélkül is kedvező irányú folyamatok zajlottak. Az ÁSZ elemzése arra hívta fel a kormányzat figyelmét, hogy a befektetés-ösztönzés területén tudatosabb támogatáspolitikát megvalósítására van szükség, amely a rendelkezésre álló eszközöket (forrásokat) olyan helyre irányítja, ahol nagyobb társadalmi hatás érhető el. Az ÁSZ szerint nem érdemes további erőforrásokkal támogatni az egyedi munkahelyteremtést, ehelyett a tudásintenzív, magas hozzáadott értékkel bíró ipari és szolgáltatási területek támogatásával célszerű kezelni az egyes területeken jelentkező munkaerőhiányból és növekvő munkaerőköltségekből adódó nehézségeket. A munkaerőpiaci folyamatokhoz való rugalmas alkalmazkodás

érdekében felvetette továbbá, hogy támogatni szükséges a munkahely-allokációt, a munkaerő mobilitását az iparágak és térségek között.

A befektetés-ösztönzés területén a működő tőke beáramlás és a munkahelyek számának növekedése megvalósult, az eredményesség biztosított volt. Az eredmény bekövetkezése után azonban nem történt meg a beruházás-ösztönzés támogatáspolitikájában a célok és az eszközök szükséges korrekciója, finomítása. A beavatkozás elmaradása miatt a támogatáspolitikai hatékonysága a cél elérést követően megkérdőjeleződött.

A közfoglalkoztatás korai értékelése

A közfoglalkoztatás idézett, korábbi, 2013. évi ellenőrzési programja a 2009-2012. év I. negyed-év közötti időszakot ölelte fel (ÁSZ 2013). A közfoglalkoztatási rendszert abban az esetben tekintette eredményesnek az ellenőrzés, ha a mért adatok javulást mutattak. Kiindulásuk, hogy a 2011. évi Széll Kálmán tervben a foglalkoztatáspolitikai egyik társadalmi célkitűzéseként jelent meg az inaktív csoportok minél nagyobb arányban a munkaerőpiacra történő visszavezetése. Az adatgyűjtés hiányosságát tárták fel, amikor megállapították, országosan nem volt ismert az aktív munkaerőpiacra visszakérülő közfoglalkoztatottak száma. Az ÁSZ rögzítette, nem álltak rendelkezésre megbízható, konzisztens adatok a tevékenység eredményessége, hatékonysága értékeléséhez. Az eszközgazdák a cél teljesülésének méréséhez nem alakították ki a teljesítmény mérésére alkalmas kritériumokat, mutatószámokat, így a társadalmi cél elérését a teljesítménymérési rendszer hiányos kialakítása miatt nem lehetett megítélni. A mérési rendszer tekintetében megállapították, hogy az adatszolgáltatásra kötelezett munkavállalók és munkáltatók adatszolgáltatásának hiányossága és megbízhatatlansága okozta a monitoring nem megfelelő működését.

Az ÁSZ a közfoglalkoztatás elemzését tehát a 2012 elejével zárta. A 2011-ben újonnan bevezetett közfoglalkoztatási rendszer, a célok és az eszközök szükséges korrekciója, finomítása ugyanakkor csak később, legkorábban 2013-tól kezdődött, kezdődhetett. Szintén a vizsgálat után, 2013-2014 fordulóján történt a képzéssel kombinált téli közfoglalkoztatás alkalmazása, lényegében a tömeges közfoglalkoztatás kialakítása. A mérőrendszer kialakítása és működtetése a Nemzeti Munkaügyi Hivatal ezen aktív foglalkoztatáspolitikai eszközre vonatkozó statisztikai, monitoring és elemzési feladatainak átvételével valósult meg. A közfoglalkoztatás csúcsra járatása már a teljes foglalkoztatottság elérésére vonatkozó célkitűzéssel összhangban 2016-ban következett be, amikor elérte a 223 ezres átlagléttszámot, tehát a tömeges közfoglalkoztatás eddigi maximális szintjét. Azóta a közfoglalkoztatás létszáma jelentősen csökkent, jelenleg százezer fő alatti, részben a pénzügyi források beszűkülése, részben a közfoglalkoztatási bér minimálbérhez viszonyított arányának csökkentése, részben az elsődleges munkaerőpiacon munkát találó közfoglalkoztatottak növekvő száma miatt. Mára a közfoglalkoztatási bér a minimálbérhez viszonyítva – jelentősen elmozdulva a 2010. évi száz százalékos szinttől – annak már csak mintegy ötven százaléka (BM 2020). A fentiekhez kapcsolódóan ellentmondásos, még a szűkebb szakma is – mintegy emlékezve a 2016. évi szintre – számos esetben „több száz ezres közfoglalkoztatást” említ, némileg elfeledkezve arról, hogy nem a jelen közfoglalkoztatás a „több száz ezres”, hanem a regisztrált álláskeresői száma – amely tehát jelentősen növekedne, ha nem működnének az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök, köztük a közfoglalkoztatás.

Hivatkozások:

ÁSZ (2013): Jelentés a közfoglalkoztatás és a hozzá kapcsolódó képzési programok támogatási rendszere hatékonyságának, eredményességének ellenőrzéséről.
<https://www.asz.hu/storage/files/files/%c3%96sszes%20jelent%c3%a9s/2013/13097j000.pdf?download=true>

ÁSZ (2020): A közsféra teljesítménymérése - Nemzeti és Ágazati Stratégiák értékelése.

https://www.asz.hu/storage/files/files/elemezsek/2020/kozsfera_teljesitmenymerese_20200518.pdf?download=true

BM (2020): Tájékoztató a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó legfontosabb bérek és juttatások változásairól 2011-2020.

<https://kozfoglalkoztatasi.kormany.hu/download/b/b9/82000/KF%20B%20A9rek%20A9s%20juttat%20A1sok%20v%20A1toz%20A1sa%202011-2020.pdf>

NKE (2019): Jó Állam Jelentés 2019.

https://joallamjelentes.uninke.hu/2019_pages_PDF/Jo_Allam_Jelentes_2019_Elso_Valtozat.pdf

Foglalkoztatási folyamatok áttekintése

FOGYASZTÁSI HULLÁMZÁS ÉS FOGLALKOZTATÁS

Az elmúlt tizenkét hónapban több körülmény hatására a fogyasztás és a fogyasztási szerkezet többszöri átrendezése, átrendeződése figyelhető meg. A főbb befolyásolók a világjárvány megjelenése, jelenléte, valamint a hazai gazdaságpolitika változásai. A hatások természetesen érintik a foglalkoztatást és a foglalkoztatás szerkezetét. Az alábbi jegyzet a fogyasztás változásának néhány munkagazdasági, s foglalkoztatási vonatkozását villantja fel.

A paternalista szocialista gazdaságban, vagy más megközelítésben az erőforrás-korlátos gazdaságban megfogalmazott első hazai tankönyvi, tehát vélhetően szélesebb szakmai körben ismert munkagazdasági összefoglaló (Tímár, 1981) nem foglalkozik behatóan a fogyasztással, és ehhez kapcsolódóan a kereslet fogalmával. A keresletkorlátos piaci gazdaságban fogant, az amerikai gazdaság akár száz évét átfogó, ugyancsak tankönyvi munkagazdaságtan (Ehrenberg – Smith, 2003) megközelítésében a fogyasztás a nominál- és reálkeresetek alakulásával összefüggésben kerül említésre, olyan elméleti módszertani dilemmát felvető módon, hogy a fókuszba helyezett fogyasztói indexen alapuló reálbérszámítások vajon pontosan mutatják-e az átlag amerikai polgár egy munkaórájának vásárlóerejében bekövetkezett változást. Másik helyen a fogyasztás a fogyasztói előítélet, illetve fogyasztói diszkrimináció vonatkozásában kerül tárgyalásra, talán érthető módon olyan példákat bemutatva, hogy bizonyos helyzetekben előfordul, a fogyasztók jobban szeretik, ha fehér férfiak szolgálják ki őket, vagy éppen kisebbségek, vagy éppen nők. A fogyasztói preferencia hatással van a megfelelő munkakörök bérezésére. Megjegyezzük, a fogyasztói preferencia azonban nemcsak a szolgáltatókra, vagy kiszolgáltakra, hanem akár (preferált, vagy éppen mellőzött) termékekre is érvényesíti hatását. Értelemesen ezen esetekben a foglalkoztatási (akár mikroszerkezeti) hatás nehezebben mérhető.

Ismeretes, hogy a fogyasztás, azaz az általa generált kereslet tehát hatással van az adott termék előállítására, s annak ármeghatározására. A tervezés, az előállítás és az értékesítés folyamata közvetlenül hatást gyakorol a foglalkoztatásra. Munkagazdasági szempontból (Ehrenberg – Smith, 2003) a munkaerőpiac egyike annak a három piacnak, amelyen a vállalatoknak a fennmaradásuk érdekében eredményesen kell működniük: a másik kettő a tőkepiac és a termékpiac. A munkaerő- és a tőkepiac azok a fő piacok, amelyeken a vállalat ráfordításait megvásárolja, a termékpiac pedig az, amelyen kibocsátását értékesíti. A valóságban természetesen a vállalat számos különböző munkaerő-, tőke-, illetőleg termékpiacon léphet fel egyidejűleg. Észrevételezzük, hogy a termékpiacon a vállalat nem csupán értékesít, hanem – akár más arculatával – beszerzőként is megjelenik (pl. alapanyagok, energia stb.).

Az emberi vágyak, a fogyasztói magatartás és az adott társadalmi-gazdasági rendszer fenntartása, fennmaradása közötti összefüggést (is) boncolgatja ikonikus könyvében Fukuyama (2022), de a gondolatok ismertetése meghaladná jelen jegyzet kereteit. A fogyasztás társadalmi funkcióit sokoldalúan tekinti át Andorka (2006).

Az elmúlt tizenkét hónap során itthon alapvetően a globális világjárvány, illetőleg a hazai gazdaságpolitika változásai hatására a fogyasztás és a fogyasztási szerkezet többszöri átrendezése, átrendeződése figyelhető meg. Nyilvánvalóan az összefüggéseiből, illetve az időfolyamból kiragadott időszakról van szó, hiszen a világjárvány korábban, 2019 végén, 2020 elején bukkant fel. Bizonyos gazdaságpolitikai intézkedések akár ugyancsak már korábbról eredeztethetőek.

A globális világvjárvány számos ágazatot (pl. szállásadás, közvetlenül kiszolgáló vendéglátás, személyes szolgáltatások stb.) „döntött be”, ahogy neves kutatók mondani szokták, könyvtárnyi irodalom gyűlt össze a (negatív) gazdasági, foglalkoztatási hatásokról. Ezek ismertetésétől ezúttal eltekintünk. A vizsgált időszak második felében, a járvány enyhülését követően fokozatosan élénkül a kereslet, erősödik a fogyasztás és számos esetben a kapcsolódó foglalkoztatási pozíció.

Már a globális világvjárvány időszakában itthon (közelebbről vizsgálva nem előzmény nélkül) olyan gazdaságpolitikai intézkedések történtek, illetve maradtak érvényben, amelyek alapvetően érintették a fogyasztókat, bővítették a fogyasztást. Bizonyos szektorokban, szegmensekben erősítették, egyes esetekben azonban negatívan befolyásolták a foglalkoztatást, a foglalkoztatási pozíciókat.

Az energia árak piaci áraktól történő eltérítései a szolgáltató állami vállalatot, tehát közvetve a költségvetést éves szinten mintegy kétezer milliárd forint összeggel terhelték. A fogyasztók széles körét úgymond nem bérbeni juttatásban részesítették. A megteremtett sajátos szociális védelmi ernyő a fogyasztást szinte kényelmessé tette, de nem ösztönzött az energiával, áttételesen az állami támogatással történő takarékoskodásra.

A személyi jövedelemadó egyszeri visszatérítése a célzott fogyasztói kör vásárlói mozgásterét jelentősen bővítette, egyidejűleg éves szinten mintegy hétszáz milliárd forint összeggel terhelte a költségvetést.

Az adott munkavállalói kört érintő, az éves fordulótól érvényes minimálbér emelés ugyancsak bővítette a fogyasztói mozgásteret, terhelte a vállalatok költségvetését, amelyek az adott mozgástér függvényében az árakba építették be az emelést, melyet a termékpiacon próbáltak érvényesíteni.

A nyugdíjak előre hozott, egyszeri kiegészítése a megcélzott fogyasztói kört hozta átmenetileg relatíve kedvező helyzetbe, ugyanakkor éves szinten mintegy száznyolcvan milliárd forint összeggel terhelte a költségvetést.

Az egyes termékeknél bevezetett ún. ársapkák alkalmazásai éppenséggel terelték a fogyasztókat ezen termékek fogyasztása felé. Számos esetben a cégek a piaci beszerzési ár alatt kényszerültek az értékesítésre. Az érintett vállalatok az adott piaci mozgástér függvényében egyidejűleg vélhetően más termékek áraiba építették be az emelést, melyet ugyancsak a termékpiacon próbáltak érvényesíteni. Az ún. egytermékű cégek működése azonban ellehetetlenülhet. Az üzemanyag vonatkozásában az ársapka másfelől nem ösztönzi az értékkel történő takarékoskodást.

A 2022 nyarától máris bevezetett, illetve kibontakozóban lévő egyes új hazai gazdaságpolitikai intézkedések alapvetően érintik a fogyasztókat, s inkább óvatossá tehetik, esetleg szűkíthetik a fogyasztást. Bizonyos szektorokban, szegmensekben (olykor nem azonnali hatásként) gyengíthetik a foglalkoztatást, a foglalkoztatási pozíciókat.

Az egyes vállalatokat érintő különadók természetesen befolyásolják, átgondolásra kényszerítik a vállalati stratégiát, benne például az árképzést, a termékpiacon megjelenést, valamint az alkalmazottak foglalkoztatásának szintjét.

Az energia árak piaci árakhoz történő részleges megfeleltetésének kezdeményezése a költségvetést részben tehermentesítik. A fogyasztók széles körét érinti, akik elveszíthetik a korábbi támogatást, a nem bérbeni (voltaképpen jóléti) juttatást – bár a szabályok még nyilvánvalóan változhatnak. A központi lépés – lényegében véve átmeneti időszak nélkül – ösztönzi az energiával, áttételesen az állami támogatással történő takarékoskodást. Kérdés, hogy a lakossági és az intézményi felhasználók hogyan tudnak alkalmazkodni az új helyzethez. Napi tapasztalat ugyan-

akkor, hogy máris élénkület látszik a kereslet a takarékosabb és/vagy alternatív fűtési rendszerek (minél gyorsabb) beszerzése, telepítése területén.

Ismeretes, a költségvetés mintegy százmilliárd forint többletbevételt vár a jövedéki adó, a cégautó-adó, az egyszerűsített foglalkoztatási adó és a népegészségügyi termékadó megemeléséből. Az adók emelése átrendezheti, módosíthatja a fogyasztói, illetve a beszerzési preferenciákat.

A kisadózó vállalkozók új szabályozása a cégektől származó bevételt kizárja az érintettek bevételeiből (nekik a katóhoz képest kevésbé előnyös átalányadózást ajánlják). A kató adózók potenciális árbevétele tehát csökkenni fog, egyidejűleg a szabály megemeli az árbevételei határt. Az adózóknak éven belül, rapid módon kell felkészülniük és alkalmazkodniuk az új adószabályokhoz. Az új eljárás egyidejűleg a vállalatok beszerzési területét is szűkíti, átrendezi.

Az állami beruházások lassítása, egyes esetekben átütemezése (átmeneti tőkehiány) a cégek esetében általánosságban a másik két piacon történő megjelenést fogják vissza. Ugyancsak a költségvetési kiadásokat mérsékli a központi és a helyi közigazgatás létszámának tervezett csökkentése, amely ugyanakkor közvetlenül hat a foglalkoztatásra, igazítja a foglalkoztatási szerkezetet.

A foglalkoztatási hatások pontosabb megismerése érdekében célzott kutatások szükségesek. Ugyanakkor elképzelhető, hogy a foglalkoztatási szint, vagy a foglalkoztatási szerkezet összességében vett módosulását a soron következő népszámlálás már érzékelti tudja, bár nyilvánvalóan az adatfelvételi eredmények csak később lesznek megismerhetők.

Irodalomjegyzék:

- Andorka Rudolf (2006): Bevezetés a szociológiába. Osiris, Budapest
Ehrenberg, R.– Smith, R. (2003): Korszerű munkagazdaságtan. Panem, Budapest
Fukuyama, Francis (2022): A történelem vége és az utolsó ember. Európa Könyvkiadó, Budapest
Tímár János (szerk.) (1981): Munkagazdaságtan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

LÉTBIZTONSÁG ÉS A MINIMÁLBÉR EMELKEDÉSE

A Nemzeti Közzolgálati Egyetem legutóbbi Jó Állam Jelentésében a létbiztonsággal kapcsolatos egyik indikátor a minimálbér-emelkedés szintje. A jegyzet áttekinti a minimálbér emelkedési szintjének aktuális, főbb munkaerőpiaci hatásait, továbbá rámutat, a minimálbér szerepénél fogva nem fedi le a teljes foglalkoztatási szférát, továbbá a nem foglalkoztatottak körét – így a létbiztonság egész spektrumát sem.

A Nemzeti Közzolgálati Egyetem (NKE) ismételten elvégezte a "jó államiság" vizsgálatát, s összeállította az időszerű Jó Állam Jelentést (a továbbiakban: Jelentés, 2019). A korábbi évekhez képest nem változott a Jelentés alapvetése, célrendszere, megtartotta szerkezetét, dimenzióinak és indikátorainak számát. A nemzetközi összehasonlításra alkalmas indikátorok értékeit elsősorban az egyes V4-országok teljesítményéhez, valamint az EU28 átlagához viszonyítva, ún. hőmérőkön jelenítették meg, a 150 indikátorból 81 mellé tudtak hőmérőt rendelni (NKE, 2019). A létbiztonsággal kapcsolatos egyik indikátor a minimálbér-emelkedés szintje. A minimálbérnek és emelkedési szintjének számos közvetlen munkaerőpiaci vonatkozását, hatását tartjuk számon, amelyek legfőbb aktuális elemeit – a legújabb Munkaerőpiaci Tükör alapján – az alábbiakban emeljük ki.

A minimálbér emelkedése

A Jelentés 2019 a létbiztonság számos eleme közül öt sávot vizsgál, ezek a következők:

- a munkanélküliségi ráta,
- a lakhatási biztonság,
- a lakosság anyagi helyzetre vonatkozó várakozása,
- a lakosság anyagi biztonságérzete,
- a minimálbér reálértékének változása.

Az NKE megközelítésében a lakosság jövedelmének alakulása kiemelkedő szerepet tölt be a jövedelembiztonság fenntartásában. Az alkalmazásban állók keresete, köztük a minimálbér a háztartások jövedelmének, így létbiztonságának jelentős tényezője, ugyanakkor – és itt indokoltan közvetlen munkaerőpiaci vonatkozást említenek – a termelési költségek nagy részét kitevő munkaerőköltség fő tétele is egyben. Összegzésük szerint a 2012-ben tapasztalható jelentősebb minimálbér-emelkedés az adójóváírás kivezetésének kompenzálása miatt történt. 2017-ben ismét jelentős emelkedés figyelhető meg, amely a minimálbér 15%-os emelésének és az alacsony inflációnak köszönhető. 2018-ban a minimálbér 8,2%-kal nőtt az előző évhez képest. Látni lehet azonban, hogy a minimálbér ugyanakkor nem fedi le a foglalkoztatottak és a nem foglalkoztatottak teljes körét – így értelemszerűen a létbiztonság, vagy a lakossági jövedelmek egész spektrumát sem.

A Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (KRTK) azonos időszakra vonatkozó részletesebb kereseti, jövedelmi elemzésében ugyancsak rögzítette, a bérfelzárkóztatás jegyében a minimálbér folyamatosan emelkedik, jóllehet ennek mértéke 2018-ban elmaradt a keresetek átlagos növekedési ütemétől, ami az alacsony keresetűek növekvő leszakadásával járt. A szakképzettséget igénylő munkakörben dolgozóakra vonatkozó garantált bérminimum ugyanakkor a 2017. évi kiugróan magas, 25 százalékos emelés után 12 százalékkal nőtt. A minimálbér-emelés az alacsony keresetűek bérére közvetlenül hat, és így azokban az ágazatokban érezhető

leginkább a hatása, amelyekben a minimálbéren foglalkoztatottak aránya hagyományosan jelentős. Korábbi vizsgálatok azt mutatták, hogy a tíz főnél kevesebbet foglalkoztató vállalkozásoknál a kereseti átlag igen közel áll a mindenkori minimálbérhez, így itt annak emelése valószínűleg számottevő jövedelemfehérítő hatással is jár (Bakó-Lakatos, 2019).

A minimálbér és a versenyszféra

KRTK áttekintésében az átlagosnál lényegesen jobban (15,7 százalékkal) nőttek a keresetek a versenyszféra domináns nemzetgazdasági ágak közül az ingatlanügyleteknél, amelyet (14 százalékkal) az adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység nemzetgazdasági ág követett, ahová többek között a szükséges munkaerő biztosításában egyre nagyobb szerephez jutó kölcsönzéssel foglalkozó cégek is be vannak sorolva. A minimálbér emelése önmagában is jelentősen felhajtotta az építőipari kereseteket. Emellett a keresetek színvonalára az építőipari kapacitások iránti túlkereslettel párosuló egyre jelentősebb szakemberhiány is hatott. Ezek a tényezők közel 13 százalékkal emelték itt a kereseteket, azonban az emelt bruttó kereseti átlagával az építőipar így is a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás után – legalábbis a kereseti statisztika szerint – a versenyszféra második legrosszabbul fizető nemzetgazdasági ágának számított. A szállítás, raktározás nemzetgazdasági ágban a keresetnövekedés annak ellenére csak tizenegy százalékos volt, hogy a jelentős foglalkoztatási súlyt képviselő állami tulajdonú cégek (MÁV, Magyar Posta, a regionális közlekedési vállalatok) dolgozói – a több évre szóló bérmegállapodás értelmében – átlagosan 12–13 százalékos emelésben részesültek. A legnagyobb létszámú nemzetgazdasági ágában, a feldolgozóiparban a keresetnövekedés üteme a versenyszféra egészéhez hasonlóan alakult, ezen belül az egyes iparcsoportok keresetnövekedési üteme, 4,8 százalék (gyógyszergyártás) és 12,5 százalék (egyéb feldolgozóipar, illetve fémalapanyag ipar) között szóródott. A kereskedelemben szintén átlagos keresetnövelés valósult meg. A vidéken működő kisebb létszámú kereskedelmi egységekben a minimálbér (illetve elsődlegesen a garantált bérminimum) emelése, a nagy kereskedelmi láncoknál a munkaerőhiány miatti sikeres bértárgyalások növelték a kereseteket. A pénzügyi, biztosítási tevékenység bruttó keresetével 2018-ban is magasan vezette a nemzetgazdasági ágak kereseti rangsorát, bár a növekedés üteme (8,3 százalék) némileg elmaradt a versenyszféra átlagától. Ezt az információ és kommunikáció ág követte (9,5 százalékos növekedési ütem mellett), míg a legalacsonyabb, a szakképzetteknek járó minimálbért kevesebb, mint annak egyötödével meghaladó átlagkeresetet jelentettek a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás (legalább öt fő foglalkoztató) gazdálkodó szervezetei.

A közsféra

KRTK értékelésében az utóbbi évek minimálbér-emelése sajátosan hatott a közsféra kereseteire. Mivel itt a legtöbb területen az illetményalap egy évtizede változatlan, az alsó kereseti osztályokban a (garantált) minimálbérhez kell igazítani a kereseteket. Ez részben elviszi az adott terület bérfelállítására szánt pénzügyi eszközök egy részét, másrészt erőteljesen nivellálja a kereseteket. A közvetett hatás úgy jelentkezik, hogy a kereseti arányok megtartásának érdekében a minimálbér-emelés a nem minimálbéresek keresetét is „húzza” legalábbis ott, ahol ezt a munkáltató gazdasági eredménye lehetővé teszi, és ahol erre őt a munkavállalóért folyó verseny rákényszeríti. A bértorlódás jelenségének kezeléséhez a költségvetési intézmények jóval kevesebb eszközzel rendelkeznek, mint a vállalkozások, s ezért a keresetek könnyen „összeeszenhetnek”. 2018-ban a versenyszféra legalább ötfős vállalkozásainál alkalmazásban állók bruttó átlagkeresete (az itt alkalmazott néhány ezer fő közfoglalkoztatott nélkül számolva) mintegy tizenegy százalékkal haladta meg az előző évit.

A költségvetési szektorban a bruttó keresetek növekedési üteme (a közfoglalkoztatottak nélkül számolva) kilenc százalék volt, így az utóbbi években a költségvetési szférának a versenyszférával szemben kialakult enyhe kereseti előnye 2018-ban némileg csökkent. Az elmúlt években a szféra hol egyik, hol másik területének dolgozóit érintették a keresetkorrekciós intézkedések, de a kereseti és előmeneteli rendszer egységes alapelvek szerinti felülvizsgálata nem történt meg, illetve a korrekciós intézkedések hatása is gyorsan devalválódott. A költségvetés három nagy területe közül a közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás nemzetgazdasági ágban dolgozók keresete annak ellenére is a legmagasabb, hogy 2018-ban itt voltak arányaiban a legtöbben azok, akik az elmúlt évek keresetkorrekciós intézkedéseiből kimaradtak.

A költségvetési finanszírozású oktatási intézmények dolgozóinak kereseti átlagát, illetve keresetnövekedési ütemét alakító tényezők közül a legnagyobb súlyú a felsőoktatásban dolgozó oktatók és kutatók 2016 őszi induló és több éven átívelő bérrendezése volt. Ennek keretében 2018-tól átlagosan újabb öt százalékkal emelkedett garantált illetményük. A 2013-ban jelentős keresetemeléssel részesülő közoktatás területén feszültséget okoz, hogy az éves növekedési ütem nincs a minimálbér változásához igazítva, illetve hogy az öt évvel ezelőtti valóban jelentősnek számító, de munkatöbblettel járó keresetemeléssel mára sokat veszített értékéből. Az utóbbi másfél év legjelentősebb keresetkorrekciós intézkedéseinek címzettjei a humán egészségügy, szociális ellátás nemzetgazdasági ágba tartozó költségvetési intézmények dolgozói voltak. 2017 novemberétől a szakorvosok és kórházi szakgyógyszerészek százezer, nem szakvizsgázott kollégáik ötvétezer forintos emelésben részesültek, míg az egészségügyi szakdolgozók keresete átlagosan tizenkét százalékkal nőtt. Ezt 2018 januárjában egy újabb, átlagosan nyolc százalékos emelés követte. 2018-ban így a humán egészségügyi ellátás területén dolgozók bruttó keresete mintegy tizenhét százalékkal, a szociális területen dolgozóké pedig közel tíz százalékkal nőtt.

A költségvetési intézményeknél dolgozók közül 2011 óta keresetbe nem számító kompenzációban részesülhetnek azok, akiknek a nettó keresete a 2011. és 2012. évi jövedelemadó-, illetve járulékszabály-változások miatt csökkent. Az állománycserélődés és a keresetemeléssel eredményeként az induló 400 ezer fő helyett 2018-ban csak mintegy 80 ezren voltak azok, akik – havi 8200 forint nagyságrendben – kompenzációban részesültek. Mivel 2018-ban a személyi jövedelemadó és a munkavállalókat terhelő járulékok kulcsai megegyeztek az előző évvel, a nettó kereset – családi adókedvezmény nélkül számolva – a bruttó keresettel azonos ütemben nőtt. A fogyasztói árak 2018-ban éves átlagban 2,8 százalékkal emelkedtek, így a reálkereset 8,3 százalékkal nőtt.

A foglalkoztatottak nagyobb körét érintő egyetlen érdemi adórendszerbeli változást a kétgyermekesek családi adókedvezményének további növelése jelentette. Ők így 2018-ban az 2017. évi gyermekenkénti 100 ezer forint (és a 2011. évi induláskor megállapított 62 500 forint) helyett már havi 116 670 forinttal csökkenthetnék személyi jövedelemadó-alapjukat. Az egygyermekesek az előző évvel megegyezően 66 670 forint, a három és annál több gyermeket nevelők gyermekenként 220 ezer forint havi adóalap-csökkentésben részesülhetnek. A kedvezményt a szülők megoszthatják, illetve az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők azt a járulékok terhére is igénybe vehetik.

A munkajövedelem

Az idézett elemzők szerint a kereseten felüli az úgynevezett egyéb munkajövedelmet –amelynek legnagyobb tétele a cafetéria juttatás – tartalmazó munkajövedelem 2018-ban átlagosan 346,7 ezer forintnak felelt meg. Ebből a kereseten felüli rész 16,8 ezer forintot jelentett. A munkajövedelem növekedési üteme 0,1 százalékponttal magasabb (11,4 százalék) volt, mint a kereseteké, az egyéb munkajövedelmeknek a teljes munkajövedelemen belüli súlya így némileg

nőtt, de így sem érte el annak öt százalékát. Az egyéb munkajövedelem növekedési üteme és aránya 2018-ban különösen a közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás nemzetgazdasági ágban volt jelentős, mivel a közigazgatásban dolgozók egy kisebb csoportja az év első felében a jutalomfizetés mellett Erzsébet-utalvány formájában is jelentős nagyságrendű többlettuttatásban részesült. A keresetek növekedése drágítja a munkaerőt, ami ronthatja a versenyképességet, illetve csökkenti (vagy akár le is nullázhatja) a gazdálkodók eredményét. A negatív következmények ellensúlyozása érdekében a munkaadók közterheinek kulcsa a tavalyi öt százalékpontos (27 százalékról 22 százalékra történő) csökkentése után 2018-ban újabb 2,5 százalékponttal mérséklésére került sor.

Mindezek ellenére az Eurostat adatai szerint 2010 és 2018 között a visegrádi négyek közül Magyarországon nőtt a leggyorsabban az egységnyi munkaerőköltség, amely a termelés versenyképességének általánosan elfogadott mutatója. A magyar munkaerő azonban egyelőre még így is olcsónak számít az euróövezet országaival összehasonlítva, sőt régióin belül is olcsóbb volt 2018-ban, mint 2017-ben akár a cseh, akár a szlovák munkaerő, míg a lengyelével közel megegyezett.

A közfoglalkoztatási bér

A fentiekben többször említett közfoglalkoztatottak átlagszáma 2018-ban 136 ezer fő volt, jelenleg százezer fő alatti, akikre azonban a minimálbér szabályozás nem vonatkozik²⁴. Ugyanakkor sem az NKE, sem a KRTH nem említi, hogy a közfoglalkoztatási bér 2018-ban nem emelkedett. Mára pedig a közfoglalkoztatási bér a minimálbérhez viszonyítva – jelentősen elmozdulva a 2010. évi száz százalékos szinttől – annak már csak mintegy ötven százaléka (BM 2020).

A munkanélküliségi ellátás

Az NKE magyarázatában a létebiztonság megteremtésének egyik alapja, hogy egy adott országban milyen a munkaerőpiaci helyzet. A munkanélküliség, a rendszeres jövedelem hiánya az egyén és családjának létebiztonságát fenyegető legnagyobb veszélyfaktor. A Jelentés 2019 ugyanakkor nem érinti a 2018-ban mintegy negyedmillió (napjainkban NFSZ, 2020 szerint közel négyszáz-ezer fő) regisztrált álláskereső munkanélküliségi ellátása, illetve annak aktuális szintje és időtartama kérdéskörét. A Munkaerőpiaci Tükör statisztikai adattáblázataiból rálátunk, hogy a munkanélküliség esetén járó álláskeresési járadék²⁵ átlagos havi összege 2018-ban 93 276 Ft, a folyósítási idő változatlanul maximum 90 nap volt. Ugyanekkor, pontosabban 2018 decemberében egy személy folyamatos regisztrációjának átlagos időtartama például Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 11 hónap, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében pedig 13 hónap volt. (A legutóbbi időszakban, 2020. júniusban ezekben a megyékben 10 és 11 hónap volt.)

Irodalomjegyzék:

Bakó Tamás – Lakatos Judit (2019): A magyarországi munkapiac 2018-ban. In. Fazekas Károly etc. (szerk): Munkaerőpiaci Tükör 2018. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. Budapest.
https://www.mtakti.hu/wp-content/uploads/2019/12/mt_2018_hun_15-31.pdf

BM (2020): Tájékoztató a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó legfontosabb bérek és juttatások változásairól 2011-2020.
<https://kozfoglalkoztatatas.kormany.hu/download/b/b9/82000/KF%20B%C3%A9rek%20%C3%A9s%20juttat%C3%A1sok%20v%C3%A1ltoz%C3%A1sa%202011-2020.pdf>

²⁴ Ismeretes, a közfoglalkoztatási bért a 170/2011.(VIII.24.) Kormányrendelet határozza meg.

²⁵ Az álláskeresési járadékról és maximumáról a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény rendelkezik.

NFSZ (2020): A munkaerőpiaci helyzet alakulása a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat legfrissebb adatai alapján. 2020. június.

https://nfsz.munka.hu/nfsz/document/1/1/0/6/doc_url/nfsz_stat_merop_helyzet_2020_06.pdf

NKE (2019): Jó Állam Jelentés 2019. [https://joallamjelentes.uni-](https://joallamjelentes.uni-nke.hu/2019_pages_PDF/Jo_Allam_Jelentes_2019_Elso_Valtozat.pdf)

[nke.hu/2019_pages_PDF/Jo_Allam_Jelentes_2019_Elso_Valtozat.pdf](https://joallamjelentes.uni-nke.hu/2019_pages_PDF/Jo_Allam_Jelentes_2019_Elso_Valtozat.pdf)

A NYUGDÍJRENDSZER REJTELMEI

A modern társadalmakban a nyugdíj a mindennapi élet része. Mára az a helyzet állt elő, hogy a nyugdíjakkal kapcsolatos egyszerű kérdésekhez képest mindegyik nyugdíjrendszer túl bonyolult ahhoz, hogy a kérdésekre egyszerű választ lehessen adni. A Magyar Tudomány című folyóiratban jelent meg *Simonovits András Nyugdíjmodellek - belülről* című, a közgazdaságtudományinál hangsúlyozottan szélesebb rétegek „beavatását” célzó tanulmánya. A jegyzet a dolgozat főbb gondolatainak ismertetésére vállalkozik – rendhagyó kiemelésekkel, kiegészítésekkel és észrevételekkel.

A szerző átfogó megközelítésében a modern gazdaság kialakulása előtt az emberek zöme nagycsaládokban élt, ahol a relatíve kisszámú öreg ellátásáról a családjuk gondoskodott. Elvben régóta lehetőség volt arra, hogy a jobb módúak magánmegtakarítással gondoskodjanak időskorukról, de ez kivételes eset volt. A modern társadalom kialakulásával a nagycsaládok fölbomlottak, s ezért jöttek létre a különféle nyugdíjrendszerek. Ismeretes²⁶, hogy Magyarországon az 1929-ben bevezetett nyugdíjtörvény²⁷ – a munkásokat és a magánalkalmazottakat egy törvénybe vonva – tette kötelezővé és átfogóvá a nyugdíjbiztosítást. Bár már korábban is alakultak a munkások egyes csoportjai számára nyugdíjpénztárak (pl. a bányász-társpénztárak²⁸), a magánalkalmazottak részére pedig több vállalati nyugdíjpénztár működött, ezek azonban egy-egy munkáltatóhoz vagy szakmacsoporthoz kötődtek, és önkéntesek voltak. A Központi Statisztikai Hivatal 2013. évi adatai szerint Magyarországon az öregségi nyugdíjak mintegy felét teszik ki a szociális kiadásoknak²⁹.

A fejlett országokban minden dolgozó fizet nyugdíjjárulékot, és egy bizonyos életkort megérve mindenki kap öregségi nyugdíjat. Akinek az egészségi állapota annyira megromlik, hogy képtelen kielégítő keresettel járó munkát végezni, az rokkantsági nyugdíjat kap. Gyakori, hogy a nyugdíjas (vagy a járulékfizető) halála után az özvegy és az árva hozzátartozói nyugdíjat kap. Simonovits András említett írása³⁰ az időskori nyugdíjjal foglalkozik.

Alapvetően társadalombiztosítási (röviden tb) és magánnyugdíj-rendszereket különböztet meg: az előbbi a társadalom nagyon széles körére, szinte mindenkire kötelező, az utóbbi lehet kötelező és lehet önkéntes, és legalábbis formailag a magánmegtakarításra épül. Más dimenzióban megkülönböztetjük a felosztó-kirovó és a tőkésített nyugdíjrendszereket. Általában a tb-nyugdíj felosztó-kirovó, míg a magánnyugdíj tőkésített; de vannak keresztezések is: például az amerikai vagy a svéd tb-nyugdíjrendszernek jelentős tartaléktőkéje van, míg a vállalati nyugdíjpénztárak gyakran jelentős részben felosztó-kirovó alapon működnek.

²⁶ Szabó Sándorné Csemniczki Katalin: Nyugdíjrendszerünk 1929-től 1997-ig, in: Augusztinovics Mária (szerk.): Körkép reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről, Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 2000, 32. o.

²⁷ 1928. évi XL. törvénycikk az öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére szóló kötelező biztosításról

²⁸ Magyarországon már a XVI. század végétől léteztek ún. bányász-társládák, mint önszegélyező formák, amelyek a társadalombiztosítás előzményeinek tekinthetők.

²⁹ Szociális kiadások Európában. HVG 2017. február 9. 11.o.

³⁰ <http://www.matud.iif.hu/2016/06/10.htm>

A tb-nyugdíj általában életjáradék, azaz az egyén haláláig jár. Tipikusan ár- vagy bérkövető (indexált), vagy a kettő kombinációja. A tb-nyugdíjnak két tiszta alakja van: járulékarányos vagy alapnyugdíj, az előbbiben a havi nyugdíj arányos az életpálya folyamán befizetett járuléktömegeg, az utóbbi teljesen független tőle. A gyakorlatban számtalan átmenet van a két forma között. Simonovits felfogásában a tb-nyugdíjrendszerben az állam úgymond nemzedékek közötti megállapodást hoz létre, és így bonyolítja le a megtakarítást. A globális kihívássá vált idősödési folyamat egyik kutatója, Krémer Balázs megközelítésében viszont a nyugdíjak mértéke, biztonsága nem a generációk közötti szolidaritás függvénye, hanem a jogbiztonságé és az azon keresztül érvényesített szociális biztonságé³¹.

Az elmúlt huszonöt év változásait (még ha két részletben is) összefoglalja a közlemény, amelyek – a főbb vonalakat tartva – az alábbiak. Magyarországon 1992–1997 között, illetve 2011 óta a kötelező nyugdíjrendszer felosztó-kirovó, 1998–2010 között körülbelül 3:1 arányban felosztó-kirovó, illetve tőkésített rendszer volt. 1992 óta Magyarországon a kezdőnyugdíjak megállapításának kezdete nő, jelenleg (1988 óta, illetve későbbi munkába lépéstől kezdve) minden kereset számít. A kereseti degresszió lényegében már megszűnt, de az ún. hiperbolikus szolgálati időskála helyett egy szakaszonként lineáris (némileg cikkcakkos) skála szerepel. Az előrehozott nyugdíjak büntetésmértéke az évek során változott. A halasztott nyugdíj havi jutalma fél százalék, azaz évente hat százalék. A már megállapított nyugdíjak indexálása 1992 és 1999 között bérkövető, 2000 és 2009 között 50–50 százalékban kevert. Időnként az indexálás elmaradt a szükségstől, máskor meghaladta az előírt mértéket. 2003 és 2005 között a tizenkét havi nyugdíjat plusz egy, kettő, majd három heti nyugdíj, majd 2006 és 2008 között a tizenharmadik havi nyugdíj egészítette ki. 2009-ben a tizenharmadik havi nyugdíj megszűnt. 1998 és 2010 között a munkapiacra lépők általában kötelesek voltak belépni a tőkésített nyugdíjrendszerbe, az oda fizetett járulék automatikusan csökkentette a tb-járulékot. Azok a már dolgozók, akik önként átléptek a vegyes rendszerbe, elvesztették a belépés előtt szerzett tb-jogaiknak az egynegyedét (mintha már korábban is a magánrendszerben vettek volna részt, csak a befizetés elveszett volna.)

A 2008-as válság hatására mindenütt megrendült a költségvetési egyensúly, Magyarországon 2010-ben felszámolták a tőkésített alrendszert. A már megállapított nyugdíjak indexálása 2010 óta árkövető. 2011 óta a „Nők 40” keretében minden nő, akinek legalább negyvenéves jogviszonya van, teljes, azaz levonás nélküli nyugdíjjal vonulhat vissza. 2012 óta megszűnt az előrehozott nyugdíj lehetősége. 2013-ban megszűnt a korábbi nyugdíjplafon, amely körülbelül 300 ezer forintban maximalizálta a nyugdíjkorhatáron visszavonulók járadékát.

Nyilván másik elemzés tárgya lehet, azonban érdemes lenne a munkaerőpiac nézőpontjából is megvizsgálni az eltelt korszakot. Egy lehetséges megközelítésben a kilencvenes évek közepén a nyugdíjrendszer olyan „puffernek” tűnt, amely képes lehet „felszívni” az elszabaduló munkanélküliségi problémát, a későbbi hullámok éppen az ellenkezőjét, a foglalkoztatás bővítését remélték a nyugdíjrendszerben történt megszorításoktól³².

A szerző végkövetkeztetései szerint a nyugdíjrendszer időben és térben változó, összetett transzfermechanizmus. Nem lehet egyik-másik elemét módosítani anélkül, hogy a többi elemét ne érintsük. Ellentétben más transzferrendszerekkel, a nyugdíjrendszerek évtizedekre szólnak. Ha rossz döntés születik, akkor csak nagy nehézséggel lehet a hibát kijavítani. Másfelől a felnőtt állampolgárok zöme nemcsak járulékfizető, hanem járadékos is lesz, és mind a levont járulék,

³¹ Krémer Balázs: Mi is a kétségbeejtő abban, hogy tovább élünk? avagy Az idősödési válság és a halál egyenlőtlenségei. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.

³² Krémer Balázs i.m.

mind a kapott járadék jövedelmük jelentős része. Érdemes ismerniük a nyugdíjrendszer működését, és képeseknek kell lenniük különbségtételre a különféle nyugdíjprogramok között.

Az alkotó kritikája, hogy a nyugdíjrendszer bonyolultsága lehet az egyik oka annak, hogy a közgazdasági tankönyvekben kevés teret szentelnek ennek a rendszernek. Pedig a mai gazdaságban a nyugdíjrendszer fontos, és megfelelően leegyszerűsítve, jól modellezhető; hiszen ellentétben a hasonlóan fontos egészségügyi ellátással vagy a közoktatással, a nyugdíjrendszer közvetlenül pénzről szól.

Megjegyezzük, a mi szempontunkból a jelenkori munkagazdaságtan sajnálatosan nem, vagy csak áttételesen segíti³³ a nyugdíjazás, mint a munkaerő-kínálat csökkentése (bonyolult) eszközének elhelyezését a munkaerő-piaci rendszerben. E nézőpontból érdemes lenne továbbgondolni, hogy milyen munkaerő-piaci helyzetben milyen korhatár bevezetése lehet kívánatos, másfelől adott foglalkoztatáspolitikai célrendszer mellett milyen nyugdíjazási kor határozható meg. S ugyanígy összetettebben, adott munkaerő-piaci helyzetben, az egészségben várható élettartam, s az aktuális munkaegészségügyi állapotot figyelembe véve, a választott foglalkoztatáspolitikai célok hálózatában, s mintegy feltételrendszerében milyen nyugdíjazási korok választása tekinthető indokoltak. Legalább az emberek (s lehetőségeik, céljaik és képességeik) különbözősége okán vizsgálandó továbbá, hogy milyen rugalmasság alakult, illetve alakítható ki a nyugdíjazási rendszerbe lépéskor, illetve azon belül.

A napjainkban aktuálisan ismét fontosnak tartott versenyképességi szempontból felvetődik³⁴, a korhatáron túli munkavállalás számos előnnyel járhat a munkavállaló és a költségvetés számára is. Kérdés, hogy a nyugdíj előtt állók és a nyugdíjkorhatárt elérők esetében az aktivitási ráta növelését össze tudjuk-e kötni a nyugdíjrendszer korhatár előtti és korhatáron túli munkavállalást ösztönző elemeivel.

³³ Vö. pl. Ehrenberg, R.–Smith, R.: Korszerű munkagazdaságtan. Panem, Budapest, 2003.

³⁴ Palotai Dániel, Virág Barnabás (szerk.): Versenyképesség és növekedés. Válasz Könyvkiadó, 2016.

AZ ÁLLAMI FOGLALKOZTATÁSI SZOLGÁLAT – KÖZÉPNÉZETBŐL

A közelmúltban jelent meg Kiss Ambrus „Munkanélküliségről, foglalkoztatásról (Egy intézményrendszer története)” című munkája. A volt Zala Megyei Munkaügyi Hivatal (Központ) alapító vezetőjének, illetve volt többszöri igazgatójának kötete hiánypótlónak számít, amennyiben még nem készült a középírányításban dolgozó, alkotó vezető szemszögéből elemzés a rendszerváltás óta eltelt foglalkoztatási igazgatási korszakról. A jegyzet a könyv ismertetésére vállalkozik – rendhagyó utalásokkal és kiemelésekkel.

Az egyik hazai könyvkiadó a rendszerváltás óta eltelt korszakot szükségesnek tartotta értékelni, s a megközelítési dimenziókról 20 év után címmel könyvsorozatot jelentetett meg. Igen emblemikusak a gazdaságról, a társadalomról, az érdekegyeztetésről, az európai integrációról, a jogrendszer változásairól, a médiáról s más területekről az átfogóbb időszakot felölelően, s immár talán megfelelő időbeni rálátással írt elemzések, azonban – bevallottan elfogultan – mégis hiányoljuk a munkaerőpiacról írt önálló kiadványt. E hiányt részben betölti egy másik alkotó műhelynek a magyar foglalkoztatáspolitikát két évtizedéről összeállított tanulmánykötete³⁵, illetve egyedülálló, hogy ugyanez a műhely lényegében véve minden egyes évről készített, készítő szakmai összegzést az aktuálisan választott dimenzió mélyebb, s átfogóbb bemutatásával. A megközelítések azonossága, hogy a felülnézeti megvilágítást alkalmazzák, míg az alulnézetek – természetesen nem feltétlenül a szakpolitikák szerinti felosztásban – inkább a teljesen más műfajokban, a memoárokból, vagy például a szépirodalomban jelentek, jelennek meg.

A L'Harmattan Kiadó nemrégiben jelentette meg Kiss Ambrus Munkanélküliségről, foglalkoztatásról (Egy intézményrendszer története) című elemzését. Első megközelítésben nagyon is indokoltnak tűnik a foglalkoztatási szolgálat közelebbi (történeti) vizsgálata, ahogy említettük, a 20 év után sorozatból mind a munkaerő-piaci, mind a (középszintű) szervezetrendszeri megközelítés elmaradt. A másik, a foglalkoztatáspolitikát tárgyaló önálló kötet tárgyalja ugyan a szervezetrendszert, azonban nem munkaerő-piaci, hanem – kicsit talán megbontva a keretet adó tanulmánykötet egységességét – inkább vezetéstudományi szempontból. A foglalkoztatáspolitikát, mint szakpolitika megvalósításában kulcsszerepet játszik az intézményrendszer, így annak esetleges gyengeségei, ellentmondásai egyben a politikai mix gyengesége, ellentmondása is. Éppen ebben a dimenzióban sajátos, hogy a 2011–2015 közötti időszakot – de a mai időszakot is – meghatározó foglalkoztatási stratégia³⁶ nem tartalmazza legalább az eszközök működtetésében, illetve a rendelkezésre álló pénzügyi keret felhasználásában is meghatározó szerepet játszó intézményrendszerre vonatkozó elgondolásokat.

A könyv egyik alaptétele, hogy a rendszerváltás magával hozta a munkanélküliséget is. Olyan élethelyzetek alakultak ki, amelyek korábban szinte ismeretlenek voltak a magyar társadalom számára. Az állam pedig nem volt erre felkészülve, és még csak tanulta a piacgazdaságot. Az olvasó középnézetből, illetve a Zala megyében történtek alapján ismerheti meg, hogy miképpen kellett felvennie a kilencvenes évek elején az államigazgatásnak a küzdelmet a tömegessé váló munkanélküliséggel.

³⁵ <http://econ.core.hu/file/download/20evfoglpol/kotet.pdf>

³⁶ www.tbinfo.hu/files/nemzeti_munkaterv.doc

Zala megye munkaerő-piaci helyzete nem tipikusan jellemzi a magyar megyéket. A közelben jobb helyzetű Vas, s Győr-Moson-Sopron megye is. Ugyanakkor Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nagyobb mértékű válsággal, problémákkal szembesült. Az ott lakó emberekért felelősséget vállaló szakember figyelemfelhívása mégis általánosabb érvényű, s idekíváncozik: *„Összefoglalva a Zala megyei láttelepet: kevés és csökkenő mennyiségű munkahely, szűk választási lehetőség, rossz kereseti lehetőségek, sok szakmában nincs megfelelő fejlődési pálya, ez rövidíti a munkaerő életpályáját, egyes rétegek iránti a kereslet olyan alacsony, hogy ez szociális katasztrófával fenyeget (cigányok, megváltozott munkaképességűek). Következmény: alacsony foglalkoztatás, a fiatal, képzett munkaerő elvándorlása.”*

A kötet memoárként indul: *„Magam úgy hittem a küldetésünkben, hogy az sugárzott.”* Idézi az alapításkori időket, dilemmákat, s főképpen a gyorsuló események sodrában született szervezeti, személyi, módszertani döntéseket. Azt a korszakot fogja át, amelyben 1990-ben a megyei tanács munkaügyi igazgatásából önálló szervezet, majd 2015 tavaszán az önálló szervezetből a megyei kormányhivatal munkaügyi igazgatási részlege válik. Felidézi, bemutatja a munkaügyi irányítás politikai és szakmai vezetőit. A leírást személyes történetekkel szövi át.

A szerző sokelemű szakmai hivatkozásainak egyike, hogy *„A magyar állami foglalkoztatási szolgálat az ILO-egyezmény alapján jött létre és szerveződött.”* A munkaerő-piaci szolgáltatás szervezetről szóló, a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia 1948. évi 31. ülészakán, 1948. július 9-én elfogadott Egyezményre utal, amelyet az Országgyűlés – az európai uniós csatlakozás előkészítése időszakában, a nemzetközi minták átvételének jegyében és sodrásában – a 2000. évi LIII. törvénnyel fogadott el, s hirdetett ki. Kiss Ambrus több helyen idézi az egyezmény/törvény szövegét, így – s mivel még a szűkebb szakmai körben is kevésbé ismert dokumentumról van szó – ezúttal mi is követjük ezt azzal, hogy csak a leglényegesebb elveket emeljük ki.

- A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet valamennyi tagállama, amelyre vonatkozóan a jelen Egyezmény hatályban van, köteles ingyenes, nyilvános munkaerő-piaci szervezet fenntartani, vagy annak fenntartását biztosítani.
- A teljes foglalkoztatottság elérésére és fenntartására, valamint a produktív erőforrások fejlesztésére és használatára irányuló nemzeti program szerves részeként a munkaerő-piaci szervezet alapvető feladata a munkaerőpiac lehető legjobb megszervezésének biztosítása; ha szükséges, más érintett állami vagy magán szervezetekkel való együttműködés révén.
- A munkaerő-piaci szervezet országos hatóság irányítása alatt álló munkaügyi hivatalok országos rendszeréből áll.
- Tanácsadó bizottságok révén megfelelő intézkedéseket kell tenni, hogy a munkaadók és a munkavállalók képviselőinek együttműködése a munkaerő-piaci szolgáltatás szervezetében, működésében és politikája kialakításában biztosított legyen.
- Ezen intézkedéseknek rendelkezniük kell egy vagy több nemzeti tanácsadó bizottság és a szükségletektől függően regionális és helyi bizottságok felállításáról.
- A bizottságokban részt vevő munkaadói és munkavállalói képviselőket a munkaadók és munkavállalók reprezentatív szervezeteivel folytatott konzultáció után, – feltéve, hogy ilyen szervezetek léteznek – egyenlő számban kell kinevezni.
- A munkaerő-piaci szolgáltatást úgy kell megszervezni, hogy biztosítsa a hatékony munkaerő-felvételt és elhelyezést.
- Intézkedéseket kell tenni a különböző munkaügyi hivatalokon belül a foglalkozási és ágazati specializáció, például a mezőgazdasági és bármely más tevékenység szerinti

specializáció megkönnyítésére, amennyiben az ilyen specializáció hasznos lehet; a jelentkezők különleges kategóriáinak, például a mozgássérültek, foglalkoztatásra vonatkozó igényének megfelelő kielégítésére.

- A munkaerő-piaci szervezeten és a pályaválasztási tanácsadók keretén belül speciális intézkedéseket kell kezdeményezni és kidolgozni a fiatalok számára.
- A munkaerő-piaci szervezet személyzetét megfelelően ki kell képezni feladataik ellátására.

Analízise szerint a törvénykezési időrendben korábban, még 1991-ben elfogadott foglalkoztatási törvény³⁷ a fenti követelményeknek megfelelt. Kritikusan hozzáfűzi: „A törvény létrehozta a megyei munkaügyi tanácsokat, azok azonban a közvetítési rendszerrel nem foglalkoztak, jobban érdekelte őket a Munkaerőpiaci Alap.”

Az elemzés egyik leglendületesebb része a különféle eszközök, módszerek átvételéről szóló beszámoló. Nem teljeskörűen említve, a foglalkozási információk tárolása, közvetítése, az álláskereső klub, a termelőiskola, a foglalkoztatási paktum olyan minták, illetve intézmények, amelyek hazai működtetése indokoltnak tűnik, s ha esetleg nem is minden térségben lesz szakmai folytonosság alkalmazásukban, a jövőben – a helyi igények, az integrálásban betöltött, betölthető szerepük, illetve az elkészült leírások alapján – működésképük újraindítható lehet, lesz, nyilván elsődlegesen (azonban nem feltétlenül) a szűkebb értelemben vett foglalkoztatási szolgálat keretében.

Különösen impulzívok a nemzetközi, illetve a (közeli) határmenti szakmai kapcsolatok bemutatására vonatkozó részek. Helyi sajátosság és érték, hogy az osztrák, szlovén és horvát szakmai (és emberi) kapcsolatokból hosszabb távon is építkezni lehet. Természetesen az osztrák kapcsolat kialakítását, mélyítését jelentősen segítette, hogy az osztrák Munkaügyi Minisztérium a kilencvenes évek elején hároméves portfóliót működtetett a magyar foglalkoztatási szolgálat fejlődése, eszközeinek bővítése érdekében.

A kötet egyik, a tágabb összefüggéseket kereső zárófejezete a gazdaságpolitika és a foglalkoztatáspolitikai kapcsolatát, azon belül az alkalmazott gazdaságfilozófiát, a gazdasági növekedést, illetve a munkaügyi szervezet pozícióját együtt tárgyalja. Benyomásom szerint az a vonatkozás maradhatott el, hogy hogyan, s milyen eredménnyel (voltak) képesek a szakpolitikák (köztük például a közösségi közlekedés fejlesztése) együttműködni, betársulni a halmozódó válságok kezelésében, illetve a foglalkoztatási helyzet javítása érdekében, illetve a foglalkoztatáspolitikai miként, s milyen mértékben hatott (vagy éppen nem volt képes) más szakpolitikák (pl. a kis- és középvállalkozások megerősítése) befolyásolására.

A kötet másik, talán személyesebb zárása a szervezet megújulásának esélyeit latolgatja. Álláspontja szerint „Az állami foglalkoztatási szolgálat újjászervezése elkerülhetetlen, a modern gazdaság szükségszerű velejárója.”

A gazdasági válság utáni új kihívásokkal kapcsolatos munkaerő-piaci, foglalkoztatási feladatokról mintegy javaslatként vázlatot is ad, melyek köre érinti a képzés korszerűsítését, a szegénypolitikát, a vállalati együttműködést, a szociális szférával közös portfóliókat, az uniós fejlesztési politikát, a társadalmi partnerség megújítását, a közfoglalkoztatás differenciálását, az élelmiszertermelés és a terciér szektor további erősítését, továbbá – mintegy az intézkedések koordinálójaként – a munkaügyi (és szociális) minisztérium létrehozását, illetve a gazdasági és az oktatási tárcával történő szoros együttműködést, esetleg egy foglalkoztatási kabinet működtetését.

³⁷ A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény

A KÜLFÖLDÖN MUNKÁT VÁLLALÓK PÓTLÁSÁNAK MÓDOZATAI

Az utóbbi időszakban statisztikusok, demográfiai szakértők és közgazdász kutatók növekvő érdeklődéssel foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy miképpen alakul az itthonról külföldre távozók pótlása. A kérdés a gazdaságpolitika asztalára is felkerült. Az alábbiakban a pótlás elvileg lehetséges főbb módozatait tekintjük át. A növekvő elvándorlás ellensúlyát képezhetik a visszatérők, a külföldiek hazai munkavállalása, a menekült kérelmek megfelelő befogadása, illetve a tartózkodásra jogosító engedéllyel megvalósuló beérkezések.

A meghatározandó összetételű kiegyensúlyozási forgatókönyv működtetésének elméleti alternatívája a csökkenő népességhez igazodó, szűkített üzemmódú gazdasági-társadalmi berendezkedés, amely tendenciájában csökkenő munkaerő-keresletet indukálhat.

Ismeretes, hogy Magyarország némi késéssel kapcsolódott be az Európát jellemző kelet–nyugat irányú migrációs áramlásokba, jelentős növekedés mellett mára a régióban közepesnek mondható éves elvándorlási szinten áll.³⁸ A 2010 és 2014 közötti időszakban a magyar állampolgárságú kivándorlók száma megsokszorozódott, összefüggésben azzal, hogy az Európai Unió bármelyik tagállamának polgára szabadon vállalhat munkát egy másik tagállamban, illetve hogy – amit talán kevesebben hangsúlyoznak – 2011-től vált teljesen szabaddá a földrajzilag és kulturálisan is közelebb álló német és osztrák munkapiac.

A Központi Statisztikai Hivatal és a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete magyarországi elvándorlásról szóló korábbi projektje³⁹ kombinált módszertan alkalmazásával megállapította, hogy Magyarország a délkelet-európai térségen belül az alacsonyabb kivándorlási rátával rendelkező országok közé tartozik. A születési ország szerinti ENSZ adatokat alapul véve Magyarország keleti szomszédaihoz képest nagyobb népességmegtartó erővel rendelkezik. A közreadott, egyszeri érvényességűnek tekinthető becslés szerint 2013 év elején nagyságrendileg 350 ezer olyan kivándorolt magyar élt a világban, akik 1989 után, és legalább egy évvel a felmérés előtt hagyták el Magyarországot. Az Eurostat 2015. évi adatai szerint az első tíz uniós célországban összesen mintegy négyszázezer magyar él⁴⁰.

Az említett KSH felmérés szerint a külföldre költözött magyarok túlnyomó többsége (84%) dolgozik, mások tanulnak, háztartásbeliként otthon vannak, vagy egyéb okból nem végeznek kereső tevékenységet. Külföldre túlnyomó részt a fiatal korosztályok tagjai költöznek: a migráns magyarok negyede harminc év alatti, kétharmada pedig még nem érte el a negyven éves kort. Ezek az arányok jelentősen eltérnek az itthoni lakónépesség kormegoszlásától. Az adatok egyértelműen jelzik a kivándorlók átlag feletti iskolai végzettségét, és körükben a diplomások koncentrációját. A Magyarországról elvándoroltak döntő többsége az Európai Unió államaiban, azon belül is Németországban, Nagy-Britanniában, illetve Ausztriában él. Említésre méltó még a Hollandiába költözött néhány százalékos aránya is.

³⁸ Blaskó Zsuzsa, Fazekas Károly (szerk.): Munkaerőpiaci Tükör 2015

³⁹ http://www.ksh.hu/docs/szolgaltatasok/sajtoszoba/seemig_sajto_reszletes.pdf

⁴⁰ Visszatekintve: 1989-ben a külföldön dolgozó magyarok számát a Magyarországon dolgozó külföldi állampolgárságúak száma (9 ezer fővel) meghaladta.

Az érzékelhetően növekvő elvándorlási szintet korántsem ellensúlyozza a bevándorlás⁴¹. Az el-lensúlyt képezhetik elvileg a visszatérők, a külföldiek munkavállalása, a menekült kérelmek megfelelő befogadása, illetve a tartózkodásra jogosító engedéllyel megvalósuló beérkezés. Az alábbiakban az ezekre vonatkozó főbb információkat tekintjük át.

Visszatérők

A migráció nem feltétlenül egyirányú út⁴². Napjaink európai migrációs áramlásaira különösen jellemző a fluiditás, az oda-, vissza- vagy éppen továbbvándorlások egymásutánja. A gazdasági migránsok legalább ötöde öt évnél kevesebb időt tölt a célországban – ők vagy visszatérnek a küldő országba, vagy tovább vándorolnak. A visszavándorlás nagyságrendje jelentős. A visszatérők nyomonkövetése azonban csak számottevő késleltetéssel és csak közelítéssel lehetséges, emiatt hatásuk a fogadó és a küldő országra nehezen számszerűsíthető.

Egy korábbi jegyzet⁴³ rámutatott, akik rövid idő után jönnek vissza, valószínűleg nem feleltek meg a külföldön a magyar munkaerővel szemben támasztott követelményeknek. Akik viszont hosszabb ideig szereztek tapasztalatot külföldön, s ezek birtokában egy idő után itthon helyezkednek el, kedvezően hatnak szakmájuk színvonalára.

Magyarország a rendszerváltás kezdeti éveiben nettó fogadó országgá vált: a rendszerváltás előtt kivándorolt magyarok visszatérése, a környező országokbeli magyar kisebbségek és az egykori jugoszláv nemzetiségek bevándorlásának mértéke a kilencvenes években együttesen jelentősen meghaladta az országot elhagyók számát. Ebben az időszakban a magyar állampolgárságúak esetében is nettó bevándorlást tapasztalhatunk az alacsony kivándorlás és a magas (zömében nyugdíjcélú) visszavándorlásnak köszönhetően. A magyar állampolgárságúak nettó vándorlása a 2000-es évek elején, valamint a 2008-as válság idején negatívba váltott. A 2010 és 2014 közötti időszakban a magyar állampolgárságú kivándorlók számának növekedésével párhuzamosan a visszatérő magyarok száma is nőtt. A magyar visszatérők, hasonlóan a többi kelet-európai migránshoz, jellemzően pozitívan szelektáltak, vagyis fiatalabbak és magasabban képzetek, mint a nem migráns populáció egésze, emellett munkapiaci integrációjuk is sikeres lehetett.

A külföldiek munkavállalása

A kormányhivatalok és a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal - az összes egyéni és össze-vont munkavállalási kérelem alapján – 2015-ben összesen mintegy ötezer egyéni munkavállalási engedélyt adtak ki külföldi állampolgár részére⁴⁴. Az év során kiadott munkavállalási engedélyek száma összességében az előző évhez képest mintegy tíz százalékkal nőtt. Az Európán kívülről érkező munkavállalók felülreprezentáltak a munkavállalásért folyamodók körében. Számuk, ha mérsékelten is, de csökkent az előző évi adatokhoz képest, nyolc százalékkal kevesebb engedélyt adtak ki az Európán kívülről érkező harmadik országbeli állampolgárok számára. Az európai, de nem uniós állampolgárok számára ugyanakkor a kiadott munkavállalási engedélyek száma jelentősen, több mint ötven százalékkal nőtt 2014-hez képest.

⁴¹ A helyzet annak tükrében viszont súlyosabbnak látszik, hogy Magyarországon 1981-től kezdődően (immár tehát több, mint három évtizede) a lakónépesség száma folyamatosan csökken. Ez a hullám az utóbbi száz évben időrendben a harmadik hullám.

⁴² Blaskó Zsuzsa, Fazekas Károly (szerk.): Munkaerőpiaci Tükör 2015

⁴³ Herczog László: A szomszéd munkaerőpiaca gyakran zöldebb HVG 2014. január 18.

⁴⁴ NGM: A külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásának főbb sajátosságai a 2015. évben (www.munka.hu)

Ugyancsak emelkedett az Unión kívüli szomszédos országok állampolgárai számára kibocsátott engedélyek száma is, ebben közel ötven százalékos növekedés következett be egy év alatt.

2015-ben hétezer érvényes egyéni munkavállalási engedély és mindössze hat darab (!) EU Kék Kártya⁴⁵ volt érvényben. Az érvényes engedélyek száma 2003-ban még ötvenhétezer volt. Megfigyelhető tehát a radikális csökkenés, összhangban az uniós csatlakozás eredményezte könnyítésekkel.

A Magyarországon munkát vállaló külföldiek olyan csoportjának adatait vizsgálva, akik nem engedélykötelesek és foglalkoztatásuk csupán bejelentési kötelezettséget von maga után⁴⁶ látható, hogy a munkáltatók a 2015. évben összesen tizenegyezer fő (2005-ben még tizenkilencezer fő) külföldi, szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező munkavállalót jelentettek be. Ez a szám mintegy harmadával magasabb az előző év azonos időszakában megtett bejelentések számánál. Az Európai Unió területéről érkezett munkavállalók száma az összes bejelentett munkavállaló több mint kilencven százalékát tette ki. Az uniós országokat külön vizsgálva két ország (Románia, Szlovákia) esetében volt több mint ezer bejelentett foglalkoztatott.

Figyelemmel arra, hogy a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező állampolgárok munkavállalási adatait az NGM csak becsülni tudná, ezért végeredményben a Magyarországon dolgozó összes külföldi állampolgár együttes számára vonatkozóan is csak becslés lenne adható. Tegyük hozzá, a magyar állampolgárság megszerzése könnyítésének hatásáról is keveset tudunk.

Annyi azonban rögzíthető, hogy a 2011. évi népszámlálás 143 ezer külföldi állampolgárt írt össze, ebből mintegy a fele volt a foglalkoztatott, amely nagyjából korrelál a nyilvántartási adatokkal⁴⁷. A külföldi állampolgárok száma tíz év alatt másfélszeresére növekedett. A külföldiek nyolcvanöt százaléka beszéli a magyar nyelvet. A külföldi eredetű népesség aránya lassan eléri a lakónépesség öt százalékát. A beáramlásnak a közvetlen népességpótló szerepe mellett pozitív gazdasági, társadalmi, demográfiai hatásai is vannak Magyarországra nézve. Fiatalabb korszerkezet, magasabb iskolázottsági szint, több foglalkoztatott, kevesebb munkanélküli jellemzi a külföldről bejövőket a lakónépességhez képest. A külföldi állampolgárok növekvő mértékben a már meglévő gazdasági, társadalmi struktúra szerint telepsznek le Magyarországon. A magasabb presztízsű, magasabban képzett és jobb munkaerő-piaci pozíciókkal rendelkező társadalmi csoportok inkább a jobb gazdasági mutatókkal rendelkező térségekben koncentrálódnak⁴⁸.

A menekült kérelmek megfelelő befogadása

Ugyancsak nincs szükség munkavállalási engedélyre a külön jogszabály szerint menekültként, oltalmazottként vagy menedékesként elismert, továbbá a bevándorolt vagy letelepedett jogállású személy magyarországi munkavégzéséhez. Korábbi elérhető adatokból ismeretes, hogy Magyarországon 2013-ban mintegy tizenkilencezer menedékkérelmet regisztráltak, amely többszörös növekedés az előző évi mintegy kétezerhez képest. 2013-ban ugyanakkor mindössze 356 menedékkérő részesült nemzetközi oltalomban, azaz alig valamivel többen, mint az előző évben (308 fő). Az eddigi kutatások eredményei szerint az Európába jelenleg érkező menekültek tömegei vagy eleve elkerülik Magyarországot, vagy pedig, ha be is érkeznek az országba, többségük nem itt kíván letelepedni és munkát vállalni.

⁴⁵ Magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából az Európai Unió tagállama által kiadott tartózkodási engedély harmadik országbeli állampolgár részére.

⁴⁶ Ilyen feltételek mellett uniós országok állampolgárait, továbbá bizonyos speciális jogszabályi esetekben harmadik országbeli állampolgárokat lehet foglalkoztatni.

⁴⁷ http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2015/2015_02/2015_02_093.pdf

⁴⁸ <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2014/05/kincses.pdf>

A tartózkodásra jogosító engedélyek

A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai⁴⁹ szerint a Magyarország által kiállított, tartózkodásra jogosító érvényes engedéllyel rendelkezők száma 2015 júniusában 192 ezer, míg 2016. június végén 219 ezer volt.

A Hivatal összesítéséből kiemeljük, a szűkebb értelemben vett, három hónapot meghaladó tartózkodási engedély kérelmek száma egy év összehasonlításában enyhén nőtt. A kiadott engedélyek száma valamivel csökkent.

Ugyancsak külön érintjük a nemzetgazdasági érdekből kiadott nemzeti letelepedési engedélyt⁵⁰, amely a harmadik országbeli állampolgárok részére kiállított, határozatlan időtartamú magyarországi tartózkodásra jogosító engedély. A nemzeti letelepedési engedéllyel rendelkező harmadik országbeli állampolgár – a letelepedett – az Alaptörvényben és a jogszabályokban biztosított jogosultságokkal rendelkezik. A letelepedettet megilletik a tartózkodási engedéllyel rendelkezők külön jogszabályok szerinti jogosultságai is. A letelepedett határozatlan idejű magyarországi tartózkodásra jogosult, a nemzeti letelepedési engedély okmány érvényességi ideje legfeljebb öt év, amely alkalmanként legfeljebb öt évvel meghosszabbítható.

Az engedély feltételét jelentő (a közreműködő szervezetek szerepe, kiválasztása, s kiemelt juttatási miatt, illetve a megfelelő szűrés hiányosságai okán vitatott, a sajtóban is nyilvánosságot kapott), egyenként ötvezer euró névértékű letelepedési kötvényt az Államadósság Kezelő Központ értékesíti. A szabályok szerint a magyarországi letelepedési engedélyhez a korábbi 250 ezer euró helyett 2015. január elsejétől már legalább 300 ezer euró értékben kell jegyezni a kötvényekből⁵¹. Az engedélyek száma egy év alatt mintegy harmadával 1064 darabra nőtt.

*

További, többszemponú elemzések szükségesek egy összehangolt pótlási forgatókönyv megalkotásához. Ennek elméleti alternatívája a csökkenő népességhez igazodó, szűkített üzemmódú gazdasági-társadalmi berendezkedés, amely azonban tendenciájában csökkenő munkaerő-keresletet eredményezhet.

⁴⁹http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=177&Itemid=1232&lang=hu

⁵⁰ Bővebben lásd:

http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=436&Itemid=1181&lang=hu#

⁵¹ Lásd bővebben: <http://www.akk.hu/hu/oldal/allampapir-forgalmazas>

MENNYIT KÖLTÜNK FOGLALKOZTATÁSRA?

Az utóbbi időben a foglalkoztatáspolitikát, a foglalkoztatás támogatásának szerkezetét vizsgáló tanulmányok és műhelymunkák egy része úgy von le következtéseket, s tesz javaslatokat az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök közötti új, lehetséges arányokra, mintha nem venné figyelembe a foglalkoztatás teljességére vonatkozó összes támogatást. Az alábbi jegyzet a foglalkoztatás támogatásának mai főbb elemeit vázolja. A foglalkoztatás támogatásának meghatározó része a Nemzeti Foglalkoztatási Alap, azonban nem lehet számításon kívül hagyni a foglalkoztatási adókedvezményeket, továbbá az európai uniós forrásokat.

Kétségtelen, hogy a foglalkoztatás támogatásának meghatározó része a Nemzeti Foglalkoztatási Alap, leggyakrabban ezt említik az elemzések, mint a foglalkoztatás finanszírozásának (egyedüli) pénzügyi forrását. Az Alap célja⁵² a foglalkoztatáshoz, a munkanélküliséghez, a képzési rendszer fejlesztéséhez kapcsolódó pénzeszközök összevonásával, egységes kezelésével az álláskeresők ellátásának biztosítása, a foglalkoztatás elősegítése, a munkahelyteremtés, a munkahelymegőrzés, a munkaerő alkalmazkodásának és az álláskeresők munkához jutásának támogatása, a felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezetek munkavállalói szociális biztonságának elősegítése, a képzési rendszer fejlesztésének támogatása, hozzájárulás a korengedményes nyugdíj helyébe lépő korhatár előtti ellátás kifizetésének részbeni finanszírozásához, az egyes alaprészekből finanszírozott ellátások, támogatások működtetésével kapcsolatos kiadások fedezetének biztosítása, valamint az Európai Foglalkoztatási Szolgálat működési és fejlesztési kiadásainak finanszírozásához történő hozzájárulás.

A Nemzeti Foglalkoztatási Alapon belül - a pénzeszközök felhasználásának célja szerint - a következő alaprészeket lehet elkülöníteni:

- a) szolidaritási alaprészt, az álláskeresési járadék, a nyugdíj előtti álláskeresési segély, az álláskeresési segély, a munkanélküli járadék, a nyugdíj előtti munkanélküli segély, a költségtérítés, valamint ezek juttatásával kapcsolatos postaköltség finanszírozására;
- b) foglalkoztatási alaprészt, a foglalkoztatást elősegítő támogatások, a nem az állami foglalkoztatási szerv által nyújtott munkaerő-piaci szolgáltatások nyújtására, az állami foglalkoztatási szerv által az alap- és középfokú oktatási intézményben pályaválasztás elősegítése érdekében szervezett munkaerő-piaci információkat nyújtó rendezvény kiadásaira, valamint keresetpótló juttatással kapcsolatos postaköltség finanszírozására;
- c) bérgarancia alaprészt, a Bérgarancia Alapról szóló 1994. évi LXVI. törvényben meghatározott támogatás, valamint annak folyósításával kapcsolatos postaköltség finanszírozására;
- d) a képzési alaprészt, a szakképzési hozzájárulásról és a képzés fejlesztésének támogatásáról szóló törvényben, valamint a felnőttképzésről szóló törvényben meghatározott feladatok, támogatási programok finanszírozására.

⁵² Részletesen lásd a 1991. évi IV. törvényt a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról

A Nemzeti Foglalkoztatási Alap bevétele:

- a) az egészségbiztosítási- és munkaerő-piaci járulékból a Nemzeti Foglalkoztatási Alapot a Tbj. szerint megillető rész;
- b) a szociális hozzájárulási adónak a költségvetési törvényben meghatározott százaléka;
- c) a szakképzési hozzájárulásról és a képzési rendszer fejlesztésének támogatásáról szóló törvényben meghatározott szakképzési hozzájárulás;
- d) a központi költségvetési támogatás;
- e) Az állami foglalkoztatási szervek közreműködésével, uniós források bevonásával megvalósuló programok, támogatások, valamint járulékvállalás végrehajtása érdekében befolyó bevételek;
- f) egyéb bevételek: a Nemzeti Foglalkoztatási Alap javára teljesített visszafizetés, a hatósági eljárás alapján befolyt bevétel, késedelmi pótlék, kamatbevétel, a Nemzeti Foglalkoztatási Alap javára teljesített önkéntes befizetés, támogatás, valamint a működésével összefüggő bevétel;
- g) európai uniós forrás terhére megvalósuló operatív program finanszírozására szolgáló előleg;
- h) az Európai Globalizációs Alkalmazkodási Alaptól társfinanszírozás címen befolyó bevétel.

A Nemzeti Foglalkoztatási Alap bevételeiről és kiadásairól az adott év költségvetésének végrehajtásáról szóló törvény rendelkezik. A támogatásokhoz kérelem, vagy pályázat alapján, jellemzően a járási hivatal (foglalkoztatási osztálya) szervezésében lehet hozzáférni.

A jelenlegi gazdaságszabályozási rend szerint **a munkáltatók a foglalkoztatottak után** tizenöt jogcímen **érvényesíthetnek kedvezményt bevallásaikban** „A szociális hozzájárulási adóból igénybe vehető egyéb kedvezmények” cím alatt. Ezek egy része a Munkahelyvédelmi Akciótervhez kötődő jogszabályváltozások alapján vehető igénybe, a többi a foglalkoztatás bővítése és rugalmasabbá tétele érdekében született intézkedésekhez, valamint egyéb jogszabályokhoz kapcsolódik.

A Nemzeti Adó- és Vámhivatal által adminisztrált Munkahelyvédelmi Akcióterv⁵³ kedvezményei a munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetű munkavállalók foglalkoztatóinak, a meglévő munkahelyek megőrzése és új munkahelyek létesítése érdekében, szociális hozzájárulási adókedvezményt és szakképzési hozzájárulási kedvezményt nyújtanak. Az igénybe vehető kedvezmények az alábbiak:

- a 25 év alatti munkavállalók utáni kedvezmény,
- az 55 év feletti munkavállalók utáni kedvezmény,
- a szakképzetlen munkavállalók utáni kedvezmény,
- a tartósan álláskereső utáni kedvezmény,
- a kisgyermekes munkavállalók utáni kedvezmény.

⁵³ Az egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CLVI. törvény alapján

Az Akcióterv lényegében bértámogatási programként működik, s nemcsak az új alkalmazottakra, hanem a jelenleg foglalkoztatottakra is érvényes⁵⁴.

A fentiek mellett a foglalkoztatás támogatására európai uniós források is rendelkezésre állnak. Ezek közül kiemelkedik az ifjúsági garanciaprogram. Ismeretes, hogy az Európai Unió 2013-ban létrehozta az Ifjúsági Garancia Rendszert, amely különböző eszközökkel támogatja a fiatalok munkába állását, és amelyhez Magyarország is csatlakozott. A program a 25 év alatti fiatalok foglalkoztatását, képzését illetve vállalkozóvá válását segíti⁵⁵.

A munkaadók a foglalkoztatást elősegítő munkaerő-piaci programban a járási hivatal foglalkoztatási osztályához benyújtott kérelem alapján kaphatnak támogatást, amennyiben álláskeresőt foglalkoztatnak munkaviszony keretében, teljes munkaidőben, vagy legalább a napi négy órát elérő részmunkaidőben. A bérköltség támogatás igénybevételével egyidejűleg ugyanazon személy foglalkoztatására tekintettel az adókedvezményekre való jogosultságok is érvényesíthetők (például a Munkahelyvédelmi Akcióterv által biztosított adókedvezmény), természetesen a projekt keretében nyújtható támogatásnál a munkáltató által ténylegesen megfizetett összeget kell figyelembe venni. A halmazódás eredményeképpen a bruttó támogatási intenzitás nem haladhatja meg a bérköltségek száz százalékát a munkavállaló foglalkoztatásának bármely időszaka alatt. A projektben háromféle konstrukcióban nyújtható bérköltség támogatás⁵⁶ (mindháromban csak nyilvántartott álláskeresők esetén).

⁵⁴ A Nemzetgazdasági Minisztérium közleménye szerint az Akcióterv évente átlagosan 900 ezer munkavállaló foglalkoztatását segíti. (Ezt a hatást tehát kalkulálni kell a „hagyományos” piaci, a Nemzeti Foglalkoztatási Alapból finanszírozott bértámogatási program kiegészítőjeként.) Az Akcióterv 2015-ben 326 ezer 55 év feletti munkavállaló, 160 ezer pályakezdő és 30 ezer tartós álláskereső foglalkoztatását segítette. A program révén 2015-ben közel 40 ezer kisgyermekes édesanya és 290 ezer alacsony iskolai végzettséggel rendelkező, szakképzettséget nem igénylő munkakörben dolgozó munkavállaló tudta megőrizni a munkahelyét. 2015 júliusa óta a mezőgazdaságban dolgozó 25-55 év közötti foglalkoztatottakra is kiterjed a munkahelyvédelmi akció, amely eddig 20 ezer munkavállalót érintett. A munkahelyvédelmi akció révén 2015-ben több mint 135 milliárd forinttal, a program 2013-as indulása óta pedig már 357 milliárd forinttal csökkentek a munkáltatók terhei. Lásd részletesen: <http://www.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-minisztrium/munkaeropiaci-es-kepzesi-allamtitkarsag/hirek/a-munkahelyvedelmi-akcioval-tobb-mint-135-milliarddal-csokkentek-a-munkaltatok-terhei>

⁵⁵ A program finanszírozására 2020-ig tervezetten mintegy 200 milliárd forint áll rendelkezésre. Lásd: <http://www.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-minisztrium/munkaeropiaci-es-kepzesi-allamtitkarsag/hirek/jovore-is-folytatodik-a-munkahelyvedelmi-akcio>

⁵⁶ Lásd részletesen: <http://nfsz.munka.hu/>

A munka jövője

ÚJ VASFÜGGÖNY A FELSŐOKTATÁSBAN

Az európai uniós pénzügyi forrásokhoz, programokhoz (különösen az Erasmus és Horizont programhoz) történő aktuális hozzáférés tükrében a közpolitikai beszéd középpontjába került a hazai felsőoktatás, illetve annak aktuális szerkezete, s a szerkezet fenntarthatósága. A felsőoktatás foglalkoztatási kapacitása, s elsősorban kibocsátása, tehát végső soron működése több vonatkozásban szoros kapcsolatban van a munka világával. Az alábbi jegyzet a jelenlegi közpolitikai tematikát valamelyest kiszélesítve áttekinti a felsőoktatás aktuális helyzetét, továbbá felhívja a figyelmet az új vasműködés⁵⁷ kialakulásának veszélyére.

A Tempus Közalapítvány bemutatásából is ismeretes, Magyarország nagy múltú felsőoktatási rendszerrel rendelkezik, amelyet 2022-ben 39 egyetem (ebből tíz alkalmazott tudományok egyeteme) és 25 főiskola alkotott. Az egyetemek egy része (öt) állami fenntartású, tizennyolcat magán, illetve hatot egyházi fenntartók működtetnek. Az egyetemek, az alkalmazott tudományok egyetemei és a főiskolák közötti különbség egyaránt minőségi és mennyiségi (képzések száma, minősített oktatók száma, képzési szintek megléte stb.). Az egyetem és az alkalmazott tudományok egyeteme között pedig van képzéstartalmi, fókuszbeli különbség is: az előbbi inkább elmélet-, az utóbbi pedig gyakorlatorientált. A főiskolák többsége kis hallgatói létszámú magán, illetve egyházi intézmény, jórészt különböző egyházak és felekezetek teológiai képzését végzi. (Egyetlen kis állami főiskolaként a bajai Eötvös József Főiskola működik.)

Az intézményrendszer az elmúlt három évtizedben sokat változott: sok magán- és egyházi intézmény jött létre, az állami intézmények pedig nemcsak megnöttek, de sok kisebb képzési bázist is kihelyeztek más városokba (a budapesti intézmények vidékre, a vidékiek Budapestre; illetve sokan a határon túli magyar területekre). A demográfiai csökkenés következtében megcsappanó hallgatói létszám miatt azonban több magánintézmény mára bezárta kapuit, egyesek pedig a túlélés reményében összeolvadtak.

Az utóbbi két és fél évtizedben az állam a saját tulajdonában álló intézményeket több lépésben egyre nagyobb intézményekké vonta össze (integrálta; így jött létre a debreceni, a szegedi és a pécsi nagy városi egyetem), bár időközben szét is választott néhány intézményt, egyes intézményrészeket pedig más intézményhez csatolt. Néhány éve megszűntek a kihelyezett képzési helyszínek, helyettük az állam több, kevésbé ellátott régióban befogadó infrastruktúrát épített ki (ún. közösségi felsőoktatási képzési központot), ahová a felsőoktatási intézmények helybe vihetik képzéseiket.

⁵⁷ A szerző kölcsönzi Kovács Árpád kifejezését, melyet a Költségvetési Tanács elnöke eredetileg szélesebben, a nemzetközi gazdasági folyamatokra, feltételrendszerre, illetve az esetleg közelgő veszélyre utalva alkalmazott (Kovács, 2023).

A 2019-2021-es éveket jellemezte talán az utóbbi időszak legnagyobb átalakulása, amikor az állami felsőoktatási intézmények jelentős része vagyongekezelő alapítványok fenntartásába került⁵⁸. Az átalakulások során két új intézmény is született (sajátos integrációval a Nemzeti Közszerológati Egyetem, és az Eszterházy Károly Egyetemből kivált sárospataki kar bázisán a Tokaj-Hegyalja Egyetem), egy pedig államiból egyházi fenntartásúvá vált (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem (Derényi, 2022))

A magyar felsőoktatás jogi szabályozása felől (Polónyi-Kozma, 2020) közelítve elsőként említeni kell, a rendszerváltás előtti alaptörvény 1989-es módosítása nyomán kialakult magyar alkotmány tartalmazta, hogy „a Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát”. A 2011-ben elfogadott Alaptörvény viszont így ír: „...a felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak, szervezeti rendjüket törvény szabályozza. Az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodási rendjét törvény keretei között a Kormány határozza meg, gazdálkodásukat a Kormány felügyeli”. Az új megközelítés nyilvánvalóan leszűkítette az egyetemi autonómiát, kiemelve abból a szervezetalakítást és a gazdálkodást.

Az államszocializmus utolsó oktatási törvénye 1985-ben született, ebben a felsőoktatás célja a gazdaság igényei szerinti „szocialista szakemberképzés” volt. A rendszerváltás idején kormányzó utolsó kormány a 1990. évi törvényében már elhagyta a szocialista jelzőt, csak felsőfokú szakemberképzésről írt. A rendszerváltás utáni első kormány törvénye a felsőfokú szakemberképzés mellett az értelmiségi létre nevelésről is ír, és az 1996-os koalíciós kormány törvénymódosítása is hasonló szellemű. A 2005. évi kormány törvényében az értelmiségi képzési feladatok mellett megjelenik a munkaerőpiac igényeinek megfelelő képzés. A 2010 utáni kormány a 2011. évi felsőoktatási törvényében az értelmiségi szó egyszer sem szerepelt, mint ahogy a műveltség szó sem, ugyanakkor az előkészítő anyagokban „a munkaerőpiacnak meg nem felelő felsőoktatás” igen erőteljes hangsúlyt kapott.

A felsőoktatás céljainak átalakulásával párhuzamosan az intézményi autonómia is módosult. Az 1993-as törvény egy klasszikus humboldti egyetemet definiál lényegében teljes akadémiai és jelentős gazdasági, szervezeti autonómiával. 1996-ban a gazdasági autonómiát jelentősen megkurtították azzal, hogy a felsőoktatási intézményt központi költségvetési szervnek nyilvánították, s gazdálkodási, különösen vagyongazdálkodási szabadságát radikálisan korlátozták, központi engedélyhez kötötték. Az ezredfordulón az akkori kormány az akadémiai autonómián szűkített, amikor az egyetemi tanári kinevezést akkreditációs bizottsági engedélyhez kötötte, a felsőoktatási felvételt pedig központi rendszerré alakította, megszüntetve az intézmények önálló felvételi tevékenységét. A 2005. évi kormány a gazdasági autonómiát jelentősen kibővítette, s az intézményeket a gazdálkodói egyetem vezetési, szervezeti és gazdálkodási szabályai felé mozdította el, de az akadémiai autonómia korábban kialakult rendszerén nem változtatott. 2011-ben a kormány ismét radikálisan szűkítette a gazdasági autonómiát, és az akadémiai autonómián is szorított azzal, hogy a szakalapítást minisztériumi engedélyhez kötötte. 2015-ben a kormány pedig bevezette a kancellári rendszert – ezzel jelentősen csökkentve a rektor döntési jogkörét, ugyanakkor a szenátusét lényegében csupán szimbolikussá téve.

⁵⁸ Stumpf István, a felsőoktatási modellváltás koordinációjáért felelős kormánybiztos, a Tokaj-Hegyalja Egyetemet fenntartó Tokaj-Hegyalja Egyetemért Alapítvány kuratóriumának elnöke közlése szerint „az átalakult egyetemek megkapták az esélyt arra, hogy a maguk hagyományainak megfelelően növeljék kapacitásaikat, megvalósítsák az eddig az íróasztalok fiókjaiba eldugott ötleteket, vagy akár kiszélesítsék az oktatói együttműködések, külföldi kapcsolataikat”. <https://modellvaltas.kormany.hu/stumpf-istvan-a-modellvaltas-sikeres>

Az Európai Bizottság utolsó éves jelentése szerint Magyarországon a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma nem képes kielégíteni a magasan képzett munkaerő iránti növekvő keresletet. A felsőfokú végzettséggel rendelkező 25–34 évesek aránya (32,9%) Európában az egyik legalacsonyabb (szemben a 41,2%-os uniós átlaggal és a 45%-os uniós céllértéssel)⁵⁹. A felsőoktatásba jelentkezők száma még korábban, 2011 és 2013 között 45 ezer fővel csökkent, ekkor vették be az önköltséges helyeket, és több népszerű szak esetében megemelték a felvételi ponthatárt. Ezt követően ez a szám 107 ezer fő körül stabilizálódott, kisebb ingadozásokkal. 2020-ban jelentősen csökkent a jelentkezők száma a szigorúbb felvételi követelmények (a magasabb ponthatár és az emelt szintű érettségi) miatt. Az adatok mélyrehatóbb elemzése azt mutatja, hogy a csökkenés nem magyarázható pusztán a demográfiai fejleményekkel. A jelentkezések számának csökkenése valószínűleg összefügghet a 2020 óta érvényes szigorúbb felvételi kritériumokkal. 2022/2023-ban mintegy 99 ezer fő jelentkezett a felsőoktatásba; vagyis közel három ezer fővel kevesebben, mint az előző évben, és tizenhárom ezer fővel kevesebben, mint három évvel ezelőtt.

A jelentés a kormány által létrehozott vagyionkezelői alapítványokkal kapcsolatban jelzi, fontos irányítási probléma, hogy nincsenek szabályok sem a kuratóriumok működésére, sem az ágazati politikák irányításáért felelős kormány és az alapítványi kuratóriumok (mint az egyetemek finanszírozói) közötti kapcsolatra vonatkozóan. Így a kuratóriumok rendelkeznek minden döntéshozatali hatáskörrel a kulcsfontosságú területeken anélkül, hogy saját működésükért és döntéseikért a kormány vagy az egyetem tudományos testülete felé elszámoltathatók lennének (European Commission, 2022).

Bögel és Mátyás (2018) értelmezésében a problémák szélesebb körűek és mélyebbek. Demográfiai szempontból egyetemeinknek a romló mutatókból adódó gondokkal is szembe kell nézniük: az érettségizők létszáma hosszú ideje csökken, a tehetséges középiskolások közül sokan külföldre mennek tanulni, az „agyelszívás” már a középiskolákban megindul, vagyis romlanak a válogatási lehetőségek. A tanulmányi eredmények és a helyenként meghökkentően magas lemorzsolódási mutatók azt tükrözik, hogy sok felvett hallgató nincs kellően felkészülve eredményes egyetemi munkára, és az is előfordul, hogy az egyetem alsó évfolyamain a közoktatás hiányosságait kell pótolni.

Finanszírozási szempontból látható, úgymond az aktuális költségvetési egyensúly megteremtése érdekében az állam 2012-től kezdődően jelentős forráselvonást hajtott végre⁶⁰, így például 2012-ben hetven milliárd forinttal csökkentette az állami támogatás nagyságát. Az elvonás hatására megváltozott a felsőoktatás költségvetési szerkezete: az állami támogatás visszafogását az egyetemek csak részben tudták saját bevételekkel (leginkább tandíjjal, kutatási projektekkel, vállalati megbízásokkal) ellensúlyozni, a kiadásokat ezért jelentősen vissza kellett fogni, aminek következtében több helyen működési zavarok keletkeztek. A következmények ismertek: a kan-

⁵⁹ Polónyi István (2022) elemzésében az utóbbi húsz év alatt lemaradtunk a felsőoktatásban a jövő emberi erőforrásait, emberi tőkéjét meghatározó 25-34 éves korosztályban a diplomások arányát illetően. A 2021-es Education at a Glance adatai alapján a 2000-es években Magyarország még megelőzött 3-5 OECD országot is, mára viszont gyakorlatilag csak Indonézia, Costa Rica, Mexikó, Olaszország és Románia van mögöttünk.

⁶⁰ További elemzést tesz szükségessé, hogy a felsőoktatásnak milyen szerepe volt/van az ágazati, illetve a nemzetstratégiában. Egyik kiindulópont lehet, hogy a 2010. évi Nemzeti Együttműködés Programja tartalmazza: „Az elmúlt másfél évtizedben az oktatás területén is megbomlottak az egyensúlyok. A mérleg egyik serpenyőjét nézve a fiatal korosztályok mind nagyobb hányada vesz részt a felsőfokú oktatásban. A mérleg másik serpenyőjében viszont azt látni, hogy a szakképzés nagyot veszített presztízséből, és ma már egyes szakmákban szinte minimálisra csökkent a képzésben résztvevők száma. Ezeknek az arányoknak a módosulása nélkül aligha képzelhető el gazdasági felzárkózás Magyarországon.” 00047.pdf (parlament.hu)

cellári rendszer bevezetése, az egyetemi autonómia korlátozása, alkalmi megszorítások bevezetése. Az oktatói bérszínvonal alacsony, anyagi szempontból az egyetemi pálya nem vonzó, különösen a fiatalok számára: gyakran előfordul, hogy egy-egy fiatal, doktori fokozatot szerzett oktatót az egyetemi fizetése többszöröséért vesznek át vállalatok avagy „gazdagabb” külföldi egyetemek, ha pedig kitarat a hazai oktatói, kutatói pálya mellett, a családi költségvetését csak másodállással tudja egyensúlyban tartani.

Szerkezeti oldalról nézve további kedvezőtlen tényező, hogy a hazai felsőoktatási szektor túlságosan sok intézményre tagolódik, szétaprózott, a magas színvonalú oktatásnak nincsenek meg mindenütt a feltételei. A területi egyenlőtlenséget részletesen vizsgálja Polónyi (2022), de a következtetések ismertetése szétfeszítené jelen jegyzet kereteit.

A nemzetközi mércével mérhető kutatási teljesítményt illetően, néhány valóban elismert műhely, sikeres vállalati együttműködési program kivételével egyetemeink általános kutatási teljesítménye⁶¹ sajnos meglehetősen gyenge (Bögel és Mátyás, 2018).

Munkaerőpiaci szempontból az Európai Bizottság jelzi, a magasan képzett nők aránya a 25–34 évesek korcsoportjában az uniós átlag feletti mértékben, 12,2 százalékponttal meghaladja a férfiakét. A felsőoktatásban a közelmúltban végzetek foglalkoztatási aránya (91,1%) pedig meghaladja az uniós átlagot (84,9%) (European Commission, 2022) – tehát az említett anomáliák ellenére. Foglalkoztatási nézőpontból vizsgálva továbbá a legtöbb helyen nagyon magas a diák/tanár arány, a tanárok (különösen a fiatalok, akiknek éppen a kutatói pályán kellene bizonyítaniuk) rendkívül leterheltek oktatási feladatokkal. Hazai intézményeinkben nagyon kevés külföldi oktató rendszeresen, egyetemeink még a külföldön tanult hazai tanárok számára sem elég vonzóak. A legtöbb egyetem saját volt diákjait veszi fel oktatónak, amely gyakorlat egy bizonyos mértéken túl a belterjességhez, a szakmai bezárkózáshoz vezethet. Néhány kivételtől (lásd például orvosképzés) eltekintve az idegen (többnyire angol vagy német) nyelvű programok száma kicsi, a külföldi diákok száma ezért is alacsony, régióon belül is többen megelőznek bennünket. Mindezek következtében diákjaink itthon ritkán kerülnek valódi nemzetközi környezetbe. Sokan gyenge nyelvtudásuk⁶² miatt nem kapják meg a diplomájukat, többek nem rendelkeznek tárgyalóképességgel vagy akár az oktatói-kutatói munkára alkalmas nyelvismerettel. A hallgatók tulajdonképpen „nyelvi ketreche” vannak zárva (Bögel és Mátyás, 2018).

Az idegen nyelvi fejlődést nem segítette, nem segíthette sem a világjárvány alatti „bezárkózás”, lemaradás, sem az arra történő hivatkozással a nyelvi, ill. nyelvvizsga követelmények elengedése. A felsőoktatási törvény legutóbbi módosítása alapján pedig a jövőben a diplomák kiadásának már nem lesz „központi” feltétele a legalább egy (és legalább B2-es) nyelvvizsga megszerzése⁶³. Ugyancsak nem segíti a nyelvi felzárkózást, hogy a felsőoktatás alatti szinten a középiskolások kéthetes külföldi nyelvtanfolyamai a tervezettekkel ellentétben mégsem indultak el 2022 nyarán. A program indulását még 2019 elején jelentette be a kormány. A kéthetes külföldi nyelvtanfolyamokat kilencedikes és tizenegyedikes középiskolásoknak (és szüleiknek) hirdették, a külföldi kurzust az állam finanszírozta volna. A járvány miatt egyszer már elhalasztották a program indulását, ám 2021 novemberében még úgy közölték, hogy 2022 nyarán már elindulhatnak az első csoportok⁶⁴.

⁶¹ A (felsőoktatási) tudományos teljesítmény mérésére különböző mérőszámok ismereteseek.

⁶² Az idegen nyelv oktatásának, tanulásának hanyatlására figyelmeztetett korábban például Bagó (2011)

⁶³https://eduline.hu/nyelvtanulas/20221220_Hivatalos_megjelent_a_jogszabaly_itt_az_ujabb_nyelvvizsgaam_nesztia

⁶⁴ Nyelvtanulás: Megint elhalasztják a középiskolások külföldi nyelvtanulási programját - EDULINE.hu

Irodalomjegyzék:

Bagó József (2011): Okvetetlenkedések az idegennyelv-tanulással kapcsolatban. Munkaügyi Szemle.3.

Bógel György és Mátyás István (2018): Mi a baj a magyar felsőoktatással? Index 2018. december 11.

Derényi András (2022): A felsőoktatás rendszere Magyarországon. Tempus Közalapítvány 2022. 02.18. A felsőoktatás rendszere Magyarországon - Nemzetkoziertes - Tempus Közalapítvány (tka.hu)

European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (2022): Oktatási és Képzési Figyelő 2022: Magyarország, Publications Office of the European Union, 2022.
<https://data.europa.eu/doi/10.2766/701696>

Kovács Árpád (2023): Apokaliptikus hullámokon hanykolódik Magyarország, így kormányoz minket a kapitány. Rádi Balázs interjúja. Index 2023. január 17. <https://index.hu/gazdasag/2023/01/17/kormany-valsag-koltsegvetes-energiaar-rezsi-rezsivedelem-nyugdij-kovacs-arpad-interju/>

Polónyi István – Kozma Tamás (2020): A magyar felsőoktatás fejlődése a rendszerváltás után. Magyar Tudomány 4.

Polónyi István (2022): Térségi különbségek az iskolázottságban az emberi tőkében és az iskolai teljesítményekben Magyarországon. Előadás a Magyar Közgazdasági Társaság Munkaügyi Szakosztálya 2022. december 1-én tartott online szakmai konferenciáján.

<https://www.youtube.com/watch?v=xgo659egI4Y&t=20s>

VAN-E JÖVŐJÜK AZ OKOSCÉGEKNEK?

***A munka jövője – Okoscégek a holnap munkavállalóiért* címmel jelent meg kötet, amely egy biztosítási cég digitális átállásának bemutatása mellett az oktatás és a munkahelyek jobb megfeleltetésének lehetőségeit vizsgálja. A jegyzet a könyv főbb gondolatait összegzi.**

A kötet⁶⁵ egyrészt illeszkedik a – legalábbis a hazai környezetben – még a XX. század nyolcvanas éveiben (újra)indítottan kiadott menedzser könyvek sorába, amelyet például Lee Iacocca (a Chrysler autógyár megmentése), illetve Jan Carlzon (a SAS légitársaság kivezetése a válságból) neve is fémjelez – ha ugyan a vezérigazgató, Deanna Mulligan, illetve a cég, a Guardian Life Insurance Company neve nem is olyan ismert. Másrészt jelentősen túllép egyetlen vállalat, jelen esetben egy biztosítási cég digitális átállásának, sikerének és sikertényezőinek bemutatásán. A kiadó és a fordító fontosnak tartotta az eredeti cím (*Hire Purpose: How Smart Companies Can Close the Skills Gap*) jelentős módosítását. A magyar cím első fele igen ismerős, számos szerző vagy szerzői csapat operál mostanában ilyen, vagy hasonló változattal⁶⁶, amely választása a mostani, egymásra rétegzett válságokkal terhelt időszakban természetesen számos tényezővel indokolható, továbbá valóban felkelti a szakmai érdeklődést. A magyar cím második fele már valamivel pontosabban utal a tartalomra, a kiadvány fókuszáltan vizsgálja az oktatás és a munkahelyek jobb megfeleltetésének lehetőségeit. A jelen jegyzet választott címe a magyar változat fogalmival operál. Az alábbiakban a kiadvány főbb gondolatait összegezzük.

Az alkotók által kiindulópontnak választott biztosítási cég intelligensebbé válásánál, egy-szersmind digitális átállásánál (középpontban a biztosításmatematika és az informatika összeházasításánál) szerzett tapasztalatuk, egyben látomásuk az alábbi: „Az oktatás és a képzés a jövő minden egyes munkavállalója esetében számítani fog függetlenül a háttérüktől. A kérdés immáron a következő: hogyan lehet a legjobban felkészülni a jövőre, és miként tehetjük a felkészülést mindenki számára elérhetővé? Hogyan kerülhetjük el a monolitikus oktatási modellt, hogy sikerrel építhessünk be szélesebb perspektívákat a rendszerbe?” A kérdések láthatóan túlnyúlnak egy szervezet napi menedzselésének kihívásán.

Az amerikai (munkaerőpiaccal kapcsolatos) kiindulási helyzetet a szerzők, nem kevés adatot felsorolva – rendhagyó módon – a végén, önálló függelékben vázolják. A lényegesebb megállapítások közül kiemeljük, hogy a munkahelyteremtések kapcsán az üzleti döntéshozók általában optimistábbak, mint a felnőttek. A felnőttek csupán 44%-a, az üzleti döntéshozók viszont 71 %-a véli úgy, hogy a cégek valószínűleg fognak új munkavállalókat felvenni. Az üzleti döntéshozók 51 %-a, míg a felnőttek csupán 29%-a nyilatkozott úgy, hogy a jelenlegi állása nagyon jól felkészítette a munkaadójánál történő előrelépésre. Az üzleti döntéshozók 37 %-a, míg a felnőttek csupán 19%-a húzta alá, hogy a jelenlegi állása nagyon jól felkészítette a munkakörök jövőbeli automatizálására. Az üzleti döntéshozók fele, a felnőtt lakosság harmada keres új állást.

⁶⁵ Deanna Mulligan és Greg Shaw: *A munka jövője – Okoscégek a holnap munkavállalóiért*. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. Budapest, 2021.

⁶⁶ Felhívjuk a figyelmet Bagó (2019) és Nemeskéri (2021) jegyzetére, valamint Lovász (2020) elemzésére.

Említenünk kell, hogy az országosan reprezentatív mintavételes felmérést a biztosító társaság megbízásából még 2019 novemberében, tehát még a világjárvány előtt készítették, amikor a munkanélküliségi ráta – immár a huszonegyedik egymást követő hónapban – nem haladta meg a négy százalékot. Azonban a gazdasági háttérben, illetve alapjaiban a könyvírók repedéseket észleltek, például a fizetések emelkedése stagnált, és az álláskeresőknél a korábbi időszakhoz képest tovább tartott elhelyezkedni.

A szerzők egyik célja körbejárni azt a kérdést, hogy kinek a munkáját veszi el, illetve zavarja majd meg a mesterséges intelligencia, továbbá az, hogy kinek a felelőssége gondoskodni a jövő munkaerejének megfelelő oktatásáról és képzéséről (a készségek kialakításáról és továbbfejlesztéséről, valamint az átképzésről).

A válsággal, annak leküzdésével kapcsolatos hitvallásuk, hogy a (gyors) reagálás elkötelezettséget, koordinációt és kreativitást igényel. A legfontosabb erőforrás az értékekben való egyetértés: *„Nem abban kell egyetértetni, hogy mit is kell tenni, hanem hogy miért. Nem a konkrét stratégia kapcsán kell konszenzusra jutni, hanem a stratégia mögött meghúzódó tágabb alapelvek szintjén – ilyen a méltányosság, az emberek elsődlegessége és a felelősségvállalás.”*

Összegzett véleményük, hogy a mesterséges intelligencia valamennyi formája – a gépi tanulás, a mély neurális hálózatok, a természetes nyelvek feldolgozása, a vizuális felismerés – inkább javítja, semmint helyettesíti majd az emberi készségeket és kapacitásokat.

Álláspontjuk szerint a változás (elősegítése) elméletének magva a munkavállalók, a vállalatvezetők, a politikai döntéshozók és az oktatásban dolgozók együttműködése, amellyel képesek modernizálni, megerősíteni és integrálni a munkaerő-fejlesztést a köz- és magánszféra összefogásával megvalósuló három fontos befektetésen keresztül:

1. Oktatás és képzés – Formális, hagyományos, tantermi megközelítéseket tartalmaz az általános és középiskolai oktatásra, a felsőoktatásra, valamint a tutorok segítségével megvalósuló otthoni tanulásra vonatkozóan.
2. Munkahelyi képzés és a készségek fejlesztése – Az oktatás és képzés informálisabb színhelyei, ideértve a munka közbeni tanítást is.
3. Meglévő munkaerő – Míg az első két csoportba tartozó befektetések jelentős részben a kialakulóban lévő munkaerőre összpontosítanak, ez a befektetés a felnőttképzést célozza a munkahellyel már rendelkezők körében. Ide tartozik az élethosszig tartó tanulás is.

Felfogásuk, hogy az említett befektetések és az azokkal elérni kívánt eredmények a munkára való felkészülést, az eredményesebb munkaközvetítést, valamint a karriermobilitást célozzák, aminek köszönhetően csökken a munkanélküliség és kiszélesedik a középosztály. A remélt eredmények elősegítik a produktivitást és a gazdasági növekedést, ugyanakkor csökkentik az egyenlőtlenséget. Természetesen látják az akadályokat is, például a pénzforrások hiányát, a munkaerő-fejlesztés széttagoltságát, és hogy a feladat elvégzésére leginkább alkalmas emberek kapacitásai végesek. Nem mulasztják el megemlíteni, hogy az amerikai törvényhozás az állami fenntartású egyetemek erőforrásait 2008 óta 20%-kal csökkentette.

Több pszichológiai vizsgálat ismertetése alapján osztják azt a véleményt, hogy az intelligencia sokkal inkább kemény munka és önfejlesztés eredménye, semmint valamifajta veleszületett tehetségé.

A munkavállalók gazdálkodói szervezetbe történő beillesztése egyik (amerikai) problematikájának említik, hogy az álláskeresőknél jelenleg mintegy 334 ezer különböző bizonyítványt szerezhetnek meg. Amikor például szoftverfejlesztőt keresnek, máris többféle vizsgát, bizonyítványt talál-

nak, amely szóba jöhet, mint a felkészültség alapja. Amennyiben azonban nincs (online) megfejtés a végzettségek dekódolására, a toborzás legalábbis nehézségbe, ha nem akadályba ütközik. Sürgetik ún. „képességútlevelek” bevezetését, háttérben a kompetenciaalapú oktatás kiépítését. Azzal is érvelnek, hogy számos kutatás bizonyította, csak laza kapcsolat áll fenn az ember diplomája és a munkára való tényleges alkalmassága között. Az említett képességútlevelekbe kerülhetnek be a „mikrobizonyítványok”, tehát a (középiskolai, vagy felsőfokú végzettség utáni) speciális ismeretekről szerzett végzettségek. A kompetenciaalapú oktatás lényege pedig, hogy a tanulók saját tempójukban haladnak, és az egyes készségek elsajátításáról teljesítményalapú felméréseken adnak számot.

Voltaképpen a munkáltatóknak üzennek: *„A vállalkozások az emberekért vannak: az ügyfelekért, akiket kiszolgálnak, a munkavállalókért, akiket foglalkoztatnak, vagy közösségekért, amelyeket gazdagítanak. Felelősséggel tartoznak, nem csupán azért, hogy értékes termékeket és szolgáltatásokat nyújtsanak, hanem a stabil munkakörnyezetért és az amerikai álom elérhetővé tételéért is.”* Máshol egy vállalati példa alapján így írnak: *„A munkaadóknak nem kell választaniuk aközött, hogy munkavállalóikat vagy üzleti sikereiket támogatják-e. Az emberek és a profit kéz a kézben járnak.”*

A munkáltatói márkaépítéssel kapcsolatban (bár ezt a fogalmat nem hozzák be) említik, hogy ún. fegyverkezési verseny zajlik a munkavállalók részére nyújtott béren kívüli juttatások területén, mint például a játékterem, a masszázs, az alvókabinok, az edzőtermek, vagy jógastúdiók, a luxuskávézók, vagy a különleges munkahelyi étrendek. A példákat még a hazai szakértők, kutatók is tudják bővíteni⁶⁷. Megint gyakorlati példát felhozva dimenziót váltanak, s felhívják a figyelmet arra, hogy adhatunk az embereknek bizalmat is. Szerintük lényeges, hogy reflektáljunk a társadalmi valóságra, amelyben a legtöbb család életében két felnőtt dolgozó szülő áll. *„Adhatunk a munkavállalóinknak célt, és segíthetünk nekik felismerni a saját magukban rejlő lehetőségeket. Nem kell megváltoztatnunk a jogszabályokat, a politikákat, vagy a normákat azért, hogy egy életet megváltoztassunk.”*

A menedzserkönyv azzal zárul, a cégnél 2019 utolsó napjaiban megtartották az első Vezetői Tanulási Napját, amikor a vezetőket arra biztatták, gondolkodjanak el a „tervezett karrier” lehetőségén – azon, hogy mint közvetlen irányítók, a szervezettel együttműködésben miként lehetnek katalizátorai a beosztottaik fejlődésének.

Irodalomjegyzék:

Bagó József (2019): A munka 2050-ben. Munkaügyi Szemle 6. 2-5. o.
<http://www.munkaugyiszemle.hu/munka-2050-ben-1>

Lovász László Gábor (2020): A jövő munkahelye – a munka jövője. Új Munkaügyi Szemle 2. 2-13. o.
<https://www.metropolitan.hu/upload/9605859f20c24886fd22913d411d80eac2618585.pdf>

Nemeskéri Gyula (2021): Megjósolható-e a foglalkoztatás jövője a mesterséges intelligencia megjelenésének küszöbén? Munkaügyi Szemle.hu június <http://www.munkaugyiszemle.hu/megjiosolhato-e-foglalkoztat-as-jovoje-mesterseges-intelligencia-megjelenesenek-kuszoben>

Ríz Ádám – Marek László (2019): Munkavállalói élmény a XXI. századi Magyarországon. Munkaügyi Szemle 4. 62-72. o. <http://www.munkaugyiszemle.hu/munkavallaloi-elmény-xxi-szazadi-magyarorszagon>

⁶⁷ A járvány előtti, a hazai cégek által biztosított, jó munkáltatói hírnevet erősítő tényezőket vizsgálja Ríz–Marek (2019).

A MUNKA A KORONAVÍRUS UTÁN

A koronavírus járvánnyal érintett országok száma 2020. április elején elérte a 181-et. A közbeszéd központjába a járvány leküzdése és a károk helyrehozása került. A gyógyult betegek száma már elérte a 211 ezer főt. A szakértői körben erősödő igény időben felkészülni a koronavírus utáni helyzetre. A jegyzet a munka világra fókuszáltnan fogalmaz meg gondolatokat – a múlt és a jelen folyamatainak rövid áttekintése, kivetítése révén.

A jelen jegyzet írásakor a világ 181 országa érintett a koronavírus fertőzéssel. A gyógyult betegek száma már elérte a 211 ezer főt. A szakértői körben erősödő igény időben felkészülni a koronavírus utáni helyzetre – részben a múlt folyamatainak áttekintése révén, részben a jelenlegi fejlemények kivetítése, elemzése alapján. Az alábbiakban a munka világra fókuszáltnan fogalmazunk meg gondolatainkat. Az elemzőt látszólag segíti, hogy várhatóan nem lesz semmi olyan új intézkedés, intézmény, amely legalább csírájában eddig meg nem jelent volna. Ugyanakkor neheztől, nem feltételezhető, hogy minden meglévő intézmény és működési szabály teljes mértékben változatlan marad. A gyorsan változó folyamatok, témakörök percepciója, illetve mintegy pillanatnyi kiemelése nyilván pusztán szerzői, azaz szubjektív benyomás.

Járvány. Európában az első nagy pestisjárvány a bubópestis volt, amelyet Thuküdidész jegyzett fel Athénban, i.e. 420-ban. Az időszámítás utáni első pestisjárvány, amelyről feljegyzés készült, a VI. században, a Bizánci Birodalomban jelent meg. Prokopiosz szerint a járvány 542-ben tört ki Konstantinápolyban, amely a kor legnagyobb és legforgalmasabb kikötője volt a Mediterrániumban. Mivel az emberek nem tudták, hogyan terjed a betegség, esélyük sem volt megakadályozni annak eljutását a távoli városokba. A járvány elérte Itáliát, Görögországot és Kis-Ázsiát. A halottak számát 25 millióra becsülik. A járvány néhány évente ismét felütötte a fejét, és száz év alatt 50 millióra emelkedett áldozatainak száma, ami a kontinens lakosságának nagyjából felét tette ki.

A legismertebb pestisjárvány, a Fekete Halál Közép-Ázsiából, pontosabban a mai Mongólia és Nyugat-Kína területéről indult ki. A kórokozót hordozó bolhák Nyugat felé vándoroltak végig a Selyemúton. A becslések szerint a XIV. század első felében 25 millió ember halt meg a pestisben Kínában és Közép-Ázsiában. Szélsőségesen sok halálesetről számoltak be Indiában és Tatárföldön.

A jelenlegi első, gyors hazai járványtörténeti összefoglalók sorrendben kiemelik az 1572-es pestis járványt, a Rákóczi szabadságharc alatti pestist, s az azt követő évtizedek megismétlődő járványait, a Magyarországon végigsöpört, 1831. évi nyári kolera járványt. Kevésbé ismert, hogy a szabadságharc idején ugyancsak kolerajárvány tombolt, amely mindkét oldalon sok áldozatot szedett. A huszadik századi járványok közül kiemelkedik a spanyolnátha (influenzajárvány), amely három hullámban pusztított. Sokan még emlékeznek a későbbi járványos gyermekbénulás betegségekre, vagy a hozzánk is beszivárgó diftériára.

A benyomás szerint a honi történelem mintegy leírható a járványok történetével, a járványok mindig több hullámban támadnak, s ciklikusan ismételten jelentkeznek. Ebből a szempontból azonban ellentmondásos, hogy például ún. katasztrófa-orvostant csak a honvédségi kötelékben dolgozók részére tanítanak, illetve nincs hazai stabil járványügyi központ.

Társadalmi percepció. A járványok és lefutásuk hatása, továbbá az azokból történő tanulás lehetősége függ a társadalomtól, a társadalmi, intézményi reakcióktól. Mai nézőpontból megdöbbentő, hogy a Magyarországon a közelmúltban lefutott két súlyos influenzajárvány szinte

viSSHang nélkül maradt. Ismeretes, hogy a 2015 januárjában és februárjában, az első fertőzés-sorozat idején 4820 fővel hunytak el többen, mint az azt megelőző év hasonló periódusában. Két esztendővel később, a 2017-es ragály következtében megint közel 5 ezer fővel többen veszítették életüket az év első két hónapjában, mint 2016 hasonló időszakában. Társadalmi, intézményi reakciók nélkül az adott szakterület „meggyengül”, nem épülnek ki a szükséges intézmények és intézményi eljárások, nem teremődnek meg a szükséges munkakörök, vagy azok tartalma leg-alábbis nem erősödik, amelyek révén tehát a későbbi reakcióképesség hatékonysága csökken.

COVID-19. Az eseményeket listázva látható, egy kínai szemészorvos 2019. december 30-án küldött figyelmeztetést kollégáinak a járvány veszélyéről, miután hét olyan fertőzéses esettel találkozott, amelyeket akkori megítélése alapján a szintén a koronavírusok családjába tartozó SARS-vírus okozhatott. A kínai hatóságok 2020. január 7-én tették közzé, hogy a vuhani tüdőgyulladás-járványért egy bizonyos SARS-CoV-2 vírus a felelős – az általa okozott betegséget nevezik COVID-19-nek. Január 10-én már fel is töltötték a vírus pontos szerkezetét egy központi adatbázisba. Ez óriási lépést jelentett a pontos diagnózis irányába. Január 17-én a berlini Charité egyetemi klinika közzétette az első tesztet és a vizsgálati protokollokat, valamint le is gyártott 250 ezer darabot, amelyet az Egészségügyi Világszervezet (WHO) rendelkezésére bocsátott. A klinika gyorsasága részben annak is volt köszönhető, hogy ugyanez a munkacsoport azonosította még 2003-ban a SARS-vírust. Tőlük függetlenül január 16-án a Public University of Hong Kong, január 21-én pedig a kínai központi járványügyi és megelőzési központ tette közzé vizsgálati eredményeit és protokolljait. Kialakult az is, hogy a tesztek lefuttatására csak akkreditált laborok kaphatnak engedélyt, ahol komplex vizsgálatokat is el tudnak végezni. A vírus azonosításától a tesztek kialakításáig rendkívül rövid idő telt el. Az engedélyezési folyamatok korábban hónapokat, esetleg éveket vettek igénybe. Ezúttal minden (európai és amerikai) engedélyező központ rendkívüli gyorsasággal intézkedett. Ebben szerepet játszott, hogy az intézmények (amelyek nem szűntek meg) a 2009-es H1N1-influenzajárvány idején már szembesültek hasonló kihívással.

Kiszorulás. A szakértők egybehangzó prognózisa, félelme, hogy részben a járvány, a járvány elleni védekezés, részben a gazdaság leállása miatt tömegek szorulnak ki a munka világából. A kiszorulási folyamatban különösen veszélyeztetettek, akik lazábban, illetve időben később integrálódtak az adott szervezethez, vagy tevékenységük kevésbé szorosan kapcsolódik a társadalmi-gazdasági alapellátási láncolathoz. A spanyol hivatalok statisztikái szerint 2020. március 12. óta közel 900 ezer ember veszítette el a munkáját az országban a koronavírus-járvány és a kapcsolódó korlátozások miatt. A szomszédos Ausztriában rövid időn belül 163 ezer ember veszítette el munkáját.

Kivonulás. A járvány, mint társadalmi vész újbóli megjelenése, illetve tartós jelenlétének személyesen, közvetlen közletről történő mélyebb, mondhatjuk életbevágó megélése, továbbá – egyfajta válaszként, természetes védekezésként – az egészség, az egészséges életmód további drasztikus felértékelődése, s nem utolsósorban a helyzetre adott szervezeti válasz egyéni megítélése elhozhatja az adott helyen, adott körülmények között végzett munkából, az adott munkafeladatból történő kivonulást. Ma még nem látni, hogy az egyéni döntések milyen minták alapján rendeződnek, csoportosulnak. Ahogy azt sem tudjuk, milyen módon és milyen arányban követik majd tömegek, illetőleg követik-e egyáltalán a megjelenő mintákat.

Gazdasági mentőcsomagok. Különböző intézmények tesznek közzé prognózisokat arról, hogy a regionális, vagy az egyes országok gazdasági teljesítőképessége milyen mértékben romlik le – már ebben az évben. Érzékelhető az is, hogy az érintett országok központi költségvetései reagáltak a kialakuló helyzetre. Európában a már ismert mentőcsomagok összegei a következőképpen alakultak: Ausztria 38 milliárd euró, Csehország 36 milliárd euró, Franciaország 345 milliárd euró, Hollandia 16,2 milliárd euró, Lengyelország 46,5 milliárd euró, Nagy-Britannia 383 milli-

árd euró, Németország 550 milliárd euró, Olaszország 25 milliárd euró, Portugália 9,2 milliárd euró, Svájc 9,5 milliárd euró, Svédország 71,6 milliárd euró, Spanyolország 200 milliárd euró. Mindezek mellett nemzetközi szervezetek támogató csomagokat állítanak össze, s egyre több az egyéni adományozó is.

Intézkedések. Az érintett országok hatóságai érezhetően felgyorsultak – már amennyire ilyen helyzetben, csökkenő, aggódó gárdával meg lehet tenni. Egyes olyan döntések, amelyekre esetleg éveket kell várni, most napok alatt születnek meg. Ezek pedig várhatóan alapjában fogják meghatározni nemcsak a közvetlenül érintett egészségügyet, hanem a gazdaságot, politikát és kultúrát is. A támogató csomagok hosszabb távon természetesen nem, azonban a krízisek alatt meghozott új rendeletek – akármennyire is időszakosnak tűnnek a bevezetésekor – a tapasztalatok szerint⁶⁸ rendszerint benne maradnak a jogrendszerben és a gazdasági működésben. A regnáló kormányoknak vagy érdekükben áll fenntartani a szükségállapotot, vagy szimplán nincs apparátus, figyelem a krízisrendeletek felülvizsgálatára és eltörlésére. Mindezen sajátosságok miatt különös figyelemmel kell kísérenünk a világban és itthon a veszélyhelyzetben megszületett, megszülető szabályokat, eljárásokat.

Munkaerő-piaci beavatkozások. A lehetséges gazdasági mentőcsomagoknak szerves részei a munkaügyi, munkaerő-piaci beavatkozások. A kormányok eddigi beavatkozásai közül már ismert, hogy például Nagy-Britanniában az állam átvállalta a bérek 80 százalékát (havi 2500 fontos határig). Közelebben Csehországban az állam kifizeti az olyan dolgozók bérének 80 százalékát, akiknek a munkahelye ideiglenesen bezárt a koronavírus miatt hozott rendeletek miatt. Romániában a kényszerszabadságoltak bruttó bérének 75 százalékának kifizetéséről döntöttek (ennyi a munkanélküli segély is az országban), emellett azok a szülők, akiknek 12 évesnél fiatalabb vagy 18 évnél fiatalabb fogyatékkal élő gyermekük van, a kihirdetett szükségállapot végéig fizetett szabadságra jogosultak. A krónika máris feljegyezte, hogy Ausztriában a munkavállalói oldal (szakszervezeti szövetség, munkáskamara) és a munkáltatói képviseletek (gazdasági kamara) vezetői most pillanatok alatt megtalálták egymást, és három óra alatt határoztak olyan kérdésekről, amilyenekről korábban három évig is vitatkoztak.

Orientáció. Több forrásból ismert, az említett, Kínából a Selyemút mentén Európába érkező Fekete Halál elképesztő pusztítást végzett. A korábbi éhínségek miatt legyengült immunrendszerű emberek védtelenek voltak a kórral szemben, ráadásul az európai városok is kedveztek a járvány terjedésének, zsúfoltak és piszkosak voltak. A pestis pusztítása apokaliptikus volt. Nem lehet nem észrevenni, hogy a mostani járvány is voltaképpen a Selyemúton érkezett. A járvány gazdasági hatásai elemzések⁶⁹ hamar szembetűnik, mint minden európai országot, minket is erős másodkörös hatások érnek a kínai beszállítások felől: az elektronika, járműipar, gyógyszergyártás, mezőgazdaság és számos szolgáltató tevékenysége függ a kínai importtól. Annak februári lelassulása, akár kiesése ezidáig közepes kínálati oldali sokkot okozott. Egy darabig segítenek a készletek, és elvileg hamar újraindulhatnak Kínából a szállítmányok. A kínai hatóságok a letagadási és habozási szakaszon túljutva az érintett tartományt hermetikusan lezárták, aránylag gyorsan túljutottak az epidémia csúcsán, akár mostanra vége is lehet a termelőkiesési szakasznak. Ez azonban csak hipotézis. A személyek, sőt az áruk szabad mozgását egyre több más ország is lezárta, ezzel viszont exportálják a kínálati oldali sokkot, hiszen a termelési láncolatból kihullanak szemek. Még az is kérdéses, hogy maguk a kínaiak készek-e az árupályák, vállalkozói kapcsolatok, és azok részeként a személymozgások újraindítására, mert azzal előáll a Selyemúton exportált vírus visszatérésének eshetősége is. Jelen jegyzet szerzője nem emlékezik, hogy a

⁶⁸ Erre a jellegzetességre hívja fel a figyelmet Harari (2020)

⁶⁹ A kínai gazdasági kapcsolódás bemutatásakor forrás: Bod (2020)

Selyemút századunkban történő felújítására, fejlesztésére vonatkozó, napjainkban megfogalmazott javaslatok – akár lábjegyzetben – a gazdasági, egészségügyi veszélyekre felhívták volna a figyelmet. Célszerűnek tűnik, ha a jövőbeni gazdaságfejlesztési javaslatok kitérnek majd az egészségügyi, egészségipari vonatkozásokra is.

Lokalizáció. A válság kezelésekor több ország azzal szembesült, hogy az alapvető egészségvédelmi eszközök megfelelő mennyiségben az országhatáron belül nem állnak rendelkezésre. Számos esetben a megfelelő gépezetek sincsenek meg. Több alkalommal alapvető anyagok, kéllékek, gépalkatrészek csak határon kívülről szerezhetők meg. Világjárvány esetén azonban, mint amilyen a mostani, minden ország a határon belüli ellátás garantálását helyezi középpontba, s a kiszállítások leállnak. Természetesen szükségesnek tűnik tehát bizonyos kéllékek, gépek hazai előállítására kapacitásokat beállítani, s ezek rugalmas (illetőleg ciklikus) fenntartására pénzügyi és humán erőforrásokat biztosítani.

Robotizáció. A robotizáció, s a kapcsolódó technológiai változások⁷⁰ jelentősen hatnak a foglalkoztatásra. Ennek tartalmában és mértékében még sok az eltérő becslés, feltételezés – még az alapvetően eltérő optimista és a pesszimista állásponton belül is. A vírus megjelenése, leküzdése alakíthatja az új rendszerek bevezetésére vonatkozó elgondolásokat. Magyarországra fókuszálva újból kell kalibrálni a vonatkozó stratégiát, továbbá az eszköz és intézményi háttér felállítását. Egyidejűleg biztosítani kell, hogy az alacsonyán képzetteknek is legyen lehetőségük az új technológiákhoz igazodó új szakmákat, jártasságokat megtanulni, lényegében véve új tudást szerezni – beleértve azokat is, akik képzettebbek, de az új helyzetben szakképzést nem igénylő munkakörben dolgoznak majd.

Digitalizáció. Az első tapasztalatok szerint a koronavírus időszakában a munkáltatók jelentős része már bevezette a legfontosabb intézkedéseit: nincs utazás, nincs ügyféltalálkozó, alkalmazták az irodai rotációt. Felértékelődik az online kommunikáció. Van, ahol a munka- és pihenőnapok átcsoportosításával oldották meg a dolgozók otthonmaradását. Egyes munkáltatók a szabadság kiadásáról állapodtak meg, míg mások olyan egyezséget kötöttek dolgozóikkal, hogy otthon maradhatnak, viszont bérük alacsonyabb lesz. Aki tudott, munkavállalóinak otthoni munkavégzést rendelt el. Rövid időn belül a munkavállalók tízezreinek lett napi valóság az otthonról végezhető munka, vagyis az ún. home-office (vagy home-working). Leginkább az IT specialisták, a programozók, a PR, marketing és az újságírás területén dolgozó munkatársak, a projektmenedzserek, a fordítók, az elemzők, az e-commerce specialisták, a dizájnerek, a menedzserek, valamint az adminisztratív alkalmazottak dolgozhatnak otthonról. Korábban leggyakrabban a felsővezetők éltek ezzel a lehetőséggel. Most a kör jelentősen szélesedhetett. Az otthoni munka azonban megfelelő otthoni körülményeket igényel: a számítógép, a gyors internet és a dolgozó sarok (esetleg szoba) alapfeltételnek számít. Azzal számolhatunk, hogy a (sok esetben eddig meg nem tapasztalt) home office a járvány utáni időszakban is tartósabban jelen lesz a munka világában. A gyorsabb, rugalmasabb munkavégzés versenyképességi előnyt is jelenthet.

Kapcsolódóan a meghirdetett digitális oktatás működtetése érdekében magyar iskolák egy részében innovációs robbanás zajlik⁷¹. A kényszerek, a szakmai igényesség, az egyes szakemberek bátorsága néhány intézményben gyors alkalmazkodást eredményezett – ahol a feltételek erre korábban megteremtődtek, s ahol a képességek a tanároknál, s a tanulóknál megvannak.

Digitális szakadék. A folyamatok megélése, az új technikák, technológiák viharos terjedése idején több szakértő hívja fel a figyelmet a társadalomban már régóta megjelent digitális szakadék jelenségére. Ez nem feltétlenül csupán azt jelenti, hogy valakinek van, s van, akiknek nincs ott-

⁷⁰ Ezekről részletesebben szól például Fülöp (2018)

⁷¹ Részletesen ír az aktivitásokról például Radó (2020)

honi számítógépe, továbbá érintve, de már másik lépcsőben internet-előfizetése, amely az információk távoli elérése, az oktatási, vagy munkafeladatok fogadása és végzése szempontjából alapvető. Az eszközök, feltételek és képességek együtteséről van szó, amelyek a digitális világba történő bekapcsolódást teszik lehetővé. A digitális szakadék csökkentésével, esetleg megszüntetésével már a veszélyhelyzetben, s nem csupán a rendkívüli állapot felszámolása után indokolt foglalkozni.

Társadalmi távolságtartás. A járványhelyzetben tanácsolt, kialakított ún. társadalmi távolságtartás metódusa segítette a vírus terjedésének lassítását, így növelte az egyén, a társadalom védezőképességét. Sokak szerint ez a leghatékonyabb fegyver a koronavírussal szemben. Ugyanakkor a gazdaság gyors működéséhez fontos feltétel, egyfajta versenyképességi tényező a társadalmi távolságok csökkenése, csökkentése, a bizalom. Az egyik legfontosabb tényező fenntartani a bizalmi kapcsolatokat, s azok alapján később, de mielőbb visszaállítani a természetes társadalmi távolságokat.

Járvány és munka. Láttuk, látjuk, hogy a járvány – nem csupán történelmi léptékkal – az emberiség mindennapjaiban jelen van. Ezen ismeret tükrében szinte meghökkentő, hogy például a lényegében a szociológiai tudomány XX. századi eredményeit összegző, a hazai képzésben sok helyen jelenleg is alkalmazott és népszerű magyar szociológiai alapvetés nem említi a járvány, vagy a vírus fogalmát. Igaz, adatszerűen említve a tárgymutató alapján az egészségi állapot 34, az egészségügy 28, másik oldalon a betegség kifejezés 35 szövegszeletben fordul elő (Andorka 2006).

Az amerikai gazdaság akár száz évét átfogó, ugyancsak tankönyvi munkagazdaságtan (Ehrenberg – Smith 2003) megközelítésében a járvány és a vírus fogalmak ugyancsak nem kerülnek említésre. Az egészség pedig (csupán) az iskolázottsággal összefüggésben tárgyalt téma. Ugyanakkor külön keretben tárgyalja a Fekete Halál hatását, melyben megállapítják, hogy az végső soron felhajtotta a bérszintet. A kihívás tehát adott, a munkatudománynak és a kapcsolódó tudományoknak behatóbban indokolt foglalkozniuk a járvány és a munka összefüggéseivel. Első lépésben a foglalkoztatási, illetve egészségvédelmi, gondozási láncban érintett cégek és a járvány kapcsolatát lehetne vizsgálat tárgyává tenni – a munkahelyek megőrzése érdekében.

Remény. Reméljük, mielőbb bekövetkezik, amit 1831-ben, az akkori járvány lefutása után honi elődeink itthon megfogalmaztak: „A' nyavalya miatt eddig rettegő lakosok már könnyebben lélekeznek: a halovány ortzák pirosodni, a' homályos szemek vidúlni, a' bús ábrázatok feléledni kezdenek: a' jó szomszédok szomszédjaikhoz közelítenek, a' hív barátok barátjaikat felkeresik, az igaz atyafiak attyokfiaikkal kezet fognak, a' szerelmes szülők kedves magzatjaikkal öszve ölelkeznek, a közönséges helyekre az emberek bátrabban gyülekeznek, a'Szentegyházakba az ajtatos személyek nagyobb számmal megjelennek, a' kórházak üresülnek, a' betegek félelem nélkül meglátogattnak, a' Kereskedés ismét virágzik, a' mesterségek fizettetnek, a' Múzsák templomai megnyílnak, egy szóval mindenek előbbeni karba helyezhetődnek, mert hála az Egeknek! a'rettentő nyavalya egészen megszűnt.”⁷² Hogy aztán a koronavírus fertőzés leküzdését követően újult erővel folytathassuk a szerteágazó munkát – már az új körülmények között.

Irodalomjegyzék:

Andorka Rudolf (2006): Bevezetés a szociológiába. Osiris, Budapest

Bod Péter Ákos (2020): Ami előre látható, és ami nem. HVG Online 2020. március 16.

Ehrenberg, R.– Smith, R. (2003): Korszerű munkagazdaságtan. Panem, Budapest

⁷² A Hazai 's Külföldi Tudósítások folyóirat 1831. szeptember 24-ei számának „rendkívülvaló függelékéből” idéz a Heti Világgazdaság 2020. március 26-i lapszáma. Átvétel kis szövegszerkesztéssel.

Fülöp Zoltán (2018): Az Ipar 4.0 foglalkoztatásra gyakorolt hatása. Munkaügyi Szemle 6.

Harari, Yuval Noah (2020): the world after coronavirus. Financial Times 2020. március 20.

<https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75> (Letöltés: 2020. április 1.)

Radó Péter (2020): Digitális oktatás: ugyanaz másképpen? HVG 2020. március 26.

MŰHELY

A szerző munkaügyi szaklapokban 2017 és 2022 között megjelent tanulmányainak elérhetősége

Munkaügyi Szemle:

A foglalkoztatás megújítása 2017/1.

https://drive.google.com/file/d/0B94H_Ej9wGWvSndHdXF5ZGdTQTQ/view?resourcekey=0-0YSBfMW4M7t6qlBkCvif_g

Megszüntettük-e a munkanélküliséget? 2017/2.

https://drive.google.com/file/d/0B94H_Ej9wGWveERXNEpJdEktZ00/view?resourcekey=0--RlsR5StVqZvWu9qfdbL0w

Versenyképesség és foglalkoztatás 2018/1.

https://drive.google.com/file/d/1oG6hGdH_4KTRfPpGwadtJ6REVDE_-pMG/view

Mégis miért dolgozunk? 2018/4.

<https://drive.google.com/file/d/1Lp-bcGOXQLDCv1kNWNzjdZWWlZc7T3d7/view>

A „jó munka” feltételrendszere 2018/6.

<https://drive.google.com/file/d/1I0L--32tiS7MmKQJq-Gdi4BS2YEZeLVK/view>

A munka 2050-ben 2019/6.

<https://drive.google.com/file/d/17g5J0hZyxyzRm5ERXyyji0FLJR7X7a16K/view>

Opus et Educatio:

A munkaerőhiány a mai Magyarországon 2018/2.

<http://opuseteducatio.hu/index.php/opusHU/article/view/250/423>

Démonok az aranykorban – társszerző Ignits Györgyi 2021/2.

<http://opuseteducatio.hu/index.php/opusHU/article/view/438/788>

A militarizáció hatása az oktatási és a foglalkoztatási szerkezetre 2022/3.

<http://opuseteducatio.hu/index.php/opusHU/article/view/508/925>

Új Munkaügyi Szemle:

Járvány és munka 2020/3.

<https://www.metropolitan.hu/upload/f11f12de27b440ed2c6c5f287cc435f74800496b.pdf>

A refeudalizáció hatása a foglalkoztatási mozgástérre 2021/2.

<https://www.metropolitan.hu/upload/bc832e693c3dbb666917acf12d80f531b137659f.pdf>